

06

1 шр. (Н. Б. 12)

ЛЕВАДА.

Галицько-руський альманах.

162

➤ II. ➤

У ЛЬВОВІ 1902.

Накладом Наук. Товариства ім. Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

ОСІННЯ СИМФОНІЯ.

I.

Останній птах в вирій летить, Усьо, що цвило на весні,
Остання квітка вяне. Усьо, що літом спіло,
Листками вітер шелестить, Шукало прожитку собі —
Немов говорить: цить, ах цить, У вічній з смертю боротьбі
Тепер спокій настане. Зів'яло і змарніло.

Втер'яв розкішну барву цвѣт,
Розвіяв вітер воню.
Такий то вже отсей наш сьвіт:
На вьсо, що лиш дійде до літ,
Смерть покладé долоню.

II. В задушні дні.

Прийдуть задушні дні. Родичам діти,
Братови сестри і другови други
Останні кинуть на могилу цвѣти,
Як докаа памяти, любви й тўги.

Настане ніч і цвѣти муť казати
Мерцям про сьвіт котрий вони лишили,
І про людей, котрих судилось знати,
Заки їх смерть загнала до могили.

І скорше буде час для них минати
На тій розмові тихій і сердечній,
І менче скучно буде їм лежати
В тій темряві глибокій, безконечній...

III. В ночи.

Листками вітер котить Обходить перелоги,
І кидає в болото; Рахує панські стоги,
Стежками попід гаєм Обходить хлонські ниви
Бездомний сум блукає. І плаче нещасливий.

Там лан як полонина,
Там стерне як щітина,
Там стирти наче вежі,
А тут лиш межі-межі!

Там збіже, як би злото,
А тут стерня, болото,
І кров і поту ріки —
І так на віки-віки!

Високо понад гаєм,
Буйний орел літає,
Голодний зайчик скаче —
Над полем смуток плаче.

IV. Подорожній.

Глухе, бездушне отупінє
Напало землю. Цвіти мруть,
Поля байдужно снігу ждуть,
А хмари висять як каміне.
Часами вітер надбіжить
І сірим туманом повіє.
Село в долині бовваніє
І паним сном дрімає-спить.

Погасло сьвітло. Зачинились
Від зимна двері. Вірні пси
В солому з ухами зарились,
Лиш блуд блукає по межі.
Лиш стежкою попід плотами
Йде голод — сіл щорічний гість.
Держить в руках мужицьку кість
І грізно зиркає очами.

V. Вечером у хаті.

Глибоким, тихим вснуло сном
Усьо кругом.
Лиш вітер виє під вікном
Сумний псалом.
Крізь шиби невиразно чуть
То там, то тут,
Як краплі дощеві падуть,
Важкі мов ртуть.

І в двері чути легкий стук:
Пук-пук, пук-пук!...
Тасмний, добре знаний звук
Незримих рук.
Хто йде? — питаюсь мов вісна —
„То я, то я,
Твоя товаришка давня,
Нудьга, нудьга“.

VI. Finale.

Розжалобила ся душа
У смутках непомірних,
Що збулась радості жита,
І що опущена, сама
Йде по полях безмірних.
Йде в пізню осінь. Сніг паде
І в сірій гязи тає.
Ні тут, ні там, ніде, ніде,
Ніхто, ніщо її не жде,
Ніхто її не знає.

Довкола неї тишина
Така, що дзвоном дзвонить.
Така бліда, така чіма,
Що в ній нічо-нічо нема,
Лиш смуток сльози ронить.
Лиш з тихим шелестом на шлях
Падуть листочки бідні,
Як той знечевя вбитий птах...
Падуть зовсім, зовсім оттак
Надій листки послідні.

З Е М Л Я.

ОПОВІДАНЄ ОЛЬГИ КОВІЛЯНСЬКОЇ.

II.

Марійка остала ся знов сама. Не плакала вже більше. Сцена із Савою прогнала мягкі сльози від неї. Несказано гірке почуте отуманення запаувало нею і скривило болізно її уста.

Чому був Сава такий лихий? Чому був такий лихий, коли дитиною був такий добрий і щирйй, такий як Михайло?

Чи не працювала вона для обох, від коли сьвіт побачили, чи не жила лише для них? Чим скривдила його? Не годувала їх однаково, не убирала? Як малим, так тепер великим змивада власними руками їх волосє і білє; цілою душею рада була видіти їх добрими газдами, щоби люди шанували їх у селі, щоби шанував їх сьвіт. А однак... коли Михайло вже змалку вичитував їм їх волю з очий, заходив ся коло господарства мов дорослий, працював, гарував, був при тїм добрим та лагідним мов шовк, — Сава був лїнвивий і впертий, твердий мов камінь, у роті мав на кожду хвилию повно лихих слів, що доводили родичів до роздразненя. Ніколи не міг при одній роботі довго видержати, все горіла йому земля під ногами; йому було наймилїйше, коли мав роботу і дім за плечима, коли міг закинути стрільбу на плечі і брести лісом та полем. Се знав він найліпше. Вистрілював усі воробці із гороху, а в зимі заяці, що лізли аж під хату в сад і обгризали молоді овочеві дерева. Але се й було все, у що вкладав свою душу!

Він повинен іти до війська замісь Михайла. Він!! Се було-б для него чистим щастєм! Там би певне зробили з него людей! Його приятнь до Рахіри — Боже скарай її! — устала би і з тим

покинула би його вся зла натура. Все було би, як Бог любить. Від коли з нею сходить ся, стає з дня на день гірший, лїнвїйший і твердший, справляє всїм лише гризоту та жаль. Тай коби ще на тїм скінчило ся! Але як схоче з нею побрати ся, що тоді? Вона зітхнула тяжко і глибоко, запалила свѣтло коло печі і хотїла саме виглянути на двір за Савою, чи справді він пішов — вечеря була вже майже виготовлена, нехай би нікуди вже не йшов — коли саме в тїй хвилі двері з надвору відчинили ся і увійшов Івонїка. Він ступав мовчки, тяжким кроком, неначе-б не бачив нікого у хаті, прямо до постелі, і почав із себе здїямати одну річ по другій та скидувати на постіль.

Марїйка дивила ся на него хвилю з переляком, викидаючи, і не мала відваги спитати, що стало ся. Її серце само вішувало, що зайшло щось недоброго. Врештї він обїзвав ся:

— Ми стратили нашого хлопця, Марїє! — сказав, але слова йшли йому так поволи і важко з уст, неначе-б мав горло і уста переповнені слїзми.

— Боже, Боже, Боже! — зойкнула Марїя і вдарила розпучливо долоню об долоню. — Що ви кажете, Івонїко?

— Стратили, Марїє, стратили!

— Все пропало! — сказала беззвучним голосом. — Чому нас Бог так тяжко карає, Івоне, скажіть, чому? — І по довгій, хмарній хвилі, підчас якої обоє так тяжко мовчали, спитала:

— І деж він?

— Пішов просто до бурдею, товару доглянути і плуг влагодити. Хоче, аби ми завтра досвїта йшли орати. Земля же...

Тут вибухла Марїйка нараз голосним плачем. Плакала так гірко, що хлипаючи дрожала цілим тілом. Спогад, що син був такий добрий і дбалий, а що його саме відобрали від них, розірвав рану в її душі і вона віддала ся несамовитому, нестримному жалеві. Такий був Михайло! Просто пішов до бурдею не ївши, щоби до товару подивити ся, за всїм доглянути, аби на завтра пристарати до ораня, аби брати ся до землі, як усе в останніх днях... І він мусїв їх покидати — на три роки покидати! Михайле! — крикнула вона в голос та впала на лаву. Потім ударила кілька разів головою до стїни і стала тяжко проклинати. — По що мав іти відтак з дому? По що? Тї, що його відобрали, бодай би ніколи не зазнали радости з своїх дїтий! Тї, що приду-

мали військо та се, щоби сини покидали родичів у найкрасшому віці, бодай би і в гробі не найшли супокою, а тих, що видумали війну, нехай Бог скарає, нехай їх тяжко скарає! Землі нехай наїдять ся і най подавлять ся, кровю най ують ся, коли їм уже чого иньшого за мало на отсім сьвітї. Так, так, так...

Він мовчав і глядів понуро перед себе. Йому з жалю серце краяло ся, але він не мав слів, як вона на свій жаль. Вона-ж була жінка... Бив лиш від часу до часу рукою по колїні. Але тут же саме по серединї проклонів вона в мить прокинула ся.

— А гроші, Івоне? — спитала з поспіхом, сїдаючи прямо на лавці, отворивши широко очи, в яких ще блистїли сльози. — Що стало ся з грїшми, коли Михайла покликали?

Він махнув рукою, неначе-б зрікав ся грошїй і не відповів.

— Що стало ся з грїшми, Івоне? За що забрав їх Жид, коли Михайла взяли? — питала натискаючи.

— Жид, Марїє, — відповів із наміром помиреня, — Жид десь дїв ся! Я його не видїв! Бог знає, що з ним стало ся! Може отуманив мене. Як отуманив мене, то нехай його Бог за те скарає, бо гїрко працював я на ті гроші. Я хотїв усе по доброму, не жадав за дурно своєї дитини від них. Хотїв їм заплатити, щоби менї його лише лишили, не відривали його від хати та від землі, але коли вже инакше стало ся, то се хїба сам Бог так хотїв. Не жури ся, Марїє! Як Бог допоможе, зложимо собі знов стїлько, що пропало. Най на тім скінчить ся. Що вже гроші! Коби руки в мене годні, а я закуплю пару молоденьких биків, вигодую тай за два роки знов буду мати те, що лиха година витуманила!

Вона гїрко розсьміяла ся.

— А за що купите молодих биків? Зложеними грїшми? Хто їх зложить — ми? Я вже не годна так працювати, як давнїйше, ви не зможете на половину розірвати ся, як хлопець нас покине, будете мусїти робїтників наймати, бо Сава...

Урвала.

— Сава! — крикнула голосно і бисто, пригадавши собі хлопця. — Сава, де ти? — І відчинивши нетерпливим рухом двері, поступила кілька кроків за порїг і кликнула в темряву за хлопцем. — Сава! ходи до хати! Тато прийшов! Михайла взяли! ходи до хати!

На дворї панувала тишина...

В округи виринали із навислої нічної темні галузе садовини, що обтулювала хату; троха дальше розляглися поля, а тут і там підіймалися із землі невоворотні сусідні хати — і нічого не перебивало тишини. Небо було захмарене і лише десь-не-десь блистіли зорі.

— Саво! — кликнула Марійка голоснійше, майже з розпучкою і наделухувала...

Але і сим разом надармо.

Ось далеко в селі, майже під лісом, брехала собака, і її брехіт на-пів благальний, на-пів жалібний добився, перебиваючи тишину аж сюди і викликав блискавкою в її душі вражінє, що собака була присилена, а відтак згубила ся...

Роздразнена відвернула ся і вступила назад до хати.

— Отже таки пішов! — сказала гірко до себе. — Бог би його скарав!

— Куди пішов? — спитав Івоніка.

— Куди? Таже до тої... — відповіла нетерпливо і не докінчивши реченя люто сплюнула перед себе.

Івоніка зітхнув глибоко і тяжко. В тій хвилині тьохнуло в його болем розритім серці якесь прочутє, мов лихе віщуванє і полишило крім дїсгармонійного тону в його сумнім настрою ще щось иньшого. Відчув через хвилю страшну самоту в душі.

— Маріє! — сказав понуро спираючи тяжко голову — щоб ти знала — отсе має бути нещастє!

— Чи я може що иньшого кажу? А я що кажу? — відповіла вона їдовито. — Ви повчили би його з раз, Івоніко! Хлопець неустє ся, став ще гірше лїнний і бере слова в уста, що хіба плакати над ними. Ви повчили би його з раз, Івоніко, бо він уже і вас перестає бояти ся. Ви або Михайло візьміть ся добре до него, так, аби йому в костях пограло, аби аж почорнів. Инакше не буде нічого з него. І не поможе йому ніщо иньше. Наша хата стала для него корчмою. Приїде, скаже собі дати їсти і пити та йде далі. Я не годна инакше — і прости мені Господи грїхи мої — але я все мушу лише клясти та клясти йому і їй. А найбільше вже тому старому розбійникови Григорієви. Він учить його саме найгірше!

— Так, він намовляє його до всього злого! — відповів Івоніка зажурено. — Тай чого він хоче? Що я йому винен? Що враз із ним не хотів чужого добра гарбати? Що не обкрадав

людей і не хотів товаришити йому в криміналі? А відтак чи я винен, що у него землі нема? В ньому вічно зависть грає, Маріє, я се вже знаю. Він видить, що ми маємо і поле і хату і худобу, а він нічого, і то його гризе. Але чому не робив так, як ми, Маріє? Його жінка — твоя рідна сестра — дістала від свого батька стільки пражин поля, що й ти, але коли ми як ті чорні воли гарували від раня до вечера — Бог лиш найліпший свідок — він сидів у корчмі і пропивав пражину за пражиною, та пересипляв найкрасшу пору днини. Лїнвий Волошисько! І те, що вона заробляла, заносив він до корчми, а як уже не було що з дому виносити, брав ся до крадіжи. Коли я його краденого бика не хотів у себе переховати, він став моїм найгіршим ворогом. Затроює мені мою дитину та пхає її на ту дорогу, якою сам іде, бо не хоче колись сам стати перед Богом.

— Аякже! — докинула злобно Марія. — Гадає, що як Сава візьме його гаде, його Рахірку, то ми таки зараз відділимо йому половину нашої землі, та він буде знов мав за що пити!

— Аякже, так він думає! — притакнув Івонїка. — Але воно не буде так, як він гадає. Сава ще молодий, у него сьогодні та дївчина на душі, а завтра иньша. Але як Михайло піде до війська, він буде видіти, що до роботи треба инакше забирати ся, а не як він гадає, грати ся лише. Ть він стане иньший, звернеть ся до землі назад і вона його вилічить. Бог нас не опустить. Я все маю надію. Він же ще молодий і дурний, а лиш иньші намовляють його до гріха.

Марійка зітхнула, а по довшій хвилі понурого обопільного мовчання промовила:

— Мені серце тріскає, Івонїко, як згадаю, що ви дурно тільки гроший викинули, а Михайла про те взяли. Як се може бути? Де тут правда? Ідїть, шукайте Жида і відберіть гроші назад. Волїла-б я була ті гроші на службу божу дати, як упхати проклятому Жидови в грїшну руку. Добре то пан казав, та не слухали ми його доброго слова! Подумайте, Івонїко, стільки гроший!

Вона зойкнула і похитала розпучливо головою. Він зарив пальці у волосє.

— Не кажи мені нічого, Маріє! — сказав здавленим, благальним голосом. — Як би ти знала, як у мене на душі, ти й не згадувала би мені про се! Я виджу сам, що воно зле! Воно зле розпочало ся — та най уже на тім скінчить ся. Коже хоче свою

часть мати. Деся щось підсунуло ся і пожерло мою криваву працю але най уже на тім скінчить ся. Мовчи вже, Маріє! Михайло, инакше каже: „Не гризїть ся, тату, — каже — поверну ся, зароблю вам своїми руками у-двое стілько, лише не журїть ся!“ А літом, Маріє, — тягнув Івонїка дальше — як нам Бог допоможе, підемо до сьв. Івана до Сучави і дамо, що зможемо, аби нам хлопець вернув ся здоров до дому. Дамо панотцям на службу, аби молили ся за нас, аби Бог нас не забував, а дітям нашим аби дав щастя і здоровля! Не жури ся, Маріє!

Вона сидїла мовчки на лаві під печню і кивала на його слова головою, а її уста в ряди-годи судорожно дрожали від болю. Як Івонїка перестав говорити, встала і поставила на стіл вечерю. Від часу до часу утирала долонею слюзи, що все на силу тиснули ся їй до очий. Михайла не було ще в хатї, але вона мала його і без того перед очима. Обстриженого, перебраного, зі смутними очима і змарнілим обличчям...

Другого дня, ще досвіта, ледви що сонце зійшло, ледви що розгуляло у своїм багрянім сяєві, потьопав Івонїка з Михайлом орати в поле. Далеко, широко розлягала ся тишина. Земля розтягнула ся, немов ожидала кого і віддихала землисто-вохким віддихом. Легка, сіра мряка здіймала ся сям то там по її багнистих міснях і вона лиш темно визирала зі сивавого серпанка, коли тим часом її иньші часті прибрали ся в ніжчу ясну зеленє озимини. Небо було чисте і голубе і в його шаленій висоті щебетали невидні оку жайворонки, їх голоси звучали мов воздухом придавлені трілери. Батько та син висунули ся з бурдея в поле. Михайло запряг пренпшні тирольської раси воли до плуга і поганяв їх, а Івонїка став при чепигах.

— Хйба тут почнемо! — звернув ся до батька і вказав на довге, чорне, великанське пасмо рілі, що бігла між двома плахтами зеленої озимини. — Отут починали ми і тамтого року...

— Як хочеш! — відповів добродушно батько. — Воно буде добре і тут!

Опісля перехрестили ся оба, сказали майже одноголосно „Боже помагай!“ і хлопець пігнав воли з місця. Ті поступили повільним, майже лїнвивим кроком уперед, по кождім ступіню повивуючи пишними головами в ярмі, а Івонїка справив плуг. Чутно пірнула чиста, мов зеркало блискуча сталь широкого плугового леміша

в землю, роздерла її і потягла борозду за собою, а по обох боках борозди земля розкришувала ся у мягкі кусні. Землі було миле те роз'орюванє її маси, вона не противила ся йому в жадному місці, була м'ягка і крухка і грїла свої осьвіжені су-стави в сонці, а її вохкий віддих розходив ся у воздуху і зраджу-вав її глибоке вдоволенє.

Івоніка був нині сам не свій. Не кермував добре плугом, бо все на ново звертав ся його погляд від плуга до сина, що об-нявши правою рукою одного вола за ший, ішов звільна, рівною лїнійкою вперед. Отсей хлопець мав його покидати! Сама молодість, сила і здоров'є! Коли від часу до часу озирав ся Михайло за батьком, щоб побачити, чи батькови добре орець ся — сей не міг надивити ся на него — неначе-б не бачив його доси добре, аж нині. Своїми добрими, голубими очима дивив ся, як би хотїв кождому з очий вичитати бажанє, щоб заздалегідь сповнити його. Чи він, батько, не знав доси, який в него був гарний хло-пець? Люди говорили, що він йому, старому, з очий витятий, так дуже походив на него, але він сьому не вірив. Він був дрібної, слабї будови тіла, його лице обросле правдивою щітиною, а Ми-хайло був мов образець! І не саме великий, але плечистий і силь-ний, а з лица мов у якої дівчини, лише що над устами засїяв ся вус. Дівчата в селі знали добре, який він був, одначе він держав ся від усіх так далеко, був такий соромливий і замкнений, що ніхто не міг про него сказати, щоб глядїв за одною довше, ніж за другою. Тенер мав його втратити! Три роки не мав бачити його в своїй хаті, хіба що деколи в сьвята, в чужій одїжи, обстриже-ного, пересяклого чужими звичаями — він верне вже не виключно його скарбом!

А гірка острота при війську, перед якою вже кождий на-перед дрожав! О, який важкий тягар вложив Господь Бог на него, відбираючи від него сина на такий довгий час!

Як буде йому жити ся без сина? Як буде бурдей визирати без него? А вже надто коли зима настане, підуть заверюхи, заметільниці, мов лихі сили помчать скажено полями і найгрубший слід завіють!?

Молодий хлопець опирав ся всьому завзято. Сьміючись ви-ходив із дому і сьміючись вертав ся назад. Мов олень переска-кував весною глибокі шанці в полях, якими гнала розбурхана

вода, а в осені як птах із висоти розрізняв і в найгустішій мряці всі предмети на пустих просторах.

— Тату! — перебив нараз Михайло думки батька. — Не пустили-б ви мене до плуга? Ви сьогодні якісь слабі і плуг не зариваєть ся доволі глибоко в землю. Женіть воли, а я буду йти за плугом. Я се так люблю робити, і хто знає, коли знов за плугом ступати-му!

Старий зробив синові мовчки місце. Був зворушений і пішов радо до волів.

Михайло вхопив живо за плуг і обернув його так бистро в землі, що залізний блискучий леміш пірнув глибоко в землю, так, що коріне рослин чутно порозривало ся, а великі подовгуваті кусні землі розсипали ся грубою стяжкою, філюючи лагідно в один бік. Мов граючись розривав срібний леміш чорну землю. Часом ховав ся глибоко в її крухкій масі, а часом вискакував полискуючись ясно у раннім сонці на її поверхню і пишав ся рівними, довгими бороздами за собою.

— В осені буде вам уже Сава при всім помагати, тату! — обізвав ся Михайло по довгій хвилі мовчаня. — Він не дуже охочий до праці, але хто має вам помагати? Ви мусите його приволювати до роботи, бо він за багато ходить по селі. Через то він бутний. Ви за добрі, тату, а Сава вміє використувати доброту.

— Я журю ся Савою, Михайле!

— Ей, що, журити ся нема чим! Він ще дурний, наш малий, і троха впертий, але він добрий хлопчисько!

— Бог його знає, але він часом такий, що мов каменем у серці стане.

— Ну, він такий, як я кажу! Як би мав розум, не тратив би часу плентаючи ся зі стрільбою цілими днями по полі і в лісі, а приложив би як яло ся руки до землі, яка його годує і сидів би на місці. До того слухає Григорія (він соромив ся вимовити перед батьком імя Рахіри), а той підмовляє його до зла і до всякої пустоти. Оноді видів я, як він ховав старанно передо мною якась зілля, з котрим хотів щось очевидно починати.

— Що ти там маєш? — питаю я його.

— Що маю? Вгадай!

— Звідки я можу знати, що ти маєш?

— Коли не знаєш, то не потрібую тобі казати! — відповів.

Я розьсміяв ся: — Але-ж то з тебе мудра голова! — кажу я йому і знов сьмію ся. Хотів я його побудити до сьміху, але він заєдно хмарив ся.

— Ну, Саво, — кажу — маєш зілле від ворожки? Кому хочеш ним поворожити? Хочеш відогнати трутнів від бджіл? На те ще час!

— Хочу ним розігнати тих, що мені в дорозі! — каже він.

— Ади-ади! — жартував я далі. — Може хочеш позбути ся непрошених сьвідків тоді, як стріляєш до зайців? Я радив би тобі, аби ти ліше цілком лишив, бо тепер не вільно стріляти.

— Мені вільно!

— Саво, брате! — кажу йому вже без сьміху. — Чому ти такий мрачний?

— Жури ся ліпше тим, як тобі буде у війську, а не мною! — відповів мені.

— Я вже пожурю ся тим, як буду там! — сказав я йому. — Але ти залиши се, з чого може вийти біда! Зілле добре або лихе годить ся лиш жінкам у руки або Циганам, але не молодому хлопцеві. Візьми ліпше рискаль та обконай тих пару ябліночок коло бурдею. Най земля коло коріня відсвіжить ся, щоби цвили та родили. Як добре, що я обкопував їх доси що року; Липовани ніколи нашу хату дурно не минули. Йди, Саво, йди!

— Що мені з того прийде? — спитав надувшись.

— Тобі? Ну, і заговорив знов по розумови, що й стара баба не перехрестила би тебе! А що, має бджола — як каже тато — з того, що мід збирає? А що має земля з того, що родить і нас годує? А що мають тато і мама з того, що мають нас і годують? Що, питаю ся? Так уже Бог дав і так мусить бути! Уважай на все, як я що роблю, щоб і ти так робив, та щоб з тебе стариня була вдоволена і за мною не сумувала. Так буде і для тебе ліпше.

Він мовчав.

— Саво! — кажу.

Він відвернув ся від мене, переносячи свій зір із зілля на мої ноги.

— Саво! — кажу. — Дай мені отсе зілле! Мені сором за тебе, що ти його маєш у руках! А він — подумайте лиш тату — зробив у воздуху над бурдеєм рукою щось ніби кружево, але так скоро, мов блискавкою. Сплюнув три рази перед себе, кинув мені зілле під ноги і втік.

— Дурню один! — кликнув я розлючений в слід за ним. — Сей раз прошу ще тобі отсе бабське ворожбицтво, але другий раз не вдасть ся воно тобі більше. Я, тату — говорив легко зворушений дальше — і не хочу на него руку класти. Нехай не згадує мене лихим словом, коли піду з дому. Тай я таки люблю його, і мені жаль було би його вдарити. Але я виджу, таки виджу, тату, що його підмовляють.

— Що підмовляють, се певне, воно й не все помагає бити! — відповів старий журливо. — Мама все каже, щоб його бити, але я не можу зважити ся. Все гадаю, що з часом прибуде йому розум. Він молодий, тай у тім то вся біда. Дурний! З чоловіком, як зі збіжжєм. На однім місці достигає зерно скорше, на иньшій — пізнійше. Один приходить борше до розуму, иньший пізнійше.

— То правда! — potwierдив поважно Михайло.

Відтак заговорили про землю і як воно буде, як він піде до війська.

— Як вам буде тяжко, то спродайте молоді бички! — дораджував Михайло батькови. — Коло худоби треба ходити день і ніч, а ви будете доста мати на своїй голові, хоч би Сава і як враз з вами увихав ся. Слава Богу, у нас є коло чого увихати ся. Спродайте їх, та гроші заховайте добре, а як я поверну, то купимо иньшу худобу.

— Сего я вже не зроблю! — відповів Івоніка. — А як би зробив, то таки зараз на їх місце купив би молоді, доглядав би як ока в голові, бо вони були би твої, як і отсі, синку мій. Як вернеш зі служби до дому, візьмеш їх собі. Нехай вони привезуть тобі скриню і майно твоєї жінки до дому, як дасть Бог дочекати, коли ожениш ся; я їх уже для тебе придумав. Розпічнеш із ними газдувати, а відтак як зі всім упораш ся, спродаш і купиш на їх місце иньші, молоді. Вони добрі на початок. Усе, що я за їх слідом з'орав і засіяв, приносило мені хосен.

Михайло почув себе, мов полум'ям обнятий. Слова батька викликали у нім сором, а zarazом почуте ляку. Батько думав очевидно про якусь богату невістку, згадуючи про майно жінки, а він мав зовсім иньші думки...

Він відвернув думки батька від себе якимсь питанням про насінє і втішив ся вельми, коли побачив, як полем прямував до них Онуфрій. Се був старий панський побережник, що мешкав

під малим панським ліском, мав там своє поле і хатину і сторожив ліса, а часами й сам ще ліпше його обкрадав.

Люди в селі прозвали його „дурноватим“, хоч він був лише фантаст. Був у поході року 59, служив дванацять років у війську і оповідав кожному, наймолодшій дитині, свої пригоди з того його героїчного часу. При тім закидав тут і там італійськими словами, що виправді не стояли з оповіданнями в жадній звязи, але мали на цілі прикрасити оповіданє. Говорив живо імена значних військових героїв з того походу і зачинав тим уста слухачам, котрі важили ся часом висловити чудні сумніви що до його пригод.

Спомини про його при війську перебуте жите зміняли його цілковито і здавало ся, він бачив усю велич, усю красу і знеслість того часу аж тепер, і се поривало його. Він пристроював кожний і найдрібніший епізод фантастично, говорив мов поет і брехав, віруючи свято в те, що говорив. При тім поривав у руки що йому попало ся: рискаль, граблі, або й мітлу — все одно, о скільки воно походило на оруже — і оповідаючи свої неможливі пригоди вимахував тим на всі боки слухачам перед носом. В таких хвилях бував такий поважний, що слухачі, сьміючись на ціле горло, ставали в слідуєчих хвилях зовсім поважні і самі попадали в захват його одушевленя. В літі, коли ходив кругом ліса на візитацію, вішав перед себе на груди коновку до поливаня огородини і бубнив на ній як у бубен, так що брязкіт розходив ся по цілім лісі, і він тішив ся тим, мов дитина.

Був жонатий і мав одну доньку і двох синів. З тих один був злодій і при одній крадіжці коний втопив ся, а другий ідіот із уродження, сидів при батькови дома. Доньку любив найбільше, гордив ся нею і мабуть з гордості равав кожному хлопцеві брати її за жінку, а кожному газді за газдиню.

— Не гадайте — мовив — що вона вдала ся в мою жінку! Вона вдала ся в мене, і хто її візьме за жінку, буде мені вічно дякувати. Чи може я лихий господар? Я маю всього подостатком.

І справді, в його городці було „всьо“. Він мав найшляхотніші овочі, мав малини, сунці, великі ягоди і иньші овочі, що водять ся по ліпших садах. Мав грядку паприки, які, як хвалив ся, навіть сам двірник не мав у своїм городі. Був за-молу в огородинка одного боярина в Молдаві помічником і навчив ся плекати садовину. В своїм городі мав і малий ставок із рибою.

Все, що в тім городі росло, носило імя „Kaiser“ і мало означати тим своє високе і шляхотне походженє. Kaiser-яблука, Kaiser-грушки, Kaiser-паприка — лепетів неначе рекомендуючи їх глядачам. Коло хати мав бурдей, як Івонїка в полі, лише богато менший. Там пересиджував із замилуванєм у літі, а в зимі переховував бджоли. Був забобонний, але не в такій мірі, як Івонїка. Коли спинив ся коло вулиїв, командував голосно викрикуючи мов між жовнірами і жив у пересьвідченю, що вони розуміли і слухали його.

Найурочистійша хвилинка була однак для него тоді, як витягав свій військовий абшит*) і показував його своїм гостям. І він не опускав ніколи такої нагоди, коли міг похвалити ся тим документом. Показував його кождому чужому чоловікови, що вступив припадково або умисне в його хату. Тоді говорив звичайно :

— Прощу покїрно ще пождати ! Я ще щось покажу !

Винирав із барвного пуделка цикорії великий, вже аж потемнілий з самого складаня і розвиваня аркуш і розкладаючи його із незвичайно важною міною перед гостем, питав :

— Ну, і щож ? А правда ?

Припадком не міг у селі ніхто виказати ся таким документом, і він гордив ся ним до сьмішности, пересував пальцем по нїм, мов по реєстрі своїх предків. Відтак просив гостя сїдати на липовій лавці, що тягла ся попід цілою стїною від одного кута до другого, — про неї він говорив, що полишила ся йому в спадщині ще по дідови, — та угощував гостя медом. Коли мав у себе гостем когось із панського дому, надекакував коло него мов воробець (був страшно худий і тонкий), раз-по-раз промовляючи : „Прощу їсти ; я знаю, як з панами обходити ся ; я був у Відні, в Італії і в Яссах. Я не тутейший сїльський дурбас“. До селян говорив : „Їджте, їджте, не стидайте ся. Я знаю, що ви дурний мужик, що не бачив того, що я. Я був у Відні, в Італії, у Яссах“.

Любив дуже горівку, а що був хоровитий і не міг як слід їсти, вмовив у себе, що може їсти лиш по горівці. Від часу до часу посилав свою жінку за нею, а що й вона не була тому чудотворному напиткови противна, сповняла все радо його бажаня в тім напрямі і ходила радо, хоч і як далеко було від їхньої хати до Гонпляцу до Мендля і приносила лікарства.

*) Увільнене з війська.

Нині нема часу, він завдав їй пильну роботу в городі і тому вибрався сам до Мендля. Крім того мав поступити в якійсь справі до пана і хотів де з ким побалакати та розвідати ся, що чути нового в селі.

Розпізнав уже здалека Івоніку зі сином і привитав їх лиш йому властивим способом. Підняв мов дикий руки в гору і кликав на ціле горло: „Гей-г-ей! Боже помагай!“

Відтак сьміявся.

Коли станув уже близько них, підняв праву руку в гору, мов пророк, опустив її доволі нелагідно, як грудку хлопцеві на голову і промовив: — Ти вояк. Я чув уже про те. — Відтак додав: — Гей, що то буде за ревіне в осени, що за зойки!

І розсьміявся по ново, при чім його добродушне і незвичайно худе лице ставало симпатичне та притягаюче.

— Воно не може бути инакше, тому мусимо все зносити, як Бог дасть! — відповів Івоніка побожно. — Але постійте і розповіджте, що нового! Як там із вашими бджолами?

— З моїми бджолами? А, добре! Я за них подбав так, що їм ліпше йде, як мені. Коби мені так солодко, як їм. Я вже слабій, умру незадовго.

— Ей, що, бадіко! — вмішався Михайло. — Дні числить Бог, а ми маємо лиш на голові те, аби їх прожити.

— Тай аби працювати... — докінчив Івоніка. — Ми почали нині орати, тай ореться, слава Богу, добре. Може буде сего року добре літо. Як на весні земля добре ореться, буде добрий рік.

— Отам на панських ланах почав уже хтось ще тамтого тижня орати — докинув Онуфрій — та мабуть не оралося добре, бо бачу не докінчили загона.

— Бо земля була ще мертва. Я бачив! — відповів Івоніка. — Доки Бог сьвятий сам землі не улекшить, нема що зачинати. Перед Благовіщенням нема що зачинати. Часу ще доволі; коби лиш тепер погода настала.

— Та так! — притакнув Онуфрій, оглянувшись і сів на землі підобгавши під себе ноги. Відтак витягнув зза ременя тютюн та люльку і закурив.

Івоніка і Михайло скористали з тої хвилі і сіли снідати. Волам підкинули пахуче сіно...

— Кажіть, що нового, бадіко Онуфрію! — спитав весело Михайло, що любив старого балакуна.

— Ай, лихо там знає, що нового! — відповів старий ніби нетерпливо. — Як би я знав, що ти за дівчатами шпираси, що вони тобі у голові, — то я сказав би тобі, що найжвавйша із них, весела Маріцена, нанесла своєму татови і мамі гризоту в хату. Ну, дістала-ж вже вона за те від свого тата добрих гепаків у плечі, але все пропало. А той навіть не хоче признати ся до біди. Але се тебе мабуть не обходить, га? Ти самий як дівчина, ну, але люди не мовчать, про те й я розкаую. Старий пішов до панотця і пожалував ся, а панотець сказав:

— Та що, каже, се ще не такий великий гріх, але віддай дівчину. Вона ще молода, і як буде порядно з чоловіком жити, то Бог простить їй гріх. Не сватає її ніхто?

— Та якийсь там сватає!

— Ну, то добре! Пришли обоїх до мене, принеси, що треба і справа скінчена. Се ще не таке велике нещастє. Буде жити як Бог приказав, буде все добре.

— Правда, що се не таке велике нещастє — мудрував старий дальше — але бо се нечесть! Ну, але вона має поле. Чую, дістане кількадесять пражин поля, грошей зі сотку і телицю. Тому й найшов ся борзо жених. Мою Івону не сватає ніхто, хоч понад неї нема чемнійшої дівчини в селі. Таке у нас село. Такого не бачив анї у Відні, анї в Італії, анї в самих Яссах. Панотець наш за добрі. Я ними комендерував би инакше, як би я був панотцем.

— Дай спокій панотцеві! — докинув Івоніка. — Йому здасть ся, що його нещастє найбільше!

— Воно таки і велика біда! Деж, аби добродійка та вже так запивала ся! — докінчив Онуфрій. — Оноді біла ся з двома жінками у коршмі за якесь полотно. Казала, що мали принести панотцеві за хрестини, тай не принесли. А раз то таки п'яна напала старенького в церкві. Ледви що жінки вивели її з церкви. Тоді була така війна, як в Італії. А бідні його чотири панни так плакали і кричали, що аж жаль було. Воно таки так і є, що се нечесть — тягнув дальше, сплюнувши далеко перед себе крізь зуби. — Через неї не можуть панни віддати ся, хоч мають гроші і гарне віно. Тай двіть, яка сильна, коли хоче. Не цілий рік, не, а у великий піст і крапельки до рота не візьме. Така міцна!

— Старенький панотець погодував би сватів і самим медом, коби лише прийшли! — сказав Івоніка з почутем. — Але ніхто не приходить, бо кождий боїть ся, що й молоді стануть колісь запивати ся, як стара. Раз було приїхав якийсь молодий панич до них, вони прибрали ся гарно всі чотири і позасідали всі рядом за стіл. А старий панотець просив гостя, кажуть, дуже просив, аби собі вибрав одну за жінку. Або отсю, або ту, або отту, котру схочете, беріть, вони всі добрі газдині і чемні діти, і всі дістануть однакове віно — приговорював.

Тай кажуть, молодий хотів уже одну брати, але як стара довідала ся, що він не на панотця вчить ся, упила ся і завела таку галабурду у хаті, що, кажуть, добре що ще не набила кого. Така люта була на всіх. Він як поїхав, так і не вертав більше до них. Бідні панни з жалю постаріли ся і посивіли, тай сидять і до нині. А старий — додав злбно Онуфрій — старий, Боже прости мені гріхи мої (тут ударив себе долонею кілька разів по губах), не гадає вже про ніщо, як лиш се, аби як найбільше гроша збити. Так як би його ще доста не мав!

— Не має він його там багато, Онуфрію! — докинув Івоніка.

— Ет, не має! Коби я тільки мав тай ви, але біда, що не маєм! — відповів Онуфрій. — Він собі тепер лиш тим голову бє. Оноді їду з паном на фірі, а він іде. Біла борода спадає йому по грудях, а сам згорбив ся майже у-двоє, бо він бідний уже старенький. Йому більше як сімдесять. Вже в нашім селі він більше як сорок літ. Іде, а як побачив нас, уклонив ся. Пан зліз з брочки, подав руку, вклонив ся тай каже:

— Як ся маєте, панотнику?

— Зле, зле! — відповів він журливо. — Люди не вмирають!

— Ади! — гадаю собі — диви, який старий мудрий! Хочє, аби ми вмирали. Гроші за похорон брав би, не має їх досить! Правда, вона пє, дома сидять чотири дівці, але тому маємо ми вмирати?

— На те він і панотець, аби нас хоронив, а за похорон гроші брав! — обізвав ся Івоніка. — Хоронив через сорок років, чому би йому сего і тепер не робити? Инші те саме роблять! Дурно не зроблять!

— Раз приповідав, що сьвіт закінчить ся! — обізвав ся знов Онуфрій. — Як закінчить ся, то на що гроші збивати? На тамтїм сьвітї Бог сьвятий самїй уже нас погодує!

— Що ви таке говорите, бадіку Онуфрію! — кликнув Івонїка, що понад усе любив справедливість і правду і тим то йому оповіданя Онуфрія нїяк не западали в душу.

— Вже як я кажу, то можете вірити! — кликнув Онуфрій з притиском і вдарив себе сухим кулаком у груди, що аж у них щось відізнало ся. — Я кажу правду. Раз, оповідав людям при одній клаці в себе, аби давали більше на службу Божу, бо настане конець сьвіта. Ви сего не чули, бадіко Івоне? Ну, врешті як ви не чули, то їй не диво. Ви так рідко заходите в село або на Гонп'яц, що не знаєте нїчого. Все лиш пильнуєте вашого бурдея та того, що коло него дієть ся.

— Ви виділи може нового професора? Говорили з ним? — вишитував дальше Івонїку.

— Ні!

— Ну, так знов не знаєте нїчого! Він так пє, що може собі з попадею руку подати! Він не є делїкатний пан! Як упеть ся, береть ся зараз із мужиками за шию. То так не має бути. Я був в Італїї і я того не бачив. Наші люди жалують за попередним, тай хотіли би, аби він назад вернув, але він мабуть не верне вже. Пан каже, що ми лїпшого не варта як отсего, коли не знали тамтого шанувати. Що коли нам доброго учителя і доброго панотця потрібно, то нам потрібно і доброго бука!

Всі три розсьміяли ся весело на отсї слова, а Онуфрій говорив далї:

— Може пан і правду каже! Бог його знає! Але я вже мушу йти. Не жури ся, Михайлику, що Марїценка віддаєть ся! — звернув ся до хлопця поморгуючи весело очима. — Диви ся лише, аби вернув назад до дому, так як я із медальоном, тоді погуляю і поухкаю на твоїм весілю, хоч який я старий. А як будеш уже при війську і пізнаш там якого доброго хлопця, що ще щось і має, та скажу йому, що в Онуфрія Лопати є дївчина, гарна як писанка, і добра і робуча, і нехай її сватає. Нехай приїде сам, на храм най приїде і подивить ся сам на неї. Як уподобає собі її, то весіле може бути в мясниці. Він не буде жалувати, що візьме її за жінку, він менї вічно дякувати-ме. Скажи йому отсе! Отсе,

тай що в мене є всего, і де я всюди бував, і що я не такий дурний дурбас, як усі иньші мужики в нашому селі.

Потім устав, виняв люльку з рота, утер його широким рукавом від сорочки і заховав люльку за ремінь. Відтак постояв ще хвилю, встромивши очі в землю і в одну точку, роздумуючи над чимось. Врешті не сказавши більше ні слова, подав мовчки батькови і синові руку на прощане і мов якою невидимою марою потягнений відійшов покvapним кроком.

Батько і син усміхнулися мовчки і посвідавши взяли ся назад до розпочатої праці.

III.

Було в маю. Перед обідом.

Михайло лежав недалеко бурдея в городі, що вибігав кінцем у дрібний лісок, який притикав із иньших боків до піль, і пас воли.

Докола бурдея пишала ся земля в ріжних пасмах зелені, а ген далі від него, та все таки в сусідстві, лежали два менші ліски. Один приналежний до сусіднього і званий тому „сусідній ліс“, а в тім самім напрямі недалеко нього лежав малий лісок панський, де газдував і верховодив старий Онуфрій.

Оба ті ліски, з яких „сусідній“ був у-двоє від панського більший, ділила від себе велика левада, звана багном задля своєї багнистої землі. В ній буяв рогіз, раз у рік викошуваний, і вистростала якась висока трава, на яку ніхто не лакомив ся.

Михайло лежав близько зьвірят на землі, наглядаючи, аби не зайшли в конюшину, що росла найближше бурдея, що її насіне було дорого оплачене; він грів ся в весняному сонці і глядів пильно за зьвірятами, що пасли ся тісно коло себе. Думав над своїм будучим житєм у місті, над поворотом до дому, і як опісля все складеть ся, а відтак спинив ся думками коло пишних зьвірят. Міжляли ся неначе його рідня з його будучністю. Бачив у душі якесь нове обійсте, своє обійсте, чорнооку, струнку дівчину і їх. Вони були тут і там і мимоволі вповняли собою якісь порожні місця...

Чув виразно, як спасали своїми грубими, здоровими писками траву, як відсапували, бачив дрібні крапельки поту на тих теплих, пильних писках. Їх великі, лагідні очі були отінені довгими, сьмішними віями, а вола були такі широкі, ноги низькі, що вола звисали майже до землі.

Препиши звів'ята! Темно-бурі, майже чорно підсипані, з білими, короткими рогами, і такі ситі і виплекані, що було мило гладити їх по хребті. При тім були спокійні і випещені мов діти і знали його голос дуже добре. Коли вступав до стайні, звертали свої статочні голови за ним, простягали шиї, о скільки се їм ланцюхи при яслах позволяли і нюхали своїми грубими нівдрами у воздуху, чи не приніс їм хліба або кулеші. І він усе приносив їм щось, коли приходив з дому, з села, з „гори“ до бурдею, а коли не мав нічого при собі, то бодай гладив і пестив їх, а се вони також приймали вдячно. За те лизали йому руки, плечі і груди. Були добрі, вдячні звів'ята...

Деколи в неділю або свята, коли на дворі була слота, він волів пересиджувати в бурдею, чи іти до дому в село, витягав сопілку, сїдав на постіль, що стояла рядом із ними і грав годинами. Заховувались нерухомо, хіба що жували одностайно.

Він любив їх як добрих товаришів, а тепер мабуть ще більше, від коли дізнав ся, що були призначені для него.

Навкруги панувала тишина.

Та не та мертва тишина, що царює зимою над широкою просторією.

Тут пишалося житє, куди оком доглянути. Лани з хлібом зеленіли ся, конюшини розцвітали ся, у воздуху грав милий запах з цвїтів сїножати, буяли рївно комахи, метелики, бджоли, а високо, невидно, під голубим небом розсївали ся жайворонки дрібними, милозвучними перлами.

Сонце почало легко припикати, а ясність так і вабила стулювати очи. Коли стулював, бачив прерїжні барви...

Малий садок за бурдеєю стояв у самім розцвїті і дихав солюдкими, сильними пахощами. Між молодечею зеленю лїстя визирав цвїт груші білими вязочками, там вишень, слив, а там глибоше, стикаючись уже з лїсом, блїдо-рожевий цвїт яблїнок. Безліч бджіл вештали ся воздухом, брєнячи приваблені пахощами, як і самим цвїтом, вємукували ся жадїбно в нїжні, білобарвні звїздки між лїстєм і неначе вивали ся їх тоненькою красою...

Місцями збирала ся їх громадка на вязанках цвїту, і коли лєдві замїтний подув вїтру порушив галузем, вони мов у грї хитали ся враз із цвїтами і здавали ся якоюсь пренїжною пустою природи, особливо-ж у тих місцях, де пишала ся садовина в розцвїті. Докола саду і бурдею буяла грубою, густою верствою

зелені, накраплювана білим і рожевим цвѣтом конюшина; а далі за нею простягали ся лани збіжя, яке легко і ритмічно колихало ся під такт подихів леготу.

Далеко і широко нічого крім миготливої, широкої зелені, а десь-не-десь між нею горстка поважного ліса, до купи збита громадка струнких дубів-сторожів. Звичайно ледви замітний бренькіт бджіл творив тут у тишині своєрідну, преніжну музику, що переводила ся воздухом пильно-рйїними філями з місця на місце, омїнаючи хіба безцвѣтні пасма землі..

Нїжна, ледви замітна музика мала в собі щось сонливого, однак молодий хлопець був далекий від усякого сну. Зрештою і не звертав зовсім на неї уваги, зріс і зжив ся з нею і не відчував її звучної гри округ себе.

Думав про робітницю в панських покоях, про Анну, яку любив тайком із цілої душі; думав над тим, як то буде, коли піде в осени з дому і не побачить її вже скоро. Знав, там у місті не побачить її, бо і як би? Вона була наймичка і нїяк їй було по містах їздити.

Вправді ходила чутка, що пані переселить ся в місто, бо часто занепадала на здоровлю, але чи пустить її мама з нею в місто?

Певно, що ні. Сеж була погана жінка, люта, мов Жид-лихварь на гроші лакома і гірша, як деяка мачуха.

Все грозила їй, що відбере її від пані і видасть замуж за якогось свого горбатого сусіда-вдівця, як не буде віддавати їй зароблених на службі у пані грошей. А бідна давала, що мала, лиш аби могла дальше в пані лишити ся і не вертати до дому, якого бояла ся мов самого пекла. Вона взагалі була бідна зі своєю матірью-відьмою і тим, що була без батьківської опіки. Її батько, чесний газда, як розказували люди, помер давно, а одинокий брат її, колишній вояк при кінниці, парубок зарозумілий і язвкатий, хіба що бив її від часу до часу, як не пхала йому в руки гроша на тютюн або горівку. І звідки мала остаточно набирати стілько тих грошей? Вона стидала ся просити у пані грошей, але він не вірив їй і бив тайком, коли лиш навинула ся нагода. Бог знає, вона цілком була пнїша, неначе-б не його сестра, хіба що була така струнка як він, як смерека. Він був дуб, не парубок.

Коли думав про неї, бачив її все перед душею такою, як колись перший раз.

На панській подвір'ю. Одного разу лупили там кукурудзу. Коло стодоли і кошиниць сиділи робітники, жінки, чоловіки і дівчата, він і вона, і лупили. Він і вона сиділи при однім гурті, а між ними старий Петро, що наглядав за роботою. Кукурудзи мали з одної купи сипати вже до кошиниць. Старий Петро гукнув на одну грубу пизату дівчину, що неустанно передирала ся з одним хлопцем, щоби принесла зі стодоли драбину. Вона відповіла, що принесе, але не рушаючись із місця грала ся найспокійніше далше, перекидуючи ся з хлопцями кукурудзами.

— Ну, бороко, ти оглухла? Не чуєш, що я кавав? — гримнув на ново Петро на неї, ніби погрозив кулаком. — Я зараз там прийду на твою голову!

Та дівчина мабуть знала, що його слова не такі грізні, як здавав ся його грімкий голос, і замісь виповнити наказ, почала бороти ся з хлопцем, що саме в тій хвилі упхнув їй шумиліне за ковнір.

Анна бачила те все.

Вона заховувала ся цілий час мовчки і скромно коло роботи, а обзивала ся лише тоді, як її хтось прямо про що питав.

Він, Михайло, неначе не бачив її, хоч сидів проти неї і їх погляди від часу до часу стрічали ся. У неї були тихі, блискучі очи і часом з ніжна усміхали ся.

Бачучи, що пустотлива дівчина в-друге не сповнила наказу, підняла ся вона зі свого місця і пішла сама до стодоли по потрібну драбину.

Петро глядів хвильку за нею мовчки, а відтак посвистав злегка перед себе.

— Мой, мой, що за дівчина! — сказав до громадки коло себе. — Варто, щоби її порядний хлопець полюбив, а відтак за-сватав. Дівчина як золото, тай добра!

Йому, Михайлови, заграло серце живіше в грудях, а инші люди поглянули ласкавим оком за нею.

За хвилину вона винесла драбину.

Ішла повільним, ритмічним кроком, несла на лівому рамени довгу драбину, а праву руку сперла на клуб, щоб іти в рівно-вазі. Була прегарна в тій хвилі. Середнього росту, з темним як шовк волосєм, мала на собі скромну ріклю, що не стіснячи її в рухах, приставала несливо до її молоді, гнучкої статі, що на око ніжна, тайла в собі силу та вабила до себе мов музика гар-

монією жіночости. Не підводила очий, зближаючи ся чим раз більше до громадки людий.

Коли станула вже близько гурту, він устав із місця і взяв від неї драбину, при чім зустрінув ся знов із її чорними очима. У неї груди філювала злегка. Вона усміхнула ся до него.

Оттакою бачить її тепер у душі. Оттакою, як ішла з драбиною на рамени через подвірє однаковим, обережним кроком, тай із легко спущеною головою... Була чесна дівчина, про яку і одна душа злого слова не сказала. До того знала тільки преріжних робіт, про які иньшим дівчатам в селі і не снило ся. Все була коло панни і вивчила ся при ній всячини. Панна говорила з нею нераз, мов з рівною собі. А і стидлива була страшенно. Там де иньші дівчата лускали зі сьміху, штовхаючи одна одну ліктем, ніби потайки, та перешіптуючи ся, вона соромилася до сліз і була би мабуть із сорому в землю запала ся ізза того, що чула все, особливо-ж коли він був при тім.

— Гай, гай! — грозив їй раз один хлопчисько, якого виварила за нечемні слова. — Та уважай, щоби колись галузочка не зломилася!

А вона обернула ся і вдарила його по лиці.

Иньші дівчата сьміяли ся.

Иньші... але вона не була, як иньші. І справді. У неї був уже — як глумили ся деякі хлопці — „панський розум“.

Але найбільше любив її Михайло, коли усміхалася як тоді з драбиною, а загалом за те, що була тиха та добра. Иньший раз, де вона йому знов так дуже подобалася, було в сусідньому селі. Він ішов по сіль для товару і мусів саме в тім селі минати хатину її мами. Відолашну, похилу хатину в середині малого городця і близько гостинця.

Вона стояла в городці межі темними мальвами і сонішниками, сама як струнка мальва і помагала мамі чистити горох решетом. Зближивши ся до хати він поздоровив її і стаував на хвилину.

— Боже помагай, Анно! — сказав несьміливо.

— Дякувать! — відповіла вона, геть під волосє зарум'янівши ся.

— Чистите горох?

— Ай, певно, що чистимо! — відповіла замість неї грубим голосом стара, витріщивши ся на него недовірчивим поглядом. Вона була дуже погана, отся її мати. Передні зуби виставали

у неї з рота як кли; сорочка на грудях була вічно розпята, а білий рушник на голові завсїди перекривлений. Виглядала, коли-б і не глянути на неї, як п'яна, або як би що лише з ким побилася. Він стояв хвилину, дивлячись на неї, як вона не підводячи очей до него бачила і відчувала його присутність і мовчала.

— Я йду до склепу по сіль для товарини! — сказав.

— Не тяжко йти, як худоба є! — обізвала ся знов стара неприязно. — У нас нема худоби! Мій чоловік помер і лишив мене з довгами. Я мусіла останнє теля продати, щоби його поховати. Тодор — так звав ся її син — був при жовнірах, а отся — вона кивнула зневажливим рухом за дівчиною — помагала лиш ложкою при мисці. Тепер він усе, що заробить, складає для себе; він задумує женити ся — додала злобно — а отся чічка працює день і ніч для чужих. Боже борони кожного перед такими дїтьми, як я їх маю! Се кара божа, такі дїти, вороги. Розум і руки у них лиш для себе.

— Ей, мамо! Вам би таке не говорити! — сказала Анна з легким докором. — І нині дозволила мені пані помогти вам у роботі, хоч і у нас роботи було всюди повно. Я ратую вас, де можу! Але ви ніколи невдоволені!

— Бо мене лютить те, що тобі чужі пани милїйші, як твоя мамка. Я з тобою доста набїдила ся, заки таку вигодувала. Все добре, що пані і панна скажуть або навчуть, а все зле, що мама скаже. Гай-гай! — говорила твердо далі підкидаючи високо горох в решеті — будемо видіти, як далеко ти зайдеши із твоїми панами! Ти ще не знаєш: панська ласка лише до порога, а там — „марш за двері“!

— Я-ж вам усе даю, мамо, що там заслужу, хіба що собі яку одежину справляю! — говорили дівчина з огірченням. Їй було соромно за мамині докори перед ним і вона хотїла немов оправдати ся. Він за нї за що в свїті не сьмїв думати, що вона для своєї матері не була добра!

— Ай, певно „річі“! — глумила ся стара. — Від коли ти в панів на службі, то вже і горботку покинула носити, деж би, соромно вже! Гай, гай!

— Панна каже, що любить мене у спідницї, ну, і все дає в дарунок спідницї. Але я можу і горботку носити, сего мені ніхто не заборонює. Але як панна для мене добрі, то чому їх не слухати?

— Воно гарно і в спідниці ходити! — вмшав ся він несьміливо, хочачи звести розмову на що иньше. Йому було жаль дівчини, яка ще не мала вправді сліз в очах, але в голосі було їх уже повно.

— Про мене! Але збанок, кажуть, до часу воду носить! — сказала стара. — Ти вже стала гонорна, ніби кухарка. Добре, що навчила ся вже в панни в покоях викручувати ся та каву варити, то тепер уже мамки непотрібно. Вже те біле, що я виперу, не біле, а те, що я його вшию, за грубо шите. Але пожди! Я ще тебе колись навчу розуму! Я лиш дивлю ся, як то ще довго потриває, на як ще довго твою мамку полишиш, а сама по службах ходити-меш, я лиш дивлю ся!

Вона усьміхнула ся поганим, злобним усьміхом і виспала лютими, роздразненими рухами очищений горох у мішок, що лежав недалічко на землі. Дівчина схилила ся і допомгла. Однак він бачив, як вона обтерла скоро рукою слези, що таки втиснули ся їй в очи.

Відтак мусів іти дальше.

Поздоровив стару і молоду і пішов, але заким відійшов, попросив ще трохи води напiti ся.

Вона винесла йому води і подала через низький пліт. Пив мало. Замість того заглянув їй в її тихе, смагляве обличчє і в очи. Очи, що промайнули в тій хвилі по нїм, були несказано сумні і не говорили саме тепер нічого до його душі. Неначе засоромлений перескочив вузький шанець, що ділив його від дороги і відійшов скоро. Вона йому дуже подобала ся, але стара, та стара! Коби Анночка дістала ся раз по праві в його руки, то вибив би їй ті кли на переді, що ними кусала всіх мов лиха собака. Чарівниця отта...

Відтак бачив її ще частійше. Часами мав діло на панському подвірю, або тато висилав його туди з орудками. Тоді все перемінював ся з нею кількома словами. Не говорила ніколи багацько, але все розумно і скромно і не сьміяла ся на все горло, як иньші дівчата. Була иньша, як другі сільські дівчата. Не знав саме докладно, чим ріжнила ся від иньших, не застановляв ся над тим ніколи глубше. Він відчував лише сліпо ріжницю. Була віжнійша і тонких обичаїв. Була в одіжи все чиста, а гарне, темне волосє її було в порядку. Воно улискувало, ся у неї з дня на день, коли

тим часом иньші дівчата розчісували його лише в неділю або в сьвято. У неї не було багатого намиста на шиї, але тії цїтки, що їх носила, були завсїди гарні. Ђство самого лїпшого і тоншого лежало в тім, що заняло його некультурну, але в основі чисту і добру душу, і його впливови піддавав ся несьвідомо. З нею годї було як небудь шуткувати, за рукав тягати, зачіпати. Чоловік так і сам ставав ся поважним, як опинив ся близько перед нею. Немов затихала цїлим єством і глядїла ожидающим поглядом на ті уста, що мали до неї заговорити. А коли і здобув ся хто на те, що звернув ся до неї легким словом, тоді румяніла ся потапаючи в полеміні чистого, дївочого сорому, та усьміхаючись вимушено і змішано, щоб уже однак в останній хвилі мати очі вохкі, а уста щоб умовкали цїлковито.

На танці не ходила ніколи. Була майже від чотирнацяти лїт на службі у дворі, а забави і розривки її сїльських ровесниць були для неї цїлковито чужі. Не мала і жадних товаришок між сїльськими дївчатами і товаришувала виключно з донькою Докїї, Парасинкою. З иньшими не мала що балакати. У неї не було таємниць і любовних справ, які спонукували дївчат до шаленого, дитячо-безумного сьміху і переговорів. А що панська хата лежала по троха відсторонь від властивого села і все таки треба було з годину ходу, аби до нього дістати ся, а вона все рвала ся як не до одної праці, то до иньшої, то її лучало ся лиш дуже рїдко забїгти на яку там балаканку.

В неділю ходила до церкви, але й тут не лишало ся її багато часу до бесїди, до ближшого зазнайомленя.

По службі, що правда, зближали ся до неї і обступали її дївчата, оглядали її одїж, її гарно вишиту снїжно-білу сорочку, її маленькі, срібні ковточки, що дістала одного разу від панї, докторкали ся всего пальцями, допитували ся о плату і їдло, яке мала у панів, дарували їй цвїти, але тому, що по тому вьсьому вичерпували ся теми правильно, а вона перша не починала на ново розмови, так усї розходили ся байдужно.

Сїльські хлопці журили ся нею щеменьче. Вона була убога, тай тому не мала для них нїякої вартости. Не мала ні землі, ні грошій. Землі не мала ніколи, бо її родичі були бідні зарібники, а гроші, коли були у неї хоч і найдрібнїйші, відносила зараз до матері. Мати-ж мучила її та била доти, доки вона не віддавала їх до останнього феника. Таким чином була її будучність обмежена

на працю рук, неустанный пострах перед матір'ю і остротою брата. Пізнане та свідомість великої бідноти, а з тим почуття своєї безповоротности настроїли її і без того до поваги і думаня склонну натуру поважно, до глибини душі. Її щоденні сходи з панею і панною, чутливими і благородними жінками, що її дуже любили за її тиху та консеквентну вдачу, відобрало її еству жорстокість і неповоротність некультурної селянки з першої руки, а натомість надало її поважній душі корму, гнучкості і свого рода інтелігенції.

Не вмїла читати і писати. До писаня не складали ся її пальці, звиклі лиш до „грубшої“ праці, а до читаня не ставало часу. Все і всюди манила праця і свободних хвиль в її скромнім житю не бувало. Та за те заховала її дівоча душа ізза умних і щирих наук і присторог благородних жінок білість і чистоту. Пригадувала дику цвітку, що виростала в затишку ліса, далеко від голосного сьвіта або диких голубів.

Старші, поважні і богатші газдвині, як Докія і кілька иньших, що бували частійше в панській хаті і знали її добре з пильности і чемности взагалі, любили її і були їй прихильні. Проти них вона була покїрна і цілувала їх при стрічі в неділю і свята в руки. Їм се було мило і вони цілуючи її в чоло називали її „доньцею“. Але простійші не мали для неї серця.

Вона навчила ся в дворі багато, чого вони не знали, а чого дівчина не могла затаїти — вигладжувати біле, варити і т. и. — а що се незнане тої роботи не годило ся з їхньою гідністю газдвинь, то вони глумили ся з неї і кепкували при кожній нагоді. Вона дивить ся лише, аби на ній сорочка була біла — говорили — але чи її скриня заповняєть ся білем, се вже її не обходить. Відай треба буде дві пари волів, аби потягнули її скриню до хати чоловікової, як дістане якого, бо одна пара не встигне.

Або знов: вона вмїє біле вигладжувати і наперстком шити, але тим вона не доробить ся ані землі, ані чоловіка. До землі треба з сапою приступати, а до чоловіка з повними руками. Але може їй придасть ся коли і наперсток. Лишить ся без даху над головою, бо в неї мамка і братчик такі, що за те не тяжко, тоді вона поставить собі його на голову і він їй стане за покривало... І такі иньші глупости.

Дівчина знала про те все і се відбирало їй певність в поведеню і огірчало. Як тяжко було бути убогою! Чоловік ні для

кого ніщо не значить. Та добре, що хоч руки були в неї здорові. Ті руки допоможуть їй, аби її і як тяжко було в житю, бо й що було діяти? Сьвіт для всіх. Для богачів і убогих.

І тепер він думав про неї.

Гірко було все покидати. Родичі хоч раз-два в рік придуть, але вона? Люди кажуть: „Що має чие бути, те не мине його!“ Він має надію, що вона буде його.

Він її любить. У неї нема ні поля, ні худоби, ні грошей, але він її про те любить. Дасть Бог, дороблять ся. За те у него є поле і худоба. А ось хоч би і бики отсі, товариші його.

Він задумав ся на хвилю і не задрів, як один із волів потягнув писком за конюшиною і смикнувши добру жменю молотів її пильно піднявши голову від землі.

Не міг сердити ся на него. Він був усе цікавіший до всего від „Лівого“ і був би хто знає що пожер. Стіну злизував, як ясла були перед ним порожні...

Зьвірина дивила ся живими очима перед себе і молюла пильно писком, а він аж погладив її під впливом якогось нагого, теплого зворушення, яке ним заволоділо. І вона буде їх любити. Хто їх врешті не любив би?... Ей, коби вже до того дійшло!...

Потім зітхнув і обернув ся миттю лицем до землі. Перед ним розстелив ся час якоїсь будучности, що мов земля заважила на його душі і мов чорним смутком залила ся...

Робітниця в панських покоях не знала, як воно счинило ся, що нараз син Івана Федорчука Михайло опинив ся перед її душею. Думала над тим тільки, чому весною цвітуть дерева, зеленіють лани і ластівка гніздо ліпить. Воно прийшло було, а коли було вона його здалека або зблизька бачила, заходила з нею зміна, з якої не вміла собі здати справи.

Знала, був добрий для неї і не так, як иньші. Він був багатший, як иньші газдівські сини, але про те говорив із нею, як із рівною собі. Як просив сїрнички, або води, або коли питав, чи пан дома, то все був дуже чемний. Не заходив собі ніколи з нею в жарти і не плів пустих слів. Туга за ним зростала в ній чим раз сильніше, ставала чим раз більш докучлива. Вона-ж не була дитиною, їй було вже двацять років, не була ні глуха, ні сліпа. Знала, що любила його.

Неначе злочинство крила се в своїй молодій, смугній душі, не знаючи, що з тим почати, та купала ту свою любов ночами в своїх сльозах... До ворожки бояла ся йти, а хоч би й пішла, то що вона їй скаже? Вона-ж була бідна наймичка, а він син богатих родичів...

Стала така поважна і похмура, що її окружене се майже спостерігло. Вона сама не запримітила сього.

А її мати та брат усе гровили їй від часу до часу, що видадуть її за муж за горбатого сусіда. У него була і хата і поле і худоба... і він був, як говорили, добрий чоловік...

Незамітно уклала ся лінія болю коло її молодих, невинних уст...

— — — — —
 Було се одного вечера в липні.

Анна ходила до жінки старого Онуфрія по гриби і саме вертала додів. Їх хатина стояла під панським ліском і вузька стежка вела від неї через поля по-при бурдей Івоніки, аж до сільської дороги. Було пізно. Чудовий, ясний, тихий вечір. Небо із незвичайно випуклою глибиною було засіяне зорями, а між ними місяць жаристий і свідомий побіди. Далечина була лагідна і виразиста, а над полями, на які спала рясно роса, здавала ся розпростерта срібна сітка.

Нива з гречкою простягала ся ніжним біливом коло високого і буйного жита, а там далі краплі роси блестили мов остали на житі і пшениці зачеплені сльози проти місячного світла. Десь-недесь знімала ся з мокрійших місць легка, прозора мряка. Глибока тишина панувала всюди, лиш сверщкі перекликували ся численно і оживляли широко і далеко далечинь. Крім того — жадного звуку. Все стояло неповорушно, штивно, піло спокій ночі, що наближала ся повільним кроком і гіпнотизувала все магічним, місячним світлом.

Анна йшла спішно вузькою стежкою, що вила ся майже невидимо скісно між гордим житом. Жито сягало їй майже по груди і було таке пишне і буйне; такого вже здавна на нивах сего села не бачили. Се було саме збіже Івоніки, через яке йшла стежкою і яке від часу до часу гладила верхи рукою, мов голублячи його до себе.

Була поважна, як звичайно. А там у старого Онуфрія чула ріжні новини. Він оповідав, що до него заходив оноді Івоніка,

хотів від него купити один шгубей, але Онуфрій не продав; він не продає, як казав, нікому своїх бджіл, бо свої бджоли має він лиш для себе; йому оповідав Івоніка, що у него всі такі агризені, що Михайло вже в жовтні забираєть ся і що він, Михайло, дуже зажурений.

Неустанно шукає собі роботи. Ба сеє візьме в руки, ба теє. Ба йде в поле, ба вештаєть ся коло товарини, коло бджіл. То знов лагодить щось коло плота, аби його заверюха і сніги не звалили в зимі до землі, то знов покопує шанці по полях, щоби в дощевих часах не перепоювала ся земля надмірно водою, то знов бере сокиру в руки... Все хоче лишити татови в порядку, як піде, бо... може ніколи не поверне! А Марія плаче, що далі буде треба керницю для її сліз копати... Але вони всі дурні — сказав до неї опісля Онуфрій. — Він був в Італії, у Відні і вернув за те з гонорами до дому. Але всі люди в отсім селі — останні дурні, — се сказав він Івоніці на всі його жалі.

Вона роздумувала над тим, як то буде, коли молодий хлопець піде. В її поважній душі зарив ся вже здавна біль розлуки і зростав чим раз більше. Вона вже здавна знала, що він мусів іти; знала се скорше, як всі иньші. У пана, де родину Івоніки любили і шанували, говорили нераз про се, що хлопець не буде і не може бути увільнений і буде мусіти відслужити у війську свій час. Але вони не вірили і все пробували на різні способи уратувати сина. Тепер же пересьвідчили ся, що там правду говорили. З ним самим не говорила вона ніколи про се, що він піде. Він приходив тепер доволі часто на панське обійстя. Перед двома тижнями приніс від свого батька меду для пані в дарунок. Передав їй і вона віднесла мід до покоїв. Коли хотіла відтак миску вимити і йому віддати чисту, сказав:

— Лиши се! (Тикав їй, помімо того, що була бідна найничка). — Се вже дома зроблять! Що ти робиш, Анно, і як маєш ся? Я їду позавтра з татом на ярмарок на Петра в місто. Хочемо одну корову продати і молоді бички купити. Що тобі звідти привезти?

При тім узяв її за руку і шукав її погляду. Жаріюча поломінь так і обгорнула її і вона вирвала руку назад. Він очевидно жартував. Так питають звичайно, коли їдуть на ярмарок. Лише її дика душа не могла увійти в той жарт і вона відповіла майже жорстоко: — Що хочете!

— Я тобі принесу „файний“ перстїнь! — сказив він непевно. Відтак увійшов один із слуг у кухню і він віддалив ся мовчки.

Тепер було вже по Петровім ярмарку. Вона лиш чула, — старий Івонїка був майже що другого дня у пана, любив усіх дома мов батька і матір, — що спродали свою найкрасшу і найдорожшу корову і що Михайло за нею плакав. Але її треба було спродати — оповідав він — бо не міг запускати ся богато з товаром на зиму. Все то потребувало надзору і праці, а він сам не зможе всего як слід допилювати. Зрештою йому буде потрібно грошій і Михайло буде також при війську потребувати грошій.

Всюди стрічала його імя, чула щось про него, чула, як його вихвалювали все і все... Ой, Боже, нехай уже буде, як Бог схоче! Вона могла свою долю хйба Богу повірити. Всюди визирало щось смутного, але певно вже її доля була така...

Вона схилила голову і прискорила крок. Вже пізно стало. Ніч настала вже вповні.

Вона оглянула ся, а кругом нічого, лиш поля і поля, лиш небо і зьвізди. Ген далеко по однім боці, куди вона прямувала, біліли заслонені по части садовиною стїни поодиноких сїльських хат, а цілком далеко на легкім згірю здіймали ся між верхівем старих лип два високі килими панського дому.

Мала ще перейти цілу ниву жита Івонїки, відтак конюшину, а відтак ще минути хату Докії і аж потім вийде на доріжку, що веде до панської хати.

Близько неї крикнула перепелиця захована в житї, відтак перелетїла їй майже перед лицем; сверщики цьвіркали, здавало ся, саме коло неї, а як би хто хотїв оглянути ся за ними, добачити їх там, звідки продзвенїло їх цьвіротанє, та воно доходило знов з иньшого місця. Се була їхня сверщкова тайна, якою дразнили нічних мандрівників.

Нараз виринула недако постать, розхлювала осторожно обома руками штивне море збіжя і підійшла прямо до неї. Се був Михайло.

Вона перелякала ся. Він з'явив ся, неначе з під землі виринув. Її ество підлягало могутньому впливови неожиданої хвилі і не могло від него освободити ся.

— Добрий вечір, Анно! — сказав сердечно зникаючи капелюх і подав її руку.

— Відки вертаєш так пізно?

— Від Онуфрія з грибами! — відповіла слухняно, мов дитина, тремтячим голосом.

Він мовчав хвилию і дивив ся на неї. Стояла перед ним темнява, пряма, замкнена високим житом мов смерека. Її голова була схилена низько на грудь, а руки спущені в діл. Ніч була така погідна і прозора, така прегарна і тиха, нічого, крім цвєріньканя сверщків...

Він бачив виразно її голову і її сумовито закросні уста.

— Анно! — почав зворушено. — Глянь на мене! Я знав, що ти йшла до Онуфрія. Я ждав і визирав цілий час за тобою... хотїв із тобою говорити.

Сказавши се, поклав обі руки на її рамена, оглядаючись разом при тїм лякливо позад себе. І він був соромливий і полохливий; ніколи в житю не промовляв ще так до дївчини. А як і вчинив се, то не довіряв і самїй тишинї ночі і мовчазливим нивам.

Вона позирнула на него, щоб опісля опустити очі. Цїла повага її ества обхопила її і заволодїла нею цілковито. До того прилучило ся дике зворушенє, що замкнуло її уста.

— Анно — тягнув він нїжно далї, притягаючи її несмїливо до себе. — Ти мовчиш так, як би я хотїв тебе бити; може тому, що йдеш через моє поле? Сею стежкою йде кождий, хто хоче. Ти можеш десять разів більше від нїшних ходити, коли схочеш! Я вистелив би тобі сю стежку найкрасними килимами моєї мамі. Я люблю тебе!

Вона поблїдла, глянувши на него дико зворушеними очима і мовчала далї. Щастє було таке велике, але й таке несподїване, що вона стала безрадна і не знала, що сказати.

— Я тебе люблю, Анно, вже від давна! Ти така гарна і добра! Хочу тебе взяти за жінку, тебе одну! Тебе одну, одніську! Ти мусиш менї сказати, чи ти хочеш і чи любиш мене?

Паралїзуюча повага усунула ся з її душї. Вона обвила його шию руками і повисла на нїй.

— Ти любиш мене? — прошептала врештї. — Любиш мене, Михайле? Я сего не знала! Я така бїдна... Я нічого не маю... Я не маю поля... Але я тебе люблю...

— Я не питаю за полем, зазулько...

— Але я тебе люблю... знаєш?

— Хотїв знати...

Поцілували ся.

З цілою повагою, яка була їй властива, пробила ся її глибока любов; з цілою потугою молодії, лиш десь-не-десь культурою діткненої душі розлила ся вона тепер і розіграла ся гучно. Була цілком любовю, цілком перенята тим надсильним, доси завсіди, лиш боязко заховуваним, затаюваним почуванем.

Але так, як воно зложило ся, було майже не до увірення. Найпорядніший, найліпший хлопець у селі і один із найпожаданіших любив її. Її, що нічого не мала, була убога, а лиш виставлена на гнів матери і штовханці брата, якою ні один хлопець у селі не журился, яка не істніла для нікого, крім для своїх хлібодавців.

— Я стілько по ночах наплакала ся! Бог один лиш знає! — прошептала тихо ховаючи соромливо голову на його груди.

— Чому, любко? — питав він глядячи її чорне у сьвітлі блистяче волосє і притискаючи її до себе мов дитину.

— Бо так! Як було мені не плакати? Все було таке смутне! В мене нема ні жмінки землі, ні грошей. Моє серце підгризало щось, мов червак. Я ані не знала, що ти мене любиш, ані що...

— Ані що хочу тебе за жінку взяти? — докінчив він реченє і усміхнув ся. — Але тепер уже знаєш! Тепер не потрібуєш уже плакати! Віджени смуток і візьми замісь нього мене! А як тобі знов коли стане на серцю тяжко, то вийди і поцілуй мене! Доки я ще тут, цілуй мене! Доки я ще тут...

— Тай доки я жива по сьвітї ходити-му, Михайле! — сказала обнявши його дико за шию і надставляючи з несказаною щирістю молоді, непорочні уста до поцілунку.

— І доки я по сьвітї живий ходити-му! — сказав глибоко зворушеним звуком, з щирою вірністю і сердечністю і поцілував її. Був несказано щасливий в тій тихій, ясній, місячній ночі, сильно зворушений і розжалоблений і при тім собі зовсім новий. З ним ніколи не бувало, як тепер.

Було так чудово і гарно і що вона його так дуже любила, отся гарна, розумна, тиха дівчина, що не мала собі пари і не була нікому рівна.

— Я тобі і перстєнь принїс, що купив на Петра в місті! — сказав він і витягнув його ізза ремєня. Відтак засунув його їй на палець.

— Тримай ся мене, Анно, як я піду! — промовив поважно. — А я тобі також слова не зломлю! Скоро поверну, зробимо весїля!

— Ти не повернеш скоро, Михайле! — сказала і зітхнула.

— Чого зітхаєш? Не зітхай! Не смуги мені ще більше серця, я й так з жалю землі не виджу. Дома не виджу нічого, крім сльї. Мама заєдно плаче, а тато зітхає мовчки. Я все собі гадав, що воно не прийде до того.

— Я се знала, Михайле! Я чула, як пан і пані говорили, що нічого не поможе, що ти будеш мусіти свій час відслужити. Пан був би поратував, як би було можна. Вони люблять тебе. Тебе, твого тата і твою маму. Я лиш перед своєю мамою бою ся і перед братом. Вони все грозять мені сусідом...

Вона урвала і притулила як перше голову до його грудий. Він мовчав хвилину, погладжуючи на ново її голову ніжно, а відтак сказав:

— Терпи, а не йди за него! Бог нам допоможе! На Різдяні свята дістану може відпустку і приїду. У мене є надія, що все буде добре. Дотримай лиш мені слова, а як я верну з війська живий, тоді не буду бояти ся твоєї мами, ні твого брата.

— А твої родичі, Михайле? — спитала вона і піднявши голову поглянула йому вигрибущо і боязко в очи.

Він здвигнув плечима і усміхнувся примушено. Знав, що вони не будуть за тим, особливо-ж його мати. Вона для него бажала би самої королівної, але він мав те пересвідченє в серці, що здобуде її для себе. А батько його знов дуже любив його, і коли батько пристане на те, мати мусить пристати.

— Ти тим не жури ся! Оставай лише на дальше у пані і будь мені вірна та моли ся за мене, коли буду там. Як там не вму, буде все добре.

Вона почала тихо плакати.

Він запримітив се.

— Тепер уже плачеш! Я-ж іще не пішов і ще не вмер! Пожди ще з плачем! — потішав її, а тим часом огорнуло й його якесь почутє смутку. — Поцілуй мене радше ще раз!

Він обняв її пестливо рукою і підняв її голову.

Тут вона схаменула ся.

— Я мушу вже йти! — сказала полохливо пригладжуючи собі волосє. — Я забарила ся! Боже мій! Що там скажуть? А я цілком забула ся! Скажу, що в Онуфрія забарила ся. А там у Докії вже спустили із ланца великого пса, а мені прийдесть ся минати її хату.

Вона підняла одною рукою з землі кошик із грибами, а другою обняла ще раз його шийку.

— Будь здоров, Михайле; добраніч і приходи! Прийди з чим небудь до пана, щоби я тебе ще бачила. Я буду за тебе молити ся і слова не зложу. Вже най буде, як буде!

— Може чей не застрілять мене! — жартував він вимушено. — А коли мене і поцілить яка куля, то може не загину відразу. Я міцний і не дурно кажуть, що я як той медвідь. Сава вимовляєть ся все тим, коли не хоче мішки з насінєм виносити на під. У тебе плечі як в медведя — каже він — неси ти!

Вона ступила вперед і подала ся вперед.

— Я вже йду, Михайле, вже пізно!

— Я тебе підведу!

— Ми не маємо тут обоє місця, бачиш? Стежка така вузька, а що мені з того, як ти будеш іти за мною?

— То я піду вперед тебе! — відповів він весело.

— Так я не буду видіти твого лица. Все одно, чи вперед, чи назад, я хочу видіти твоє лице.

— То я буду йти побіч тебе.

— То хіба жадне з нас не буде йти серединою стежки. Грудю зле йти!

— Ще й ослабнеш з того! — сказав він зі здержуванім усьміхом і вона усьміхнула ся.

— Потолочимо колосє! — сказала вже цілком лагідно і щасливо, погладжуючи пестливо рукою тяжке, золотисте колосє, між яким тепер темнів високий блават. — А сеж гріх, воно таке гарне!

— Так іди ти вперед мене! — промовив він. — Нехай тебе добре затямлю! Коли піду вже геть звідси, буду між чужими і сам чужий, як буду на варті стояти, буду тебе згадувати. Ідемо обоє нашим полем — буду гадати -- ти все навперед мене, вузенькою стежечкою, а я за тобою. Відтак ти обернеш ся і усьміхнеш ся до мене, а я поцілую себе...

В тій хвилі вона подалась в ході з жахом о один ступінь назад. Заяць біг житом і перебіг блискавкою стежку близько її ніг. Вона розсьміяла ся.

— Бодай же тебе! як же я злякала ся!

— Бо ти дівчина! — відповів він із легким глумом у голосі. — Я ловлю їх як мухи! Десь у гущавині жита обізвала ся знов перепелиця.

Вона станула мимоволі і заслухала ся.

— Перепелиця підлітєткає — сказала майже побожно — а сверщики галасують мов наймити.

— Бо ніч ясна; вони люблять місячні ночі. Галасом своїм заповнюють тишину, мов цїтками! — відповів півголосом.

Обоє звернули ся назад до місяця і дивили ся хвилину в освітлену, виразну і лагідну далечінь і назад на ту стежку, якою йшли.

Перед ними простирали ся лани, пишні і богаті, місцями знижуючи ся, а місцями здіймаючи ся в лагідні згіря. Вони мов збивали ся коло лісових оаз, що темним тлом стояли позад ланів.

— Усе спить! — сказала вона шепотом, неначе бояла ся голоснійшим гомоном збудити що небудь у природі. І справді. Здавалось, що все в округи спало. Високе, буйне збіже, білі, сріблісті ниви гречки, а далі струнка, понура кукурудза. Легка імла, що тут і там знимала ся прозорими серпанками над поодинокими місцями піль, здавало ся, оберігала дрішучу рослину в тихім сні.

Малий лісок, там ген за ланом, з якого винесла гриби, лежав закутаний у темні, а над усім здіймалось ясне, величаво-високе небо з своїм блискотом зірок і мягким, срібним світлом місяця, що безгомінно пронизало темінь літньої ночі і творило з неї пречудовий, тихий, своєрідний світ.

Обоє мовчали.

Вони все ще стояли звернені назад проти місяця і проти тої сторони, з якої вона вертала.

Вона дивила ся довгу хвилю в далечінь, неначе забула про себе, так витріщала ся туди. Нараз заблис переполох, її очі розплющили ся широко.

— Михайле! — обізвала ся раптом і боязко. — Диви ся, видиш?

— Що таке? — спитав.

— Іди очима назад тою стежкою, якою я прийшла...

— Ну, і щож?

— Диви ся, видиш ти тепер ваш бурдей, як він он там у низу лежить, обведений округи густою деревиною, так як стара бабка скулена на землі? Видиш його? А дерева, що густо виростили за ним, як лісок, видиш ти? Воно так ясно, все видко докладно

цілком докладно. Диви ся на малу стайню коло бурдея, на плоті висить довге пасмо білого полотна.

— Я виджу. Мама білили і забули заховати полотно. Та що таке?

— А тепер диви ся! Кусень від бурдея на право відділений багнистою левадою, де все застрягають коні возом, як вивозять скошений той рогів; тепер гуляє там шматами легка імла, на крок звідти лежить панський лісок. Він тепер дримає, видиш?

— Чому-б не видів? — спитав не то счудувано на її дивні допити. — Я його що дня бачу, я маю його що дня перед очима. Лісок веселий, мов хлопець.

— Так, веселий як хлопець! — повторила майже механічно. — Але тепер, Михайле, диви ся! Видиш ти „сусідній“ ліс, що ченить позаду багнистої левади межі бурдеєм і веселим хлопчиском? Темний і страшний, видиш ти?

— Він віддалений добрий кусень від вашого бурдея; ти се знаєш, Михайле, се „сусідній“ ліс! — додала чудно зворушена, майже нетерпливо і в її голосі пробив ся несказаний біль і мов слізми затремтіло.

— Перед тим лісом, хоч він невеликий, бою ся я все страшенно. В днину і вечером, Михайле. Не можу туди переходити, щоб не прискорити кроків. Мене тягне туди і жене звідти. Мені на плач збираєть ся, коли побачу ся там сама... Я страшенно бою ся... дерева такі темні... воно так страшно... я не знаю... я не знаю...

Вона говорила перехиливши ся легко вперед. Широко отворені, майже витріщені очі від того ліса не зводячи, неначе мала візію, держалась одною рукою його і здавало ся, була всіма зміслами там у далечині коло згаданого ліса.

— Все... воно мені... так... коли... я там... — говорила розірвано і боязко. — Коли дивлюсь... туди. А... нині... де воно так ясно... диви ся... як... ясно... на причуд... ясно... Звідти іде щось!! — скричала нараз несамовито в дикім переляку. — На тебе і на мене!... Кинула ся до него судорожно і мов ослонюючи його обхопилась його бурливо руками і притиснула ся лицем до него. Слід за тим понала в конвульсійний плач, що його приводить зі собою лиш несподіваний, несамовитий перестрах.

Майже в тій самій хвилі обвів і він її руками. Його проняло холодом, волося стануло йому дубом. Тримав її міцно притиснувши до себе і витріщив ся острим поглядом в указаний на-

прям. Він не бояв ся і не бачив нічого. Його бурдей, до якого мав небавом вертати ся, лежав спокоем повитий і справді мов скулена старенька в намітці, ослонений з заду густою деревиною, а там далі на право за багнистою левадою на тлі, де здіймали ся легкі, прозорі імлі і неначе на границі другого села лежав сам для себе „сусідський ліс“. Чужий, невеликий і лиш рідко побережниками звідуваний. Неначе добро без властителя, де кождий міг ограбувати дерева і доволі часто ограбував, так лежав він.

Він знав його аж надто добре. Зрубував там у нім часом сухе гилле, кілле до плота і переводив не одну ніч в його глибини. Але тепер не бачив нічого. Йому і не впало там нічого в очи. Ні в днину, ні в ночі, і вона мала певно лиш пустий привид.

— Ти дівчина — успокоював її рівним голосом, але наглий переполох, який перейшов від неї на него, дзвенів ще і в його голосі — і тому боїш ся! Перехрести ся! Бог з нами, і я проведу тебе аж до дому. Там нема нічого і тобі лиш щось привиділо ся. То була мряка.

— Се не була мряка! Воно летіло крізь мряку! — говорила розірвано і хлипаючи, піднімаючи на хвилю голову і дивлячись йому переконуючо і заравом із докором в обличчє. — Воно летіло... на мене... і на... тебе!

Нараз урвала. Завернула звільна, неначе невидимою, зростаючою міццю силувана, голову знов просто в синявий, осьвітлений напрям, і де на полях, що знижували ся, теміли ся тепер оазі лісів... Дивилась туди хвилю вигребуцими, заляканими очима, з болізно зморщеними бровами, не звертаючи ні погляду, ні голови ані на хвилиночку від того місця. Нараз обхопила пальцями його рамя міцційше. Почала мов у болю стогнати, а відтак легко зойкати: „Вже знов... вже знов...“ а відтак скричала як перше з несамовитим перестрахом: „Знов летить!“

Він пірвав її із собою.

Вона плакала голосно, а він смертельно перелякав ся.

— Ходи! — кликнув хрестячи ся та дзвонячи зубами. — Тут нечисте місце! Ходи! — І піднявши із землі гриби, що вона в перестраку опустила, обвів її рукою і потягнув дальше.

Ішли притулившись тісно одно до одного між високим збіжжєм.

Вона утирала очи рукавом, обглядаючись раз-по-раз боязкою поза себе, перемагаючи все на ново напливаючий плач і йшла послужно за ним, коли місцями мусів сам ступати вузькою стежкою.

— Не вертай сею дорогою! — просила благаючим голосом і притискаючи його руку до себе. — Я бою ся!

— Мені не станеть ся нічого, голубко! — відповів рівним, поважним тоном. — Мені не страшно! Я не бою ся!

— Тут щось нечисте... на тебе і на мене, Михайле... — промовила в розірваних реченнях, тулячись тісніше до него. — Я се виділа тепер!

— Що ти таке виділа?

— Щось страшного, не знаю напевно що! Щось престрашного... закровавлені, огнянні шмати... з двома розжареними, несамовитими очима, що зближались до нас у шаленій скорості. І так скоро, як воно летіло до нас враз із лісом, так само скоро зникло. Боже, що се могло бути?!

Його пров'яла дрож і він перехрестив ся. Був забобонний, як батько і мати, як взагалі більша часть люду його села.

— Місячні ночі все таке з собою приводять! — сказав опісля в поучнім тоні, щоб вона успокоїла ся. — Але воно не може хрещеному чоловікови заподіяти лиха! Ади, там недалеко панського дому, де виїжджаєть ся вже з толоки на дорогу коло малого яру, яким можна найборше дістати ся до нашої хати з толоки. Там також нечисте місце! Завжди, як місяць вповні, показуєть ся там великий, чорний пес. Той пес гуляє на одному місці і не пропустить жадного чоловіка дальше, доки не схоче. Ні за що в світі не пропустить!

— Ти видів його? — спитала боязко.

— Ні! Я ні, але старий Петро казав, що бачив його раз! Він вертав — оповідав одного разу — пізно з села до дому! Ніч була ясна і місячна, як нині. Він ішов сам. Чим ближе доходив до того місця, тим більше ослабав у колінах. І нараз станув перед ним величезний пес із огняними очима і витріщив ся на него. Він і собі винулив очи на него. А коли відтак здіймив руку, щоби перехрестити ся, пес зник, а він, знаєш, він лежить, як сніп на землі!... Уже пізно, по опівночі прийшов до себе, здіймив ся з землі і поволік ся до дому. Казав, що ще три дні потім чув слабість у колінах зі страху.

— Воно вже так буває! — докінчив кріпшим голосом — і в таких хвилях треба все лиш про хрест памятати, треба зараз перехрестити са. Відтак не видить ся вже ніколи нічого.

— А я забула про хрест, Михайле! — сказала вже відважно і спокійніше і усміхнула ся мов дитя з вохкими ще від сліз

очима, неначе відкриваючи щось нового — і тому виділа я те ще раз. Але тепер буду вже все пам'ятати про хрест — і сказавши се перехрестила ся побожно, склонивши ся глибоко до землі. Відтак обізвала ся відітхнувши: — Тепер я вже не бою ся! А нині так ясно, що можна-б цїтки збирати! Але ще нема півночи! А я таки страшно перенудила ся! — завернула вона на попередній предмет. — І що се могло таке бути, що я бачила? Що се могло таке бути? І ніби знаю, що воно було, а прецінь не знаю!

— Не згадуї! — обізвав ся він щиро. — Нехай воно від нас щезає!

— Нехай щезає! — повторила поважно, а по хвилі додала: — Зі всего я лиш приізвила ся! Панї наказувала не бавити ся до пізна, а я як раз забавила ся! Ходімо швидше, Михайле! Дома будуть мене ще потрібувати!

І прискорили мовчки кроки. Ішли все ще вузьенькою стежкою полем, та лиш уже тепер високою кукурудзою. Шовкове листє її неначе шепотом відзивало ся до них, коли одно або друге переходячи повз струнких рослин десь-не-десь діткнули ся, або і відпирали її зі стежки руками. По недовгїм часї спинили ся недалеко білої хати Докії, а заразом коло дороги, що вела до панського дому. Тут обняв він її.

— Поцілуй мене тут ще раз, зазулько! — просив їїжно. — Далі не піду з тобою, бо люди будуть видіти! Не треба тепер!

— Не треба, не треба! — відповіла живо обнимаючи його тісно за шю.

— Бог видить! — закинув півголосом і поцілував чисті її уста.

— Лиш Бог один видить! — відповіла з цїлої душі, відтак розстали ся. Вона пішла, а він остав ся ще хвилю на місці та глядїв за нею, як ішла полевою дорогою, а відтак як минала білу хату Докії, пустившись толокою до недалекого панського дому. Неначе темна, струнка смерічка, так ішла, прямо, легко колихаючи ся, доки не зникла йому з очий. Він чув себе вповні щасливим. Вона його любила і хотїла на него ждати і... буде його жінкою. Відтак перехрестив ся і пішов назад стежкою, що вела в ясно-освітчений напрям. Його бурдей лежав тихо дрїмаючи, закутаний у синяво-срібlistу мряку і вижидав його з отвертими дверми і двома дрібними, проти місяця зверненими, тепер ясно-блискучими віконцями...

(Далі буде).

На Миланки.

Комедія в одній дії Л. Яновської.

П Е Р Е Д М О В А.

На Україні є звичай святкувати вечір перед новим роком народнім машкарадом та лицедією. З гурту парубків вибирають найжвавішого, гострого на слово парубка, одягають його в кожух, перевернений вовною на верх, надівають машкару з клаптя старої кожушини, роблять на спині горб, дають незвичайно велику люльку і цінок. Цей хлопець — „старий рік“. Другий парубок одягається „москалем“ (салдатом) — це „новий рік“. Третій — наймолодший — убірається дівчиною. Це — Миланка, жінка старого року і молода нового. Іноді убірається ще й четвертий парубок в кобзаря. Так замасковані хлопці з гуртом челяді і музикою ідуть по селу щедрувати й лицедіяти. Зміст лицедії такий: „Старий рік“ не хоче уступати „новому рокови“ своїй жінки (Миланки). Але Миланка більше прихильна до нового року — москаля, який нарешті й застається з нею у парі. Коли старий рік був дорідним, взагалі гарним, то челядь захищає Миланку від москаля і пособляє дівови. Коли-ж „старий рік“ дав ся людям недородом або хворобою, то всі спочувають москалеви. Ця лицедія буває инколи, коли дієві особи жваві, дуже цікава. Звичай цей, на превеликий жаль, починає зникати, але у Полтавщині він існує.

ДІЄВІ ОСОБИ :

Максим — заможній козак 70 років.

Маруся — дочка його.

Іван — парубок, що був колись поводитирем.

Санька — дівка.

Гаврило — наймит Максимів.

Миланка. (Миланка, дід-машкара, дід-кобзарь, москаль, (салдат) у вояцькій одязі, челядь, музика).

Дієть ся під Лубнями, на Войнисі (Соловиці, тобто тому урочищі, де били ся Поляки з Наливайком) у хаті Максима.

Маруся (*сама, підмітає хату*). Ох, Господи, Господи! У будень за клопотами та хозяйствечком іноді і забуду ся про неньку, а як прийде яке сьвято, то й згадаю їх зразу. І матусенько, і ріднесенька! За віщо ти на нас розгнівала ся, на віщо покинула мене сиротину, батька сивенького?... Людям сьвято, людям радість, а мене туга обгортає... серце щемить!... Прихилила-б свою голівоньку до твого плеча, спитала-б у тебе порадоньки, як на сьвіті мені жити, що мені робити, як волю батенька уволити, зі свого серденька дівочького те коханнячко вирвати, та нема тебе... нема і не буде!... (*Співає :*)

Та пливи, пливи, селезеньку,
Тихо по воді;
Та прибудь, прибудь, моя матінко,
Тепера к мені.
Ох і рада-б я прибувати,
Дитино, к тобі,
Насипали сирії землі
На груди мої.

Санька (*подруга Марусина, входить*). Марусенько і сестричко моя! Чи воно таки до речі у такий вечір під отаке сьвято та тужити?

Маруся. А як мені сумно...

Санька. Вигадала не знать що. Сумно! (*Лузає насіння*). Вдарь-лихом об землю, то й сум розійдеться ся, як туман од сонця... Ось покинь бо віник, годі чепурити...

Маруся. Старі люде кажуть, що не можна проти нового року залишувати і сьмітити в хаті, бо цілісенський рік те сьміття та курево не переводити-меть ся.

Санька. Зразу видно, що Максимова дочка: все замічає та примічає... А я, їй же Богу, не схотіла і попелу виносити, склала під припічок, хай мати завтра винесуть...

Маруся (*зітхаючи*). Як би були живі мої мати, я-б їх до того попелу і не допустила...

Санька. Та годі бо їх згадувати. Хай мертвим земля пером, а живим весілля!... Голубонько моя! Коли-б ти знала, яка на нашому кутку сьогодні Миланка буде! Ще ні разочку такої не було! Я дала Маркові — він за Миланку буде — свою сорочку, оту, знаєш, виноградом шиту. Горпина дала свою корсетку та стрічку, Лепестина — юнку та платок. Убрали так тобі Миланку, що дівчата з того кутка приходили навмисне подивити ся. Ото тільки й досадно, що спідничина поганенька. Може у тебе є яка зайва?

Маруся. Голубонько моя! У мене і в заводі немає спідниць. Батькові і не натякуй про спідницю, сказано, не люблять...

Санька. І... і... бідна голівонько! Не вже ти і сьвяткувати-меш у плахті?

Маруся. Мені байдуже. Я звикла до запасок та до плахти. Я-б, здаєть ся, і заплутала ся у спідниці.

Санька. І таке вигидає: „заплутала ся“. І чого там „заплутала ся“? Подивись лише, яку я собі спідницю утнула — новомодно: тричі бархатом облямована... (*Повертаєть ся показуючи спідницю*).

Маруся. Як у городянок.

Санька. Така сама спідниця у шинкаревої дочки. Я тільки тришечки каротчу попустила, бо бісові хлопці глузують із довгих спідниць, а найпаче твій Іван... Що він мені увірив ся, що він мені утік ся, так і сказати не можу. Торік пошила була собі спідницю з пальмастропами, він, анахтемський, як нацькував собак, так і обнесли всі пальмастропи.

Маруся (*сьмієть ся оправляючи на собі стрічку*).

Санька. Скинь хоч на сьогодні свою стрічку. Винеси свій зелений платок — ось побачиш, як я тебе ловко вияжу.

Маруся. Хай Бог милує! Батько ненавидить, коли дівчата покривають платком голови.

Санька (з досадою). Все батько та батько. І яке їм діло до дівочького убрання? Їм аби все по стародавньому, а про те й байдуже, що з тебе сьміють ся.

Маруся. Хай сьміють ся. А я проти волі батьківської не піду. Тай сама я звикла до того стародавнього убрання.

Санька. Та ти мені хоч божи ся, то не пойму тобі віри. Як його звикнути до запасок та до плахти? Це все батько, а може й Іван, бо тому теж діло навіть до пісень. Навчила ся я, серденько, однієї пісні — ну, такої хорошої, ну, такої жалісливої... Отже-ж через того бісового Івана і співати її на вулиці не можу: як звезду на голос, так він зразу і завне собакою... їй же Богу!

Маруся. Яка-ж то пісня?

Санька. Така, сестричко, така пісня, що й у ночі увижасть ся.

Маруся. О??

Санька. Хай я з цього місця не зійду, що жаліслива, що хороша...

Маруся. Заспівай бо!

Санька. Ніколи, голубонько, і так мене доси лають, що забарила ся. Прощай!

Маруся. Тривай, сестрице, покажи бо пісню, хоч на голос звезди!

Санька. Ну, слухай мерщій! (*Співає:*)

Сидів Ваня на дивані,
 Стакан рому наливав;
 Не наливши пів стакана,
 Сам за Катинької послав.
 Ти не здихай, душа Ваня,
 Ти не жалькуй обо мні;
 Кода тібе дружка жалько,
 Забувайсь його скорей!
 Тода дружечка забудусь
 Кода скроють ся глаза,
 Серце кровю обольеть ся,
 Грудь завяне, як трава.
 Ой напишу-ж я записку
 Своей правою рукою:
 Нехай милой прочитає
 Своей горкою слізою.
 Тай викопай мні могилу
 В Александровском саду,
 В Александровском саду
 Край дорожки сталпавой.

Маруся (*замислившись*). Не второпая, серденько, нічого, наче не по наському.

Санька (*з серцем*). Як то не второпаш? Як то не по панському? Ну, я тобі ще раз прокажу! (*Деклямує з чутем*).

Ну, а тепер розібрала?

Маруся. Коли-б ще раз заспівала.

Санька. Тай досадна-ж бо ти яка. Ну, слухай! (*Починає*).

Ти не жалькуй обо мне
Кода тобі дружка жалько...

(*Входить Максим*).

Максим. А бодай би тобі заціпило з твоїм дружком! Оце прямо защедрувала!

Санька. Хиба не гарно?

Максим. Гм... як то не гарно? Гарно, дуже гарно, але всеж не так гарно, як співав у нас торік москаль отієї пісні: „Чи ти, милий, пилом припав?“

Санька (*з жалем*). Я не чула!

Максим. Справді не чула? Гаврило! Гаврило! а йди лише сюди на хвилину!

Гаврило (*входить*). Чого?

Максим. Заспівай, братику, будь ласка, тієї пісні, що торік москаль співав!

Гаврило. І вигадують ка-зна-що. Наче на глум покликали.

Максим. Ось уволь бо, будь ласка, мою волю! Я тобі пособлю і волам позакладати. Чи я-б схотів, брате, з тебе сьміяти ся, та ще в такий час?

Гаврило (*чухаєть ся*). Та про мене... (*Співає* :)

Чи ти, мілой, пилью пріпал
Аль метьолкою?
Што не ходіш ти ко мне
Эфтой улицею.
Што ти, мілой, не послушалса,
Как я тебе гаворіла,
Найдьом, мілой, повенчаемса,
Что-б матка не знала...

Санька. Ха-ха-ха!

Максим. Хиба не гарно?

Санько. Де-б там не гарно? І кишки можно порвать од сьміху!

Максим. Отак само сьміяв ся-б з тебе москаль, коли-б він тебе сьогодні послухав. І де ти дістала його, того „дружка“?

Чи може своїх не постачило? Ох! гляди, Санько, в-друге такої новини не занось у мою оселю! А ти, Марусе, не слухай дурниці! Ходім, Гаврило! (*Йдуть геть*).

Санька (*сердито, у слід Максимови*). Так, так! Вас як послухати, так без благословенія і ступити не можна. І як вони мені увірили ся, оті старі люде!!! Я хотіла тобі ще польки показати, та тепер не хочу...

Маруся. Польки? Голубонько, покажи хоч, яка вона?

Санька. Що гарна, так і сказать не можна... Коли-б ще до неї музика! Подерж дверей, щоб бува батько не увійшли, то я тобі хоч на язик покажу.

Маруся (*йде до дверей, держить двері*). Показуї швидче!

Санько (*співає та танцює польки в один бік*):

Біле лице, чорний вус,
Я з тобою покручусь.
Біле лице, чорний вус,
Я з тобою покручусь.
Хоч крути ся, а хоч ні,
А ти будеш при мені.
Біле лице, чорний вус,
Я з тобою покручусь...

Маруся (*одходячи од дверей*). Та оттак і крутити ся на одному місці?

Санька. Ні, ще навпаки. Тільки навпаки я гаразд ще не навчила ся. (*Танцює навпаки* :)

Ой подайте чашку чаю,
Я по міленьком скучаю.
Ой подайте нож та вілку —
Я заріжу свою мілку.

Максим (*уходить*). Кручена! Листопадна! Що ти і прирозуміла? Що ти і надумала? У таке сьвято вона заходила ся польки стрібати!

Санька (*засоромлена. Сердито до Марусі*). Оце ще гава! Не було тями і дверей подержати! (*Вибігає, грюкає з серцем дверима*).

Максим. Що тобі була за неволя на оту кручену дивитись? Прийшла, нагидила, насьмітила... Чи вже таки вона тобі подруга?

Маруся (*замітає мушкетиння, що налузала Санька*). Та вона тільки на часину забігла...

Максим. Отакої польки утнула! Прямо хоч до панів на баль!!! Де тут налігач? Треба бичка привязати, а то так і мотається ся поміж скотом. *(Маруся подає налігач; Максим бере налігач і йде до дверей).* Тьфу!... Польки...

Маруся. А й справді чудна та Санька з своєю полькою... Не дала мені гаразд і прибрати. *(Стирає з лав та вікон).*

Іван *(швидко входить у хату і оглядаєть ся).* Вийди хуленько до клуні, я маю тобі щось сказати.

Маруся. Іван! Боже мій! Як ти й пройшов, що батько тебе не запримітили? Іди-ж геть мерщій, а я вийду зразу. Йди, йди швидче, бо батько сьогодні, сказано, сердиті.

Іван. Дай же я тебе хоч поцілую! *(Цілує).*

Маруся. Годі, годі! Йди мерщій, я вийду зразу. *(Іде в другу кімнату. Іван простягаєть ся йти до надвірних дверей. Назустріч йому Максим).*

Іван *(стурбовано).* Здорово, діду!

Максим. Здорово, здорово! А чого це ти прийшов до нас? Не я хіба тобі казав, що не хочу бачити тебе більше у своїй господі?

Іван. Та я на хвилинку... запитати вас, чи звелите Миланці приходити?

Максим. Не варто, хлопче, не варто під таке сьвято та гріх на душу брати. На віщо брехати? Селяне добре знають, що я завжди радий і колядці й щедрівці. Ти приходив навмисно до Марусі, а я тобі ще з весни заборонив ходити до неї, бо не про тебе вона, хлопче. Доси я звертав ся до тебе, як до путящого нарубка, а тепер, коли ти не уволити моєї волі, не послухаєш могого слова, то я й ціпок про тебе знайду.

Іван. На віщо той ціпок? Я й так не прийду більше до вас ніколи. Господь з вами! Коли-б ви прилюдно не казали та не хвастали, що не шукаєте задля Марусі багатого зятя, то я не насьвів би й залицяти ся до неї. А тепер я бачу, що ви не кращі за інших, що ті слова ваші нанесені вітром, що вони не варті й спогаду... Прощайте! *(Іде геть).*

Максим. Як то, мої слова та не варті спомину? Хіба моє козацьке слово було коли зрадливе? Ох, ні, Іване! Помиляєш ся ти, хлопче! Не казав я ніколи нічого на вітер і не казати-му. Хвалив ся я, що не шукати-му багатого зятя, тай не зміню на сьому слові. Але-ж не казав я, Іване, що віддам

свою дочку, свою одиночку за якогось сироту-приблуду, що його селяне випхали на прошений хліб.

Маруся (*входить*). Уже, здасть, ся незабаром Миланка прийде.

Максим. А прийде. Готуй, доню, побільш усячини задля дорогої гості — Миланки.

Маруся. У мене все на поготові. (*Іде і виносить вареники, пироги, сметану, запіканку*). А ви таки таточку навсправжки Миланку любите! Завжди наче аж звеселіте!

Максим. Не тільки Миланку, але я всі звичай стародавні, рідимі поважаю. Не багацько в життю нашого брата-мужика веселих хвилин, за те вони дорогі нашому серцю, бо так само сьвяткували їх наші діди, прадіди.

Маруся. Отже не всі селяне пускають Миланку до себе.

Максим. Як то можно не пустити Миланки? Хиба її вигадав один чоловік? Хиба вона не склала ся у ті давні часи, коли ми розуміли ся, як діти однієї неньки, коли ми спочували один одному, як рідні брати? Коли у нас була не тільки одна віра, але й одні надії, одні бажання, одно спільне життя.

Маруся. Я й сама дивую ся, як таки наприклад Семенові та не пустити Миланки? „Долівку, каже, поруйнують, снігу нанесуть, хату вихолодять, горілку всю випють...“

Максим. Ач, вражий син! На свого янгола цебер вина купив, з за ради такого великого сьвята пляшки горілки шкодує. Господи Боже наш! Що єднати-ме нас безталанних Українців, коли ще й звичай зневажати-мем? Відчахнули ся ми від мови, від одяги своєї, забули бажання, надії славних дідів, не знаємо чого бажати, чого сподівати ся, zostали ся тільки відгуки спільного життя, ці звичай, і тобто й від них відсахнути ся??? (*Замислюєть ся. Трохи згодом*). Хтож її витати-ме, ту нещасливу Миланку, коли вже й у Семена не постачає снаги? Може й Костенки не пустять Миланки?

Маруся. Е, ні! Тітка Горпина повнісїнькі ночви пирогів напекли, макітру вареників наварили.

Максим. Оце-ж здасть ся тільки й стародавніх людей на селі, що Костенки. А про те не виховали й вони гаразд свого сина Павла. (*Замислюєть ся*). Годі тобі вже прибірати. Йди сюди, сядь біля мене та порадьмо ся де об чім. (*Маруся сідає*). Чи ти знаєш, що Костенки намагають ся тебе сватати? Я тобі нічого про це доси не казав, бо не такого

зятя бажаю знайти собі. Про те, коли він тобі до вподоби, то я не перечити-му: однаково мабуть не приляже моє серце ні до одного парубка. Попсувалися вони всі, понівечилися, від свого відчахнулися, до чужого не пристали, — коливаються наче та билина з порушенням корінням. Не подобається мені і син Костенків, хоч він може трохи й кращий за інших. Про те ще раз кажу тобі: коли він тобі на око спав — я здатен тебе віддати за його.

Маруся. Ні, тату, не підуй за нього!

Максим. Ото й добре. Не поспішайся, не завяжуй собі світла за аби-ким. Ще того щастя запобіжиш. (*Маруся хоче вставити*). Тривай трохи, я хочу запитати тебе про того парубка. Як його прозивають... Про Івана. Ось бач, ти вже й почервоніла! Так воно таки ви справді женихаєтеся, Марусе? Ти мовчиш? Слухай же мого батьківського слова. Силувати замуж я тебе не стану ні за кого, але не віддам і за Івана. Що воно таке? Звідкіль Господь приніс його на наше село? Коли з доброго коріння, як наприклад Костенки, та вдасться погане насіння, то чи можна-ж сподіватись, щоб якийсь поводаторь-приблуда та став для мене підходящим зятем? Чи він зрозуміє мене старого, чи схоче поважати те, що для мене миліше над усе? Чи я невен буду, що унуки мої не стрибати-муть отієї польки, не скидати-муться на тих перевертнів-городянок? Не гнівайся, Марусе, на мене, не враждуй на старого батька, я заборонив Іванови наvertатися до нашої хати. Не плач тільки, не плач! Я-ж тобі, дитино моя, не ворог! Що дня благаю я Господа послати тобі щастя та долю! (*Собаки гавкають*).

Маруся (*утирає сльози, встает*). Миланка йде! (*Біжить на зустріч Миланці*).

Під вікном. Благословіть щедрувати!

Максим. Просимо до господи! (*Входить Миланка, дід-машкара, москаль, кобзарь, челядь і музика. Челядь щедрює:*)

У пана Данила та на його дворі
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоровля!
Там вирросло древо тонке та високе,
А під тим же деревом та наш пан Данило
Коника сідлає, з конем розмовляє.

Вже наш пан Данило перед військом грає.
 Як угледів його та той царь турецький:
 Ой чий то синочок сивим конем грає?
 Ой, як би я знав, я-б дочку віддав,
 Половину царства та ще господарства.

Челядь. Пане господарю! З сьвятим вечером поздоровляємо!

Максим. Спасибі, спасибі вам, що не минули моєї хати тай за щедрівку дякую — стародавня вона дуже. Оттакі то колісь були сини-соколи, що навіть царь турецький хвалив, а тепер більша частина парубків чи й на коні всидить, чи й пістолета коли бачила!

Челядь. Ого! Давайте тільки коня баского та шаблю гостру!

Максим. Дай Боже, дай Боже, щоб у вас козацька кров грала!
 (До Марусі) А піднеси лише, Марусе, по чарці хлопцям!
 Воно мабуть і дівчата не відказні по чарці вареної випить.

Челядь (показуючи на дівчат). Вони не померзли, їм була робота: ввесь час ляпотіли язиками.

Дівчата. Не слухай їх, Марусе, та починай з нас частувати.

Дід-машкара (комічно і строго вдаряючи щілкою). Цитьте, котячі недоїдки! Хиба не з мене починати?

Максим. Правда, правда! (Кланяється). Вибач, діду, молоді вони та необачні, про найстарішого забули. Неси, доне, сюди горілку, я сам діда почащую. (Наливає, частує). Сідай, брате, біля мене! (Машкара сідає, напиває мольку і закурює). Чи ми з тобою часом не одногодки?

Машкара. Навряд! Я вже давно народився, ще на ту Миланку; сьогодні мені вже рік минув. А тобі скільки?

Максим. Мені вже на восьмий десяток повернуло.

Машкара. Брешеш!

Максим. Спитайся у людей.

Машкара. А жінка-ж твоя де?

Максим. Вже більше двох років, як померла.

Машкара. Тим-то ти так довго і живеш!

Максим. Хиба тобі твоя жінка заважає?

Машкара. Ненажерлива бісова молодниця: і хліба і одяги і книжок бажає, а це вже (пошепки) і на москаля стала задивлятися; од мене одвертається.

Максим. То й віддай її без клопоту москалеви.

Машкара (схопившись). Щоб я віддав свою Миланочку? (До

Миланки) Миласю, голубонько, серденько, ягідко! (*Лізе цілуватись. Миланка відпихає його геть*).

Москаль (*до машкари*). Проч, пашов!

Машкара (*до москаля*). А-ну, наблизи ся, приступи до моєї кралі! (*Заміряєть ся ціпком. Музика починає грати. Миланка та москаль танцюють. Дід хоче теж танцювати і лізе до Миланки*).

Дід-машкара. Миласю, горличко, серденько, ягідко! Потривай, не танцюй з тим бісовим москалем! Подиви ся на мене, як я танцюю! (*Топчеть ся на місці. Москаль бере діда, відносить його і кладе в куток. Дід пручаючись*) Миласю, моя Миланочко! (*Всі регочуть ся*).

Максим. Отака тобі, діду, пошана на старість! Лежи тепер мовчки та радій, що зостало ся ще яку годину пожити! Ось-ось настане „Новий рік“, то принесе нам коли не нове щастя, то хоч нові надії. Уклонімо ся, діти, Новому року, то він може зоглянеть ся на нас! (*Всі уклоняють ся москалеви*).

Москаль. Рад старать ся!!

Машкара. Бреме він, бісів син. Він тільки хваста. А чи я ледачив, чи я не дбав? Цеж я Миланці сережечки купив, цеж я їй підківки підбив.

Максим. Сережечки та підківки! А якого хліба зародив? Знищив недородом людей, товар перевів. Ні, не слухайте, хлопці, брехонь старого. Ну-те, москаль та Миланка, вдарте такого тропака, щоб з діда аж порошня посипала ся! (*Музика грає. Москаль з Миланкою танцюють. Дід хоче теж пристати туди і лізе рачки. Його хлопці відносять знов у куток*). Молодець Миланка! Я не знав, що Марко такий вдалий до танків! Тай москаль нівроку! Обнеси, Марусе, ще по чарці! Їжте, будь ласка, вареники! (*Челодь не, закусує вареники*). Ви мабуть уже пікуди щедрувати не підете, а на складчину однак поспієте! Роздягайте ся та погуляйте ще трохи у мене, заспівайте пісень яких, бо я, хоч і соромно признати ся, дуже слабую на ту хворобу, від якої тільки й ліків, що добра пісня та спогади...

Челядь. Добре, заспіваємо, тільки зведіть, якої...

Максим. Чи не траплядо ся часом вам чути оцієї пісні? (*Співає по старечу*.)

„Ой ішли наші славні Запорожці
Та понад Бугом...“ (*Обриваєть ся голос*). Ні,

вже не утну, співайте краще самі, як що знаєте!

Челядь (*спів.*) Ой ішли наші славні Запорожці

Та понад Бугом рікою,

Ой, широкою та глибокою,

Гей! понад лиманами.

Ой, вже-ж то наші славні Запорожці

Тай невеселі стали!

Ой, облягли їх, облягли Москалі

Та всіма сторонами!

Ой летіла бомба з московського поля,

Та посеред Січи впала!

Ой хоч пропали славні Запорожці,

Та не пропала їх слава!

Максим. Правда, поки сьвіт сонця не пропаде тая слава, що здобули собі Запорожці, обороняючи храм божий, свою рідноньку од ворогів-супостатів. Винемо-ж за тую славу козаченьків наших, щоб не вмірала, не зникала ніколи!

Челядь. Ми ще кращої знаємо! (*Пють*).

Максим. Заспівайте, діти, звеселить старе серце! Коли-б ви знали, як тяжко доживати до таких літ! На очах твоїх зникає все найдорожше для серця, з'являєть ся округи щось нове, небажанне, несподіване, почуваш себе таким самітним та одиноким, і тільки пісня давня, стародавня така пісня, що й я співав за молоду, пригадує мені, що я живу серед своїх дітей та унуків... Заспівайте, будь ласка!

Челядь (*спів.*) Ой спав пугач на могилі

Тай крикнув: „пу-гу“!

Чи не дасть Бог козаченькам

Хоч тепер потугу!

Ой колись ми воювали,

А більше не будем

Того щастя, тої долі

По вік не забудем!

Славне було Запорожя

Всіма сторонами,

А тепер не можно жити

Та за Москалями!

Максим (*стурбований*). Неси, доне, ще запіканки. Тривай! Хлопці, тягніть з тієї кімнати барильце, тепер і я вишу за щастя, за здоровля тієї челяді хорошої, що не забуває своїх рідимих стародавніх пісень.

Челядь. Це нас Іван навчив!

Максим. Іван?

Челядь. Ніхто за Івана не заспіває! Він таких пісень знає, що ми в роду не чули!

Максим. Он як! Хай йому легенько згадаєть ся за цю пісню. Спасибі йому! *(Вносять барильце і зразу точать пляшку. Максим бере пляшку)*. Першу чарку пю за наших славних Запорожців, хай їм земля пером! Хай наш спогад полине до їх аж на той світ та звеселить їх праведні душі! Хай білі кістки їх лежать нетлінно, нерухомо! *(Ще)*.

Челядь. Слава нашим Запорожцям, слава!

Максим. Другу чарку пю я за ваше здоровля, хлопці! Не підняв би старий Максим цієї чарки, коли-б сьогоднішні пісні не довели мені, що ви не зневажаєте дідівської слави. Бувайте здорові, сини, мизиньчики України!

Челядь. На добре здоровлячко!

Максим. Чайстуй, Марусе! Пийте, хлопці! *(Угледівши кобзаря, що весь час ховав ся позаду всіх)*. Е, та між вами і кобзарь є!

Челядь. Та ще який кобзарь! Ви мабуть чи й за молоду чули таких пісень, яких він співає!

Максим. Невже? *(З докором)*. Чого ж ти, брате, мовчав доси й гласу не подавав?

Челядь. Вони завжди такі несміливі. Ось від коли вони вже у нас на селі живуть, та ніяк не насмілилися пійти до вас. Сьогодні ледве-ледве умовили.

Максим. За віщо, брате, така зневага? Чи я коли зачиняв двері своєї господи перед кобзарями, чи ми з донею не вітаємо, не шануємо вашого брата? Чи може не пильно слухаємо ваших пісень? Сідай, мій дорогий гостю, отут на ослінчику! Давно вже не чув я гарного кобзаря! Тривай! у тебе, здаєть ся, кобза не гарна! Дам я тобі свою, ще покійного, хай йому земля пером, Никифора. *(Здіймає кобзу з стінки, подає кобзареві)*. Оце така кобза! Я був її налагодив, співав, бач, нишком деяких дум. *(Кобзарь лагодить кобзу)*.

Максим *(до хлопців, здіймаючи з стінки старосвітську шаблю)*. А вам, хлопці, хочу показати дорогоцінну річ — шаблю мого діда.

Челядь. Оце така шаблюка! Чи ба, як пощерблена!

Максим. Пощерблена, про те вона миліша мені за всю мою худобу! Цією самою шаблюю утяв мій дід голови двом та-

тарським мурзам. Та вона вже й тоді була не новенька. А перші щерби здобула вона ще коли-коли! Та ще де здо-була? Отут, у нас на Войнисі. Чи памятаєте, братця, як я колись оповідав вам про Наливайка?

Челядь. Аякже! А вже-ж памятаємо! Нам і Іван розказував нераз про Наливайка.

Максим. Іван розказував?! Так ось тоді саме, при Наливайці, була цій шаблі велика робота. Полягло тоді чимало коза-ченьків на рідному степену, дівчата, жінки, малі діти поклали свої головоньки... Ох! я іноді як візьму цю шаблю в руки та подивлюся на щербини, то й пригадаю зразу буваль-щину. Як на долоні виявить ся мені: Січ, Запороже, річки горячої крови козацької, кайдани, неволя... Ех! що вже казати! На віщо згадувати! Було, та минуло ся! Ну, старий товаришу, кобза твоя на поготові, заспівай, будь твоя ласка!

Челядь. Заспівайте, діду, про трьох братів, що тікали з Азова!

Максим. Заспівай, брате, як що знаєш: „Ой зійшла зоря та ве-черова!“ Вже років мабуть чи не двацять, як я чув її у останній раз од Никифора. От коли-б ти цієї заспівав!

Челядь. Ви-ж співали, дідусю, цієї самої недавнечко!

Кобзарь (*співає* :)

Ой ізійшла зоря та вечерова,
Над Почаєвом стала.
Виступило турецьке військо,
Як та чорная хмара.
Турки з Татарами брами облягли,
Манастир воювати,
Матір Божя Почаєвська
Буде нас рятувати.
Отець Залізо до келії вийшов,
Сльозами умліває:
Ой, рятуй, рятуй, Божая Мати,
Манастир загигає!
Ой, не плач, не плач, отче Залізо,
Манастир не загине,
Мусимо встати, чуд показати,
Манастир рятувати...

Максим (*стурбовано*). Брате мій! Друже мій! Звідкіль Господь привів тебе на моє щастє превелике! Чи я думав, чи я гадав прочути ще раз цю пісню на своєму віку? Оче-ж тая самая пісня, що співав незабутній кобзарь Никифор!

Як же тебе подякувати, мій дорогий гостю? Чим віддячити? Прохай, чого хочеш, іди жити до мене, коли не маєш кращого пристановища, всяку волю твою уволю, прохай, чого хочеш!

Кобзарь. Покладаю ся на твоє слово козацьке: воно, як сьвіт сонця, не було зрадливе! Єдиної нагороди прохаю: (*скидає маску*), віддайте за мене Марусю!

Максим. Цариця небесна! Іван! Правда твоя: не було зрадників поміж козаками, не зрадить і Максим на своєму слові! Бери Марусю, хай вона буде твоєю!

Маруся та Іван (*падають на коліна*).

Максим (*благословляє*). Благословлю вас, дітки! Віддаю тобі, Іване, свою донечку, свою одиначку! Скажи тепер мені, де тая ньєнка щаслива, що породила на сьвіт такого співуна? Де той славний кобзарь, що навчав тебе сим пісням?

Іван. Ньєнка моя — внука козака Запорожця. В неї навчив ся я деяким пісням, рідним сногадам, од неї вперше прочув про Сірка, Наливайка, Хмельницького, руйнуваннє Січи... Але на одинацятomu році я востав ся сиротою і селяне віддали мене у поводиторі до кобзаря Трохима. Чимало городів, без ліку сел проходили ми з ним за три роки... і скрізь нас вітали, скрізь пильно прислухали ся до тих дум, до тих пісень, що лили ся з грудей незабутнього для мене діда. Я бачив, як старі, поважні люде втирали нишком сльози, я чув, як плакали дівчата, жінки-молодиці... Моє серце дитяче теж то било ся, то замирало під жалібний стогін кобзи... Думи та пісні ці пройняли моє серце наскрізь, вони запекли ся в йому і я поки живий не забуду їх...

Максим (*дуже стурбований*). Синочку мій любий! Донечко моя! Діти, благословляю вас! Діждав ся я від Бога радости, з'оглянув ся Він на мене, послав мені такого сина, якого я найбільше всего в сьвіті бажав! Діточки мої!

Машкара та челядь (*співають*):

Ой легіла бомба з московського поля,
Та посеред Січи впала!
Ой хоч пропало славне Запорожє,
Та не пропаде слава!

Як же твоя, то й жічкя...

Оповіданє з гуцульського житя Марійки К.

I.

Через невеликі, морозом замуровані вікна весело заглядало сонце в хату. Хата була досить велика, порядна, з великою печєю та зеленим комином. В печи горів огонь, весело лижучи челюсти і чорні горшки уставлені в челюстях; у горшках варив ся борщ і мандибурка. Коло печи обернена боком на хату стояла не молода жінка Гуцулка Василиха Семчучка. На лаві під вікном сиділа її гарна, чорноока донька Маланка і пряла куделю. Вона була задумана чогось, не говорила. Мати дивила ся на неї і говорила щось півшепки до себе, мабуть чи не вгадувала долю Маланці...

Та ось риннули сінні, хатні двері. В хату ввійшов не молодий, високий чоловік, господарь хатній Василь Семчук. Його звичайно грізно нахмарене чоло склало ся нині чомусь лише в лагідну морщину, а непривичні до сьміху уста під сивим вусом чомусь усьміхали ся.

Глянув на Маланку і розсьміяв ся. „Адї, шо то молоде-дурне! Ї би си тїшити та гоцкі вітинати, а вно сидит нїби та сова, надуло си, тай нїби то й ни знає, шо я ї та таку вість принїс, шо за ню по ногах ме нї ливати.“

„Ой вже вижу, шо шос дуже приємного, коли ти ті бровиці розхмуриш“, обїзвала ся Василиха.

„Гі, ека мудра вдала си! Ше би ни приямного. Адї, к' намі Маланці та старости в нидїлю будут. Треба си файно злагодити, бо то гідний чоловік, поредний, а богач, богач, ой, ой!“

„Ну, та бо кажи, від кого, хто такий?“ питала Василиха.

„А від кого-ж би, ек ни від Семена Бойчука!“ відповів.

Маланка, що слухала з зацікавленням та мовчки бесіди родичів, зблідла при сих словах. Знать сподівалась иньшої відповіді.

„Агій на ті, старий, жыртував бис здоровий. Від Бойчука? А єму шо до нашої Маланки? А він ни може пошукати собі єкої удовини, аби му до пари, але забагає дівчини. А ни діжде він!“

„Ну, ну, ну, стара, чекай, ни кажи гоц, докис ни перескочила. Ти своє знаєш, а я своє. Він старий тай ни дуже, але богач, а я ни хочу, аби моя дитина на своїм бідувала. Семен і акурат до пари.“

Маланка підіймила голову знад куделі і своїми мов вуголь чорними, мов жар горючими очима вдивила ся в батька.

„А шо си дивиш на мене, ек бис ні перший раз уздріла? Чулас, шом казав? В неділю будут старости, а за три неділи ти будеш Федориха Бойчучка, перша газдині на все село. Ну, шо, правда, шо добре?“

„Ні, ни добре, дедю. Я Семенихов ни буду, за старого ни віддам си. Ни хочу маятків тай ни хочу й его!“ відповіла тихо і сьміло Маланка, а її лице було бліде як стіна.

Василь був чоловік острый, ніколи не дарував, як йому хто сьмів суперечити, і завше любив договорювати до остатка.

„Ей-же? ни підеш? Ну, мєм видіти, на чийм стане! Ти ни хочеш старого, ну, то кого-ж хочеш?“

„Ви знаєте, дедю, кого я хочу... Таже і Данило просив вас, ци може присилати старости, а ви чьиму ни хочете? Дедьку любий та добрий! Віслухайте мене! Дайте мене за Данила, а я за вас буду Бога просити!“ просила здавлюючи сльози Маланка.

„Ей, тай ни торкоти пусте! Шом сказав, то буде! В ниділю будут старости від Семена. А ти трібуї казавати, шо ни підеш, сарака! аж тогда попамнєтаєш мене!“

Маланка встала з лави з блідим лицем і сьміло сказала: „А я вам кажу, дедю, шо як ни буду Данилова, то й нічия!“ Потім отворила двері і швидко вийшла з хати.

II.

Прийшла неділя. Сонце гріло ясно, хоч і не було зовсім тепло. Зимний, гірський вітер провівав таки добре, і тис острый мороз. Десь пополууді, як уже сонце стало заходити, в хоромях

(сїнях) у Василя почуло ся стуканє чобїт та струшуванє з них снїгу, а незадовго вїйшли в хату два поважні, старі бадїки-Гуцули, свати Семенові.

„Добрий вечір!“ сказав старший сват, вуйко Семенів, не здїймаючи шапки з голови.

„Добре здоровє!“ вїдповїли газда і газдиня; газда з укритою радїстю, газдиня з сумом. Маланка, що щось поралась нїби коло печи, дивила ся на сватів з укритим сумом і ненавистю.

„Дужі, Васильку?“

„Дужі, ек ви?“

„Декувать! А ви, Гафїйко, дужі?“

„Декувать, ми ше дужі. Ек маржника вашьї, дужа.“

„Ше нашьї дужа, ек вашьї?“

„Тай нашьї дужа, слава тобі Божїчку!“

„Ой, а-ек, слава! А то дивїт си! У Семена та так вам одна коровка паскудно кашлїє, шо крий Боже! Але шо то, зви-чїйне. Сам чоловік карає своїм сьвітом, адїт, на Николи та вже рік буде. Сам і коло хати і коло маржинкі, тай ек му ни має кашлїти?“

„Таже а-їй, правду кажите! Один чоловік тїлькі роботї ни годен здужїти, — нима путерїї.*)

„Ой, правду кажите! Таже єму ек би жїнка молода та працювала, то би ни так ішло. А то шо? Хоть статків та маятків там таких, шо Божїчку, та нима кому допантрувати, аби си добро ни нївичило!“ гадав один сват.

„Та вже си ни буде нївичити; ек Біг поможе, Семен си оженит, все май піде инакше!“ доповів Семенів вуйко.

„А кого Семен гадає брати, ци ни Єлену Федорову?“ запитала сухо Гафїя.

„А Біг би з вас жьиртував, Гафїйко! Таже ї вже, вїбачьїйте, коса далї посивїла. От дес нидилеко коло нас та є Семенова пара!“ сказав вуйко Семенів весело моргнувши на Маланку. Але вона ані оком не кинула на него, лиш що ї так не була черзона, а то ще гїрше збїдла і брови її якось дико стягнулись.

„А котра то така щїслива, шо Семен ї за жїнку хоче?“ — спитав Василь.

*) Снаги, силї.

„О, Васильку, ни чинїт си, ніби ви у цім ділі та нічо ни знаєте. Таже нам Семен казав, шо вже вас просив, тай ше й нас прислав просити вас, аби ви згідні були, аби ваші Маланка та була єму жінка.

„Ей, от шос кажите! Та де нам ї ше віддавати, таже то ше дитина, а то виліке господарство, тай захід великий!“ сказала скоро Гафія.

„Стара, а ни мовчиш ти!“ крикнув Василь. „Хто у ці хаті газда, я ци ти? Я тут маю голос, я самий знаю, ци чес ї замїж, ци не. Ади, ека мудра! Ше дитина, ни вітримає! Ади, ека ма-ціцька! Вісімнацїть рік на Покрови минуло, тай дитина! От, ни слухайте старої! — провадив дальше звертаючись до сватів. — Шо-сми сказав, то буде! Єк ваш сестрінок Семен ше доброї волї з нами си зрїднити, то я з радної душі. Я знаю, шо Семен статочний газда, тай кого нам ліпшого шукати. Але стара, от звичейни, мама. Хотїла би, аби дївчина все з нев була. Але то ни ї віддавати си, лише Маланці. А Маланка в мене розумна, піде.“

„Таже так!“ відповіли свати. „Малачочко, єк гадаєш, душко, підеш, ци ні?“

„Нї!“ відповіла Маланка.

„Нї, а то чьому?“

„Та я вам усе єсно вікажу! Адїт, я хочу йти за Данила, а дьидї ни хотє дати, тай силуюг йти за другого. А я єк ни буду Даниловов, тай нічийов. А дивїт, устидно ми це говорити, та коли ни можу інакше, дьидї сами силуют казати. Тай це усе, шо я маю казати, бірше ни маю шо!“

„Ци цїи дївка розуму збула си, ци встид загубила, шо при чужих людїх та ни встидає си за свого любка говорити? Ей, ни-бого! Мовчи-ж ти! Та ти знаєш, шо я ти за оце та кости по-ложю! А то відколи таке завело си, аби у мої хатї та баби рихт провадили? Покажу я вам! Ни гнївайти си, люди добрі, тай газди любї тай чесні. Скажіт Семенови, шо ми згодні; най у чїтвер приходит на заручїни, а через три нїдїли вісіле. А за віно най си ни боїт, дам то, шом обїцев.“

„Таже так. Хоть Семенови, правду сказавши, не дуже ше й віна хїбує. Коби лишень жінка молода та дужа тай усе буде добре!“ казали свати встаючи. „Адїт, нам уже у дорогу чес! Вже сонїчко гет-гет схилило си, а ми ше лиш скінчили наш орудунок, тай то єкос ни дуже мудро.“

„Е, ни гнівайти си, сватки милі та гречні, на дурну дівку. Ни хоче йти заміж, звичейно, молоде, устидає си, тай за єкогос Данила торочит. От пусте. Ше мені колис за Семена ноги буде цюлювати.“

„Та дай Боже, аби пусте. Вже такі йдемо. Чєс Семенови з орудунку справу здати. Бувайте здорови!“

„Ідїт здорови, тай спїт смашно, тай шїсливо!“

Гостї вийшли випроваджені газдами з хати. А бїдна Маланка блїда була як смерть і троха трясла ся очікуючи батька.

III.

Через якийсь час батько вернув. Був грізний, очи палали іскрами. Станув перед нею, заложив руки на грудех і нїби з усміхом казав:

„Ну, нібого, вартас чєсти за твої нинїшні справки. Ото єка мудра, вона дьидї буде суперечити, вона ме собі сама чоловіка вїбирати. А ни дїждеш ти! Та я ти за оце кости полому! А тепер питаю си ше раз: підєш за Семена, ци нї?“

Вона мовчала.

„Ну, чьому мовчиш? Ци тобі вже зацінило, ци шо, шо ни відзиваєш си?“

„А шож маю казати? Я вже вираз казала, шо ни піду.“

„А ти остатна єкас, а ни дочикала бис завтрїшну днинку видїти!“ І він з диким виразом очий кинув ся до неї і вдарив її сильно в лице.

Вона лиш глухо скрикнула: „Дьидю!“ і двї тяжкі сльозини скотились по її блїдїм лицї.

Мати почала голосити: „Падоньку-ж мїй! Світе мїй чорний та темний! Ади, той нєлюд хоче дівку вбити!“ І кинулась ратувати доньку; а малий 9-лїтній Андрїйко, що цілий час доси сидїв на печи та грїв ся набїгавшись весь день по дворї, видячи, шо сестру бють, скочив з печи і зачав кричати: „Дьидю, ни бийте Маланку! Шо вона винна, шо ни хочи Семена!“

Батько страшно озлив ся: „А ти гарбузе! тай ти ше будєш дьидї вчити? А навчила би вас лиха година! А вступи ми си, мой, впїд рук, бо тї обезвїчу!“ і годував уже тепер штурханцями сина.

„Старий, та спамнєтай си! Ади, єкий ровгульив си, дїти повбивати хоче!“ кричала Гафія.

Старий справді спам'ятав ся, покинув бити сина і важко опустив ся на лаву. В куті коло печи заздрів Маланку.

„А ни вступиш ти си з хати! А ни підеш ми зперед очий, ти екас! Ану, марш у стайню спати! Там твоє місце, коли ни хочиш по добру мене слухати! Чекай, ек змерзнеш троха, то ни така станеш! А ти стара, ек бие си важила ід неї йти, та ї може еку обгортину давати, ну, ну, покемеш ні. Я вас буду вчити розуму, чекайти, увидити, на чие вийде!“ провадив він своє. „Гасити сьвітло тай спати!“

Та Маланка вже сего не чула; вона вже пішла до стайні і лягла в ясла. На дворі був мороз, дув зимний вітер, а Маланці не було тепло спати в яслах на трині. Та коли вже всі в хаті полягали і поснули, мати тихенько зняла з жердки ліжник і понесла його Маланці. Маланка чинила ся, ніби вона вже спить, бо не хотіла нічого говорити, — і мати тихо пішла назад у хату.

Та не спало ся Маланці. Тяжке горе не дало вснути. А тут іще такий мороз, що аж шкіра терпне, а в стайні холодно спати на тринах, накривши ся лиш тонким коциком, не то що в теплій хаті на постелі або на печі.

IV.

Аж над раном уснула і спала дуже неспокійно та досить довго, аж сонце вже геть-геть піднімало ся. Чула сильний біль голови і щось як би легке шпиганє в грудях.

Зачала порати ся в стайні. Вичистила зіпід коров, дала їм їсти і хотіла вже йти до хати, аби троха загріти ся, бо її тіло ледом стинало ся від зимна.

Отворила двері від стайні і ось коло воріт загороди увиділа двох людей. Одни із них стояв від вулиці, другий на загороді. До неї донеслись слова розмови.

„Ей, Семенку, шо би-сти си робили з того, шо дурна дівка брикає! Звичайно, молоде, пусте му в голові, ни знає шо му добре. Али ви ї ни слухайти; не біте си, ек си віддаст, енча стане. Ви знаєте, шо ек-ім раз сказав, шо Маланка ваші, тай ваші. То лиш біда, шо той Данило, — аби го, Дух світій при нас, щезник ухоний тай у рипу заніс! — у селі тай здоров, тай ше готов перебараньчити. Та на него є рада. Адіт, аби го хто файно підпоїв, а потому та зайшов з ним у бійку, а він би того трохи помотловив, то би го мож до фурдигі на екі дві ниділи засадити, тай би

за той час мож вісіле справити, а потому, ну, то вже ваш антерес, аби вам Маланка була добра жінка.“

„Ей, бігме, Васильку, шо добре радите! Трохі то небезпешна справа, то а-йи, але янчої ради нима. Траба Данила у біду ввалити, то ек Маланка увидит, шо і любко піячина тай ше й розбійник, тай може вже го так ни схоче.“

„А, таже я вам кажу, слухайте мене, тай усе добре буде!“

„Декую вам файно за раду, таки вас послухаю! Але міні вже час д' хаті. Бувайте здоровеньки!“

„Ідіт здоровеньки! Робіт, ек кажу, тай Маланка ваша!“

Маланка слухала з великою увагою, зі стисненим серцем розмови, яку провадив її батько з її нелюбом.

„Ага! — гадала собі — то ніби вони хоте Данила розпоти, тай ше до бійки допровадити, а потому у хурдигу ек єкого остатного заперти. А не дїждут вони! Хоть бих знала, шо ми смерть зробе, ни буде мій Данило ані пїяк, ані гарештайт. Тай ни знати, шо дьиді так наважили си мене за того, Біг би го скарав, віддати? Кажут, шо мого добра хочут, але то відав свого добра. Хте си поріднити з першим богачем тай нивилике віно міні дати. Але ви мудрі, але й я ни дурна! Я собі пораджу!“

Пустила ся йти до хати. Переходячи через загороду увиділа свого братчика Андрійка. Якась щаслива думка блиснула їй у голові, бо її уста склали ся до усьміху.

„Андрійку, брачіку, а ходи-ко суди, шос ті маю просити!“ Андрійко прибіг.

„А ти вже встала, стричко! А шо, дуже болит голова, шо свочи дьиді били? Сарака Маланочка! На шо ви тебе сдлуют іти за того Семена, Біг би го скарав, екїй! Таже твій Данило богато кращїй!“

„Ну, тихо Андрійку! А зробиш то, шо ті му просити?“

„Зробю, чіму ні? Я бих за тебе і в воду скочів!“

„Але нікому ни будиш казати, ні дьидиви, ні нікому?“

„Бігме, шо ні!“

„Ну, то біжи до Данила тай проси, най нині над вечір буде у нашім лісу, там на межи коло Федора Задубового, шос му маю казати. Диви си, ек си добре справиш, то ти Данило такі їринджоли зробиш, шо ну! Меш видіти! Лиш ни бари си!“

„Добри, добри!“ І Андрій побіг у село.

V.

Вже було з полудня, коли Андрій прийшов до хати. На щастє батька не було в хаті, а мати нічого не казала, що так десь забарив ся. Гадала, що десь пустував з хлопцями, тай тому його не було.

„Мамко!“ сказала згодом Маланка. „Пустіт ні до тетиної Анни! Адіт, мині траба позавтру до міста до крамниці, тай хтіла бих, аби вона зо мнов пішла!“

„Та йди, я ни спираю! Лиш вертай си борзо, бо ади, тепер борзо си темиє, аби ті єке ни надибало!“

„Добре, мамко, верну си! Ше є час до вечера!“

Пішла. Та не до тетиної Анни, а на межу до Федора Задубового. Пішла остерегти любого від небезпеки, хоч дорога була далека, хоч у неї голова боліла, хоч в-пів дороги зачало курити снігом.

На межи вже ждав її Данило. Був то гарний, чорноволосий парубок, високий, статний, хоч лице в нього було позападане, а руки густо покриті мозолями. Знать, чужі були йому багатство та достатки, та не чужа праця і біда.

Мав свою хатку, кавалок ґрунту, кілька овечок тай коника. Се лишив йому в спадку отець. Але був статочний, не дуже охочий до горівки і бійок. Був не говіркий, не дуже веселий, та за те всі казали, що нема „чемнішого“ парубка на ціле село. Та що був бідний, то се стояло на перешкодї його любови з Маланкою. А любили ся вони так, як то лиш діти гір уміють любити. Він готов був і на смерть за неї, а вона вже довгі дні зносила за него насьмішки посестер і погрози та побої батька.

Стояв понурій, з сильно стягненими бровами, з закушеними устами, очи похнюпив у землю.

„Данилку!“ сказала Маланка кладучи йому руки на рамена. „Та чьо такий нивеселий?“

„А, то ти!“ обізвав ся Данило. „Прийшлас? А я гадав, шо ти вже і забула мене! Ади, таке я чюв, шо ти вже заручена Семенова! Йой, Господи! та чьо той Семен мені в дорогу лізе? Ади, кілько літ прожив-сми, тай ни шукав-сми собі в ніким зачіпки, а тут біда сама лізе. Та шьо, він гадає, шо я му дам тебе? А ни діжде він! Борше й єго тай мене на марах понесут. Маланко моя! Ади, душко, чьосмо такі нешісливі? Ади, чьо у тебе та так

побіліло лице? То він, той пес, випив з тебе кров, бодай єму! І він дико сьвітив очима; видно було, що здержував себе, щоб не вибухнути страшним плачем болю і безсильного гніву.

„Цит, Данилку! Шо я! Али ек би ти знав! Ади, вчера при-слав старіст, тай дьидьо силували мене казати, шо піду, а я ни хотіла, а вни сварили, тай ек старости пішли, били у лице. А потому вігнали у стайню спати, а там так зимно... Али нині рано хочу я йти у хату, тай чюю, а коло воріт говорє дьидьо з Семеном, тай радьн си, аби тебе розпоїти тай розчєти з тобов бійку, а ек ти кого пібєш, тай буде мож тебе засадити до гарешту, а тим часом відправе вісіле, бо я то піби вже тебе ни схочу тогди, ек ти си зробиш пияк тай гарештант. Тай я прийшла тебе просити, абис си стеріг, абис си ни дав підійти тай ни розпив си. Уни тобі може мут казати, абис пив, бо я однако ни буду твоя. Але ти їх ни слухай, прошу ті файно! Чекай, ни утрачєй ше надії. Мині си здає, шо то мусит бути добре. Слухай: я або умру, або буду твоя! Ади, у мене таке зіле є, шо ек зварити, тай віптити, тай по всім. Тай я скажу дьидиви, ек ше мут силувати: Адїт, або дайте за Данила, або си отрою! Али мині єкос ек би шос казало, шо того ни траба буде, шо і без того си обїде. Тай це уже усе, шом ти мала казати. Тай прошу ті ше раз, абис си ни розпив, тай ни утрачєв надії, тай вірив мині, шо лиш за тебе піду, бо лиш тебе люблю одного!“

„Любко моя солодка! Дай Боже, абим си відси ни рушив, тай цего соньці божого бірше ни видїв, ек ни зробю то, шо хочеш. Ади, Маланочко, таже я ті так люблю, шо ек би ти та пішла за другого, то бим уперед зробив смерть їму, а потому тобі тай собі. Ади, таже ек бим увидїв, шо ти у него плачєш, то бим го на шкаматє порубав. Любко моя солодка!“ І він обїймив її, своїми горячими губами розгрївав її закостєнілі руки і впивав ся ними в її горячі уста...

„Чєс мині, Данилку, до дому! Мамка мут журити си! Ади, єкі-смо файні, білі, гет нас сніг побілив, а ми навіть ни видїли. Вже таки й вечір блиско тай сніг єкий мите, коби хоть ек д' хатї зайти. Бувай здоров, тай ни йди зо мнов, бо ек би нас хто задрів, було-ж би мині від дьидї, було! Я казала, шо до Анни йду!“

„Бувай здорова, Маланочко, душько, декую тобі за твоє вірне серце!“ І вони сердечно поцілувались і розїйшли ся кожде до своєї хати.

Данилова була недалеко, але Маланка мала добрий кавалок. А тут сніг мете, голова що боліла рано, тепер аж тріскає, в грудях що кололо, тепер уже як би шпильками, дихати не дає. А тут ще в лісі сніг, дороги не видно, по коліна в снігу, в ногах мокро, по цілїм тілі мороз іде. Ледво дібрала ся до дому.

Прийшла в хату, роззулась, роздяглась з мокрого сардака і ще силувала ся не показувати болю по собі, жартувала з Андрійком; та не довго так могла удавати. Ледво злізла на постіль. Мати перестрашила ся, питає, що їй таке, а вона на силу відповіла, що змерзла, бо на дворі метіль, таї чогось хоче спати. Мати накрила її кожухом, перекрестила, таї сказавши: „Спи здоровенька!“ пішла лагодити вечерю.

На силу здержувала ся Маланка в ночі, аби не стогнати, так її страшно кололо. Але на другий день уже не могла довше. Встати рано не може, хоч гинь. Так коле, що віддихнути не дає, голова мало не розсяде ся з болю. Зачав ся рейвах, крик у хаті. Мати кричить на батька, що вигнав „дитину“ в неділю до стайні спати; батько на маму, що пустила вчера до Анни у таку метіль. Лиш Андрійко знає, що то за Анна, але лиш плаче таї нічого не каже. Та хоч би їй сказав, то що вже pomoже!

Понаскликали знахарок, лічили, здували, шептали, ніщо не помагає, все гірше та гірше. А то всім дивно: Маланка не жалуеть ся нікому і ні на кого, лиш лежить тихо та деколи застогне. Ах! Маланка тішить ся, вона знає, що вмре, що не буде мусіла йти за Семена, ані троїти ся, все таки жаль душу убити. А тут сам Бог поміг їй.

„Божічку мій добрий та ласкавий, декую Тобі, шо ти береш мене д' собі, шо я неповинна в свої смерті ні шо ни буду Семенова... Одного жель мині на світі: Данила. Жель і мамки й Андрійка, таї дьиді, хоть екі, жьиль. Али ек я умру, то у мамки таї у дьиді лишит си Андрійко, то ни дужи їм так банно буде. Али Данилко мій... А можи й він забуди, оженит си з другом...? Та най би. Але не; таже він такий самий ек я. А-о я ви хтіла йти за другого, лиш за него. Али й єму лекше буде, ек я так умру, ніж абим мала бути Семенова, або си стратила.“

VI.

В Василевій хаті повно людий... Гарно убрана, мов до шлюбу, Маланка лежить уже помирена з Богом на постелі і прощаєть ся

з усіма, з родом, зі знайомими.*) „Бувайти... здорови, мамко... тай дьидику, тай ти, Андрійку... тай ни бануйти... тай прощейти... ек-ім чьм провинила...“

„Тай ти нам прости!“ голосили родичі і брат і тетин син, останніми поцілунками й спізненими сльозами прощаючи Маланку.

„Тай ви, тето... тай вуйку... тай вуйно... тай ви, люди добрі... бувайти здорови... тай прощейти... ні.“

І знов голосіне і плач і сльози і голоси: „Тай ти нам прости!...“

А там у куті коло постелі стоїть блідий, блідий Данило... Зробили йому ту ласку, дозволили подивити ся на свою кохану останній раз, дозволили попрощатись...

„Ходи д' мині, люб...чіку Данилку... Бувай... ми... здоров, тай декувать... тобі за твою любову... д' мині! Ади, ни... плач, ни тоскуй, може... ти си ни забариш... д' мині!...“

Вона простягає до него свої слабі руки, він схиляєть ся над нею, і якась дивна сила ще раз притягає їх до себе, ще раз лучить їх уста. З тим останнім поцілунком душа її летить до неба.

„Господочку!“ скрикнув у глухій розпущі Данило. „Маланочко! йой! тебе вже нема?“ І він мов божевільний ще раз довго дивляється у її лице і з страшним, диким криком вибігає на двір.

А в хаті голосіне, плач. В холодніючу вже руку Маланки вкладають ясну свічечку; мати тихо, жалібно заводить, а батько лиш деколи з глухим болям вистогне: „Оттом ті віддав!“

VII.

Гарний, морозний день... Сільською дорогою тягнеть ся довгий шар людей. На переді панотець з дяком, потому трумна на марах...

Тяжкий плач, голосіне, похоронний гук звонів і тужні звуки тримбіти — се все остання музика для змерлої Маланки...

Спускають трумну в яму, засипають її змерзлою землею, співають „Вічная память!“ і знов голосіне, плач, звук звонів і тужний голос тримбіти...

*) У Гуцулів такий уже звичай, що заким іще хорий умре, уберають його і лагодять на смерть у що найкрасшу „лудину“.

Всі розходили ся. На цвинтарі лишаєть ся лиш Данило, його ніхто не годен відтягнути від гробу. О, він відси не піде, чого? Так жити він не міг би, мусів би шукати забутя. А як? Запивати ся, розбивати людей, а нарешті пропити все тай піти з торбами? Але ні, без неї він не міг би жити, він за неї збавив би життя уперед Семена, а потому і батька, бо через них пішла Маланка в землю. Ні, ліпше таки він самий, Данило, уступить ся їм! От, у него такий мудрий ніж, — раз кольнути тай по всему! Бог ліпший, як люди! Він знає, що Данилови нема ні для кого, ні для чого жити, — бо його жите тепер у небі, тай злучить його з Маланкою на віки!

На другий день рано знайшли Данила неживого на Маланчиній могилі. Його „мудрий ніж“ по саму колодку вбитий був у його груди — в саме серце.

ІЗ ПОЕЗИЙ ХРУЩА.

І. Проханнє.

На сході сонечко вставало,
Червоним полум'ям палало,
Ясенький день вчинавсь ;
З сьвятою чулістю у грудях,
Кохаючись в тобі і людях,
В дорогу я збиравсь.

Горячі коні щиро рвали,
Копитом землю вигребали,
Да й візник не дрімав :
Знадливу пісеньку про волю,
Про ясні любові і долю,
Він залюбки співав.

І сїв я рядом із тобою,
З моєю зіркою, душою,
Подружем дорогим ;
І любо все ми розглядали,
Раділи в купі й сумували
Над вчинком сьвітовим.

Раділи щирому ми слову,
І хлібороба просту мову
Нам розуміть далось.
Ми в сьвіті правдоньки шукали,
Да ми багато забажали, —
І долі не знайшлось.

Не знала ти спокою й трохи ;
З людської кривди і сполохів
В несилі знемогла ;
Втомив тебе наш путь убогий,
Ти не знесла сеї дороги
І на спочив лягла.

І вже нема тебе зо мною,
Оставсь один я, сиротою
Поміж чужих блукать.
А може з неба ти і бачиш,
Що став мій путь зовсім ледачий,
Що хтів би й я сконать.

Так розжени-ж ти чорні хмари
 І любовів сьвятії чари
 Іще раз покажи:
 Спустись хоч проміннем зиркнути
 І лишенька тяжкії пута
 Змене ти розв'язи.

II. Змова.

Тебе щиро не кохали,
 Серце біднее, малее;
 Слухай же, яку кару
 Я придумав їм за тебе.
 Наша їм любов невгодна,
 Так почнем же всіх кохати,
 На пеню їм, всіх потроху,
 Щоб нікого не минати.

А як тільки що котора
 На других почне пеняти,
 Й розгрімасть ся на тебе,
 Що не вмієш ти кохати, —
 То зберем тоді всі сили
 І поміряєм ся з нею, —
 Супротив її одної
 Ми любовію всією.

III.

Все пройшло, що було,
 Без пуття загуло,
 І не вернеть ся знову до віку;
 А коли-б так заснуть,
 Щоб усе те забудь,
 Може-б легче жилось чоловіку.
 Мук найгірших нема,
 Як згадать, що дарма
 Все життя перейшло за хвилину;
 А ще гірше того,
 Як з життя з усього
 Вік ізгадувать тільки годину,
 Що було якось раз
 І тим щастєм на час
 Тільки душу воно поманило;
 І zostавсь чоловік,
 Безталанний на вік,
 Поки візьме холодна могила.

Загублений батько.

Оповіданє Арне Гарборґа.

Я жив як блудний син і так як він зійшов на біду. А коли я вернув назад до дому, то вже не застав свого батька.

І я пішов до духовних і сказав: „Дорогі, відшукайте мені вітця, бо я змарнував свою силу і надію і жите та буду вмирати, а лиш один отець може мені“.

Вони співали свої пісні, благали своїми молитвами і словами. Та вітця я не побачив.

Я вдав ся до мудрців і заговорив: „Дорогі, віднайдіть мені вітця, бо я прогайнував жите і став слабій і смутний, а один він іще поратувє мене“.

Вони зі своїм знанєм і склами і рахунками пустили ся по небі і по землі, передивили звізди і пропасти і мовили: „Ти також один із тих, що шукають вітця? А ми тобі так кажемо, що хто шукає, той знайде, але не те, чого шукав. Отець є той, що його діти сотворили на свою подобу. Вони вчинили його великим і поклали на небесах собі на потіху і на поміч. Бо малі були і не могли бути без тата. А скоро діти підбувають і стають невдоволені зі сьвіта і не мають помочи по своїй просьбі, то йдуть шукати вітця і тоді знаходять самі себе“.

Я лишив ся у них, аби глядіти на творива, мати сни, викликати духи і розкривати тайни. І я сказав: „Чи можете показати мені вітця?“

Але вони клали мені перед очима самі тіни, а тіни давали відповідь на те, про що я не питав.

І я не шукав довше, бо змучив ся.

Оттак я лишив ся сам на чужині і почало мені йти недобре і спокою в душі я не мав і смерть застукала до мене. І я подумав собі: „Коли вже вема батька, то нехай хоть побачу нашу хату. Відшукаю свій рід, він вислухає всего і простить мене. Рід захистить мене, приголубить у слабости і поховає на прадідній могилі“.

Я продав усе і рушив до дому. Та хату нашу застав я продану, рід розбив ся, а брат зробив ся волоцюгою. Люде говорили, що він одурів, бо продав свій маєток, а гроші роздав бідним.

Я лишив ся знов сам і гірко мені було. Братови я сказав так, як йому випадало сказати, а сам зайшов у комірне, бо не хотів знов іти в світ.

І я сказав сам собі: „Тут уже буду вмирати. Я прожив жите, посивів і не змудрів. Я був багатий і зробив ся бідним. Я вернув до дому і зробив ся бездомним. Та я дійду до своєї хати, нехай лишень виїду на остатню гору своєї дороги, і та хата буде дверьми до спокою“.

Страх мене давить, хвороба палить у крові, а серце бе ся і рве ся з болю. Але треба доти двигати свою долю, доки плечі не тріснуть. Буду радо терпіти, бо чим гірше, тим борше. Як буду сам, то будуть коло мене мої думи, а як мене минуть люде, то лишуть ся спомини і я колісатиму своє серце маминими співанками. І все, чим обдарувало мене жите, чи воно зле, чи добре, я те все перегадаю та може найду в тім науку, закон і звязок“.

Тихими, теплими днями я сиджу на гробі тата і мамі і розповідаю їм, що я терпів і терплю, і оповідаю гріхи свої і вірю, що вони мені відпускають. І по сповіді мені здає ся, що хоч я багато нагрівив і натерпів ся, то все ліпше жити, як не жити.

Та роздумавши добре я сказав: „Чого я хочу від тата? Я ніколи не знав його“.

Я вірив у Бога і бояв ся, бо був небезпечний. Він пильнував мене огневими очима і все бачив і все було зле, а зло запалювало в нїм гнів. А суд його спадає як злодій у ночи. І завсїгди, коли я був веселий, я мусїв забувати Бога.

Спокою спочивай, мій отче-судіє, нехай спить твій гнів і твоя кара! Лакогого карати не будеш.

А ти, серце, заспокійся і не трещи ся! Найгірше ще прийде, але найдовше вже за нами. І отець уже за нами. Та коли день буде клонити ся до вечера, то я піду до мамі, до моєї рідної мамі, до природи.

* * *

Хоть сьвіт ранить, та він же й лагодить біль. В міру як перед нами пропадають надії, то за нами виростають спомини, а те добро, що було в нас а ми його не пізнали, лишає ся нам у старости як лік і маєток.

Я що дня ходжу давніми стежками і спомини виростають з кожного придорожного каменя. Оглядаю ті горбики, де я хлопцем підскакував, де переснив молоді сні. Ось тут я випив перші солодкі і гіркі каплі житевого напою. А солодкі найдовше тримають ся, а гіркі з роками солодіють. Як би тепер воскресла тота мала і нерозумна, що вперве дозволила мені вкусити з дерева добра і зла, то була би ясною згадкою. Увесь діточий сум гомонить тихим співом у моїй душі.

Онде на долині той беріг, де море заломлює ся і хвилює давніми хвилями і гуде давнім гомоном. Як випадє осінній спокійний блакитний день, то я виходжу на гору на кам'яні злами і дивлю ся далеко поза село, що колись було моє і так гарно розіклало ся довкола білої церкви. Тай здає ся мені, що я таки вернув ся до дому. Забуваю навіть гнів на брата.

Тут тихо. Анї подиху в повітрі, анї найменшого звука, анї порошинки з далекого, кипучого сьвіта. По довгих роках чую, що супокій завитав до мене. І ще гадаю, аби украсти який рік від смерти, бо смерть хвалимо, а жите любимо.

Тут моє сонце, моє повітря, тут мої потоки плывуть. А там на висотах, на безкраїх небесах жив колись мій Бог. Часом чую, що він повинен би ще й тепер там жити.

Він є в церкві. Я се знаю, хоть добре вже не нагадую собі.

Та до церкви я не важу ся поступити, бо лиш я на чоріг, то він зараз зникає.

* * *

Святе се село! Всі його дороги йдуть до церкви. В ній жите все сходить ся і святить ся і свято йде по селі і по людях від того білого престола, від тих білих свічок і золотої чаші.

А дзвони гудуть і благословляють, а на землі мир і добра воля. А на вежі серед темної опівночі гуляють нечисті сили. Там чарівниці чарують із чорних книг, тчуть невидні страхи і накликають нещастє. Зсилають тоску і припадки на тих, що не заперли своїх думок і дверей знаком хреста і сьвяченою водою. А як усе спить, то з розритих гробів устають душі, що не зазнають спокою і вертають ся до тих, що їх дуже любили або ненавиділи.

Ся церква, се кладка до неба і фіртка до пекла, се брама поміж високостями і пропастями, а село — утопане роздороже, перехресна стежка. Тут жиє незнане, тут снують малі й великі сили, вишивають долю і нищать ціле бутє. Коли народ у неділю збере ся до церкви, то се неділя і сам Бог пробуває між ними, Бог Отець, Бог Син і Бог Дух сьвятий. А алий дух відкинений кусає собі руки, бо не має сили над ними. І в словах незрозумілих великому сьвітови ясніє для дитячої душі простий змісл жита.

Ти старий, білий храме! Я тебе покинув, я все покинув і став чужим тут і всюди. Ти сієш довкола себе спокій і люблю мені сидіти на твоім подвірю, де жите спить, а задума сторожить його, читати написи на хрестах і нагадувати минуле.

І я вибираю собі мале місце при тобі.

* * *

Тут спочиває моя мама. „Вѣруй же до конца спасеть ся“. Так, ти була вірна до остатку. Для себе ти не жила ніколи. Ти служила ціле жите в своїм домі без марного слова і без заплати. Жура і гризота, то була твоя доля. І ніколи ніхто тобі не подякував. Ті, що ти їм служила, забули тебе; ті, що ти їм дала жите, забули тебе. Часом ти дивила ся на нас і дивувала ся лишень і певне плакала тихими ночами. І ніколи ти не сказала злого слова, лише робила. Аж тепер ти щаслива, бо спочиваєш. А ми, ті, що забули тебе, віднаходимо аж твій гріб і нагадуємо собі все і говоримо молитви перед твоім тихим спомином.

А тато бідний не має й хреста в головах і сам гробарь не знає його гробу. Він умер збожеволівши, а ближні судили його і сказали: „Він не був такий як ми і не треба памятати про него“.

Але він ось тут, я чую його. Чую в крові зимний страх і бою ся і в боязні знаходжу спокій. І він мусить чути, що я коло него і хочу йому щось сказати.

Так, я хотів би, аби він прийшов до мене, аби я йому міг розказати все, сказати йому, що я розумію все з його життя. Бо чую його неспокій у своїх грудях і знаю, що хто перейшов таку дорогу як він, той уже перебув пекло.

Прощай, тату, спокійного тобі спочинку на далі і на цілу вічність. І прости, бо я тепер такий самотній і слабкий як ти.

* * *

Я собі на цвинтарі вибрав куток під вербами. До него доходить заходове сонце; вітри тут не бушують. А гробарь Гуннар, мій іменник, обіцяє, що й я тут спочину. Він уже старий чоловік, жие між умерлими і нічого не говорить. Але як я просив його, аби говорив зі мною, то він сказав лиш се: „Ти чоловік дбайливий наперед“. А я йому відповів: „Не довго вже прийде ся дбати“.

В гарячий південь я сиджу в своїм кутику і мені здає ся, що сиджу в нашій хаті на порозі. Ми запобігаємо всего на світі, хочемо здобути його, але врешті дуже нам добре, коли здобудемо отакій маленький кутик на землі.

Сни, надії, любов і радість, то блудні огники, що танцювали переді мною і заваблювали мене все дальше й дальше на дикі торфовиска. А потім згасали один по другім. І тепер я сам загаваю і бачу, що й сам я був блудний огник.

— Ти сам, нікого не маєш? — питає гробарь.

— Так як і ви, Гуннаре.

— Дітий жадних?

— Давно не мої.

— Нема за чим банувати. Кілько дітий, то стілько цвяхів збиває труну.

І оповідає свій біль. Мав шість синів і всі пішли від него. Йому було за багато, продав хату і сидить у гробарні і жие з того, що копає гроби. Не може забути синам.

А я оповідаю йому своє.

— Я мав лиш двох, ще малих. Воно й неправда, що я їх стратив, бо вони ніколи не були мої. Вони росли в чужім краю і говорили чужою мовою. Справді дивно було мати синів, що не

знали своєї рідної мови! За кожним разом, як лиш розхилили роти, то воно мені так виглядало, як би вони глумилися зі свого тата, зі свого народа і зі всего, що було моє. Се найтяжша кара для тих, що на цілій землі не знайшли для себе вітчизни.

— А всеж таки любиш своїх хлопців.

— Я люблю своїх хлопців, бо маю надію, що як тато сам не вмів жити, то його діти будуть уміти.

Оттак оба старі сидимо на гробах, жалуємося один другому і нам лекше.

* * *

Так, так, дїду, за кілька часів і мене припорпаєш. Я вяну і всихаю. Не расту сам і ніщо в мені не росте. Я як дикий звірь, що не має нічого, лиш свою яскиню. Ніхто мене не згадає, бо я не маю ані кута в жаднім серці, ані не належу під жаден дах. Що було моє на світі, то мені відобрали, а що я мав дома, то розвіяло ся. Я пішов геть і не зважав на те, а буря і дощ усе поломили, а червяк усе сточив. Люде собі мене не пригадують, а рідний брат став чужим. Хотїв я бути без вітчизни і на віки буду без неї. Мені здавало ся, що я йшов своєю дорогою і я не чув ні просьб тата, ні маминих слів. Такі були твої сини, Гуннаре. Поховай мене вже, законай глибоко, Гуннаре.

* * *

Одного дня по неспаній ночі я подумав: „А як би ти таки пішов до церкви?

„Бо коли хочеш найти вітця, то мусиш шукати його там, посеред иньших високих дїточих споминів“.

І я пішов до церкви і знайшов мої дїточі спомини і Бога посеред них.

Але він був лише згадкою. Не був живий ні в слові, ні в образї. Люде були гарні в церкві, але пусті. І я сказав собі: „Вони відправляють панахиду за вітця“.

І я пішов до дому і остатня моя надія погасла.

Але ще одна надія прокинула ся. Я погадав: „Тепер піду до учителя“.

Я взяв у руки писаніє і прийшовши до него сказав: „Що маю дїяти, аби віднайти жите?“

Він відрік: „Сповнай закон і віруй“.

А я запитав: „В кого вірити?“

А він: „Ні в кого, лиш у Бога.“ А згоді:

„Маєш іще вірити в мене.“

„А ти Бог?“ — запитав я.

„Є лиш один Бог.“ А дальше сказав: „Бог і я, то одно.“

А потім іще: „Бог більший від мене, а я його післанець.“

І він виголосив неоднораз велике слово, і я хвилю вірив, що бачу вітця.

А потім отець став ся судією.

Я в розпучі читав про того царя, що справляв весіле своєму синові. Закликано гостей, та вони не прийшли. А потім царь розіслав слуги свої і брали кожного з дороги, аби наповнили ся хороми. І хороми стали повні. Та серед гостей побачив царь одного, що не взяв на себе весільної шати. І каже йому: „Як ти, чоловіче, сьміє прийти сюди без весільної шати?“ Він мовчав. І його викинули.

Я взяв писаніє перед очи і сказав: „Тут є два боги і дві дорогі до життя і два учителі: рабін із Назарета і містик звідси або звідки хто хоче. Нехай над сим друкать ся монахи. Держи ся того, що сам знаєш.“

Моя остатня надія згасла.

* * *

Знайомих застав я мало. Одні винесли ся з села, а другі з сего світа.

Зараза спустошила околицю. Всіма дорогами провадили мерців; повимирали цілі роди і доми. А ті, що лишили ся, збирали ся в ту саму дорогу. Вони сходили ся до сьвященників і готовили ся на смерть і на суд. Веселих людей і шибайголов я не бачив. Усі лише вітхали: „Коби вмерти без гріха.“

І я носив у собі зарід смерти, але лютило мене, що молоді люде так плачуть. І я казав: „Ліпше подумайте, аби добре жити.“ Я сказав їм свою гадку про їх неспокій і жарні заходи. А вони глянули на мене з під лоба і мовили: „Не дурно ти брат Поля з горішного млина.“

„Чому так?“

„Він нам також торочив про добре житє, але як поглянув на своє власне, то стулив рота.“

Один зі старших ще докинув якесь слово, і я пізнав, що моїх гріхів молодости вони також не забули.

Від тоді я з ними подалеки. А думка в мене така: „Тут хорому чоловікови саме місце, бо всі тут хочуть умирати“.

* * *

Я багато думаю над своїм братом. Він прийшов до мене одного дня і питав ся, чи я не відкупив би нашої батьківщини, а він був би в мене наймитом. „Бо й мене тягне до нашої хати“ — сказав усьміхаючись.

„Зле, що ти сего не знав скорше.“ І він ще раз почув від мене гірку правду.

„Та я можу сидіти й за млином, але сеї ночі збріло мені на голову, що як ти прийшов у село з думкою остати ся на батьківщині, то можеш купити її, а то невелике нещастє, коли я в тебе буду наймитом.“

Він толкував мені, що кождий мусить бути слугою, що ніхто не такий свобідний і ніхто так багато добра не годен учинити, як слуга. І ще й оте сказав: „Заплати не хочу, але харчу і одєжі стілько, скілько рукам треба.“

„І ще дати тобі час, аби ти їздив з побожними науками між людей.“

Але він відповів: „Я більше тим не займаю ся.“

„А чому?“

„Тому, бо переконав ся, що я не доріс, аби бути для людей учителем. І ще чогось я навчив ся. А власне: ми не повинні людям говорити нічого, нехай наше житє говорить. Нехай не чують наших гарних слів, але нехай видять наші гарні вчинки. Сим способом вони почують у собі віру і щастє.“

Він засьміяв ся. „Ми все мусимо йти на ринок і бути апостолами. Ледво самі що навчили ся, то зараз пре нас вилізати на стіл і голосити се иншим. А ті, що вчують, так само лїзуть на стіл. І все так робить ся плютка. Як хто хоче зробити що добре, то нехай мовчить, а діла нехай говорять за него.“

Я не думав, що він такий розумний, але я сказав:

„А як про тебе кажуть твої вчинки? Одні мають тебе за божевільного, а другі за щось іще гірше.“

„На се я заслужив собі, Гуннаре, і про се иньшим разом розповім тобі, а тепер хочу знати, чи візьмеш мене за наймита?“

Я вже хотів пристати, але не зважив ся. „На що мені старому і слабому і бездітному купувати хату? Наш рід проклятий, казав наш тато.“

Він замовк і пішов.

Дивний. Не знаю, чи можна йому вірити, але він часом дуже подібний до тата.

* * *

Прийшов осінний холод і дощ січе з'юкоса. Я сиджу запертий і дні стають безконечні.

Не маю вже ніяких книжок писати і пишу про своє життя. Але хвороба змогла ся і я неспокійний.

І рано і вечером щось питає ся в мнї: „Пощо ти тут сидиш?“ Каже: „Ти тут не дома і ніде не будеш дома. Родинне місце глядить на тебе студеними очима. Чого тут хочеш? Хто раз утік із рідної хати, той уже ніколи не відшукає її. І нічого собі тут не нагадаєш, хіба свій нерозум і гріх. Поїдь і сховай ся в таке місце, де ти ще не був.“

А я відповідаю: „Я не годен.“

Знаю я тебе, неспокою, що все точиш і ніколи не мовчиш і все брешеш. Я тебе довго слухав. Я ходив з місця на місце і всюди тобі було однаково і скучно.

Нарешті загулив ти мене в рідне село. Тут мало тобі бути добре, а ти знов змучений. Я не позволю більше робити з себе дурня.

Я ніколи не буду мати спокою, бо я сам — неспокій. Однако мені його нести чи тут, чи деінде. Принайменше ошаджу собі дороги.

Я був усе подорожний чужинець і ніколи не мав свого кута. Я ніколи не сів і не сказав: „Тут хочу бути“; я ніколи не збудував собі хати і не сказав: „Тут лишу ся.“ Я був сином того часу, який забув, що то є дім і спокій. А коли я вже всюди чужий, то нехай буду чужий у своїм селі.

* * *

А дні довгі.

Нездатний ні до чого сиджу і бачу, як иньші працюють. А сумління пече і палить. Я вже готовий умирати, а ще не нажив

ся. Ціле житє ще в минї. Чую його в собі як тьохканє хорого зуба. Недобре воно постарїти ся перед часом.

Я балакаю зі старим дїдом з долини. Він не відходить від печи і засуває ся сам в себе. Але він за старий уже і говорить як кождий такий. Два, три звичайні спомини, чотири, пять звичайних правил — ось і все, що в його душі лишило ся з житя. Туманом глядять його очи і нічого не видять.

Запираю двері і палю в печі. І сиджу з книжкою на колїнах і прислухую ся до вітру, що ссе огонь і стогне, і до дощу, що росить і стїкає. Се дощ мокрійший і тяжший від иньших. Він такий, як би цілий сьвіт плакав і розтавав. А небо чорне і заперте як душа божевільного.

Книжка спадає і я не підношу її. Все що видумують і пишуть, таке сухе. Як оте зісохле бадилля по пустім полю.

Сиджу і сную думки як павук павутинє. І сам зависаю в тїй сїтці. Потім прокидаю ся, бо серце скаржить ся і тріпочеть ся, і підоймаю книжку. Як не заворушить думку, то бодай приспить.

І дякую тим, що пишуть книжки.

* * *

Хотїв би я мати когось, аби в ночи молити ся до него.

Бо ніч довга і темна, а я не сплю, мордую ся під чужою стріхою і боязнь ломить мене. Бо я сам.

Хороба палить, а серце стигне.

А на дворі все заковане, вітер гуде, а мрака з моря і дощ бють по вікнах.

А на темнім подї і під зогнилою підлогою щось креше зубами, дубонить лабами, чую стогони, зіванє і придушений зойк, і не могу розпізнати сего серед сну-яви.

І коли отак лежу сам, а всі довкола сплять, і божевіле закидає на мене аркан, а серце дрожить у грудях і як птах з клітки хоче вилетїти, а все довкола замкнене — то при моїх ногах сидить ясний чоловік і від него віє розпучливим страхом.

Я догадую ся, що сей чоловік — моя надїя і ратунок. Та коли він сяде так близько, то я деревію і вмиваю ся зимним потом.

* * *

Богато людий шукають тепер Бога, а декотрі пишуть, що найшли його. Я се читаю.

Але в сьому ділі не може допомогти один другому. Їм за легко се приходить і пишуть про се за старанно. Пишуть. Ми так віримо в слова, а ті, що витрублюють на всі труби, вже нам остобісли. Правду каже брат: „Діла нехай говорять“.

Але ми не віримо і в діла. Мій брат зробив діло, а люде заєдно допитують, що криє ся поза тим, що він хоче скористати? Аби ми кому повірили, то мусить він покласти своє житє. А й тоді ще не вірили б ми, як би дізнали ся, що про се будуть писати газети.

Такий має положити житє, але так, аби про те ніхто не взнав, аби він сам не знав, що вчинив щось велике. Нехай йому кров норами капотить із грудей, а на лиці має мати сьміх і жарт. Він повинен олійками росити волося і вмивати ними лице, аби всі гляділи на него і казали: „Скажіть, хто так легенько жиє на сьвіті, як сей добродій!“

І як би одного дня показало ся, що він віддав своє житє, то ми б увірили, що на сьвіті стало ся щось велике. Брат дув у голосну трубу і тому я не вірю йому.

* * *

Треба здати рахунок зі свого житя і найти в нім науку, закон і звязок.

Все одно, чи се хоруа, чи старечий досьвід: найбільше число йде на стратив, а решта винен. І мало втіхи з сего рахунку.

Все тепер виходить інакше. Що в сьвіті я мав за зиск, те тепер оказує ся тандитою, а що було моею потіхою і радістю, се не радість.

Ціла куна дрантя глядить на мене і викривляє ся мені. А те, за що я не дбав і те, що відкидав від себе і кавав: „Се січка, полова і глупота“ — се видає ся мені гідним спомину.

Чи в мені самому страшний суд? Чи я мушу тут сидіти і судити себе? Строгий судіє, не забувай облекшуючих обставин!

На землі тяжко було жити. Наступають і тиснуть ся і на колінах по трупах пручають ся наперед. І треба мати камяне серце і кости з заліза, аби не впасти. Набрал я сего досьвіду в тяжких літах. І нині ще на душі полишали ся кроваві пасма.

Я був твердий. Я був у чорта в школі і закаменів. Я був на науці в чародіїв, що вираховують сьвіті, що залізо пускають на

воду, що винайденим воздухом здоймають ся у воздухи і розмовляють через море. Я переймив їх мудрість і став ся твердий. Та дорого заплатив я за се. Душу дав я за мудрість, а як пізнав правду життя: „Сила панує“, то стратив Бога. І щось в мині погасло і замерало. Сьвіт зробив ся порожнім домом, у яким ніхто не живе. Але я сьміяв ся і чув себе вільним і дріботів довкола себе як усі инші.

Я був у відьом, у яких очи палають і змисли божеволіють, що причаровують мужчин і в кровавих опівночах висмоктують із них душу. В мізку горів неспокій і розпалені наметности, як у пеклі. Сьвіт був пустий, а я мусів пізнати жите до самого споду. І що в них було з опаяння і брудних похотей, я всего навчив ся. І знов я заплатив дорого. Коштувало се мене мою молодість. А як я пішов від них, то переконав ся, що були як верба дуплава і не мали серця. Були порожні і не було в них ані любови, ані віри. Я скаменів аж до серця. Я покинув мою кохану, мою вірну, що чекала на мене, і оженив ся з золотом і роззичив гроші на проценти, що... — але я знаю одного пана, що лупив ще більші проценти і нині сидить у законодатнім тілі.

А та, що принесла з собою золото, терпіла мене, а як минуло кілька років, то змякла. Підовчила ся в мене і зробила ся перелетною відьмою і полетіла від мене. А той, що взяв її, був мій остатній приятель, і я ненавиджу його віроломного.

В кінці показало ся, що я слабій. Я не був ані камінь, ані залізо. Я став хорий, зломаний, стратив сон і давне зло виринуло. І як давно я топтав иньших, так инші тепер мене. Незабаром я впав і збіднів і за мій труд не лишило ся мені нічого. І я сказав сам собі: „Направду, все що я до тепер відкидав від себе, се власне було жите“.

А як хто відкине щось від себе, то ніколи вже того не відшукає. Мала мені потіха з мого рахунку.

* * *

Брат не сердитий, раз-у-раз відвідує мене так, як би ніякого гніву не було між нами.

Се має бути християнство. Тутки, де я живу, чоловік проти него, а жінка за ним. „Він такий шельма як кождий сьвятий“, говорить муж. Жінка в очи не перечить, але потай каже мені: „Він не такий як инші. Він на все дастьраду. Мене на вчив як прихи-

лити чоловіка до себе“. „А чоловік ваш був недобрий?“ „Гаспид був, не чоловік“. „А якуж він дав вам раду?“ „Казав, аби тішити ся тим, що більше роблю, як каже повинність“. І багато доброго розповідає про брата.

Всіляке він перейшов і всіляко його судять люде.

Простий народ говорить просто: „Він здурів“. Побожні кажуть: „У него чорт вселив ся“. А декотрі мають його за пророка. Він жертвував Богови все, що любив. А тепер сидить на пустці і жиє з власного мозіля. Ходить усюди і де надбле біду, там помагає.

Люде ріжного стану приходять до него потайки і просять поради в малих і великих річах і в глибині душі перековані, що він до ради єдиний чоловік.

Мушу розпізнати його добре, бо думаю, що хоч хто на землі чинить добро, то дуже тяжко пізнати, чи він божевільний, чи хитрий.

Бо в добро не можна вірити.

* * *

Брат ніколи не має спокою і ніде не безпечний. Вчера прийшов до него редактор газети і застав його в мене. Хотів від него дізнати ся за всі його діла і написати в часописі.

Він балакав своєю спеціальною бесідою багато і довго. „Ви, пане Гаве, не гніваєте ся на „Коровячий ріг“, що він интересує ся тим духовим рухом, якому ви дали почин? В нім уже поміщено про се кілька статей як pro так і contra, бо наш принцип — свободна дискусія. Так, добродію, ви самі певно вже завважили се“.

Брат відповів, що він не називає ся Гаве, лишень Паль з горішного млина і не читає ніякої газети.

„Але ви не противник газет?“ — запитав редактор.

„Противник“ — відрік Паль. „Як візьму в руки газету, то мені здає ся, що я війшов до шинку. Кождий своє сукає: одні верещать, иньші за чуби водять ся, одні ганьблять ся, одні сміють ся, а иньші розповідають фацеції і кидають підозріння та неславу. Купці і хлопські пявки брешуть і ошукують. Я тікаю від того крику і душного повітря. Голова стає порожна, а душа брудна“.

Гість лагідно боронив часописі.

„Ну, як я вже мав честь сказати вам, „Коровячий ріг“ інтересує ся вами“.

„Коли я не інтересую ся „Коровячим рогом“.

„То хіба ви волієте „Почту“?“

„„Почту“ я давно викинув“.

„Алеж „Коровячий ріг“ працює в тім самім напрямі що й ви: для бідних, покривджених людей, для робітників. Ах, правда, яка ваша думка про страйк, знаєте, той?“

„Коли робітник воліє голодувати і страйкувати в місті, аніж у селі жити чесно зі своєї праці, то має те, що хоче. Чи маєте ще яке діло до мене?“

Редактор усьміхнув ся і встав трохи не свій.

„Нема ради, але я ще хотів завдати вам кілька питань про ті погляди на жите, які ви голосите, бо наш прінцип — свобідна дискусія. В нас усі погляди на долону, нехай читачі самі собі вибирають. Але як уже сказано...“

„Так, усі погляди, свобідна дискусія за і против. Найдокладнійше сортоване думок і поглядів на жите. Нехай нас Бог хоронить перед газетярями, що всіх хочуть до всего заінтересувати, все розпорпують, кожного дня подають нам три погляди на жите і десять брехень у двацятьох випадках і не випадках і за те грабують нам застанову. Вертайте, добродію, до свого і розшикуйте сензацийні наптки, але поважним річам дайте спокій. Здорові йдїть“.

Коли вийшов редактор, то я сказав йому: „Ти був неввічливий“.

„Ах, — розходив ся він, — ота вритна вош у Христовій виниці! Весь сок і всю силу висисає. Хто ще нині вміє читати? Хто ще може держати ся першої своєї думки, хто нині нагадує собі вчорашнє святе слово? Вони витирають нас як брудну дошку. У них усе в однім горшку: і брехня і правда, і вбійство і веселість, церква і цирк, відвага і злодійська штучка. В них усе добре, що вбиває час і зараз по прочитаню газети забуває ся. Часопись іде собі своєю дорогою, а своєю дорогою всі позівають“.

* * *

„Помагати бідним, то значить ховати злодїїв“ — кажу якось до брата.

„Ні, не так, коли їм помагати своєю власною працею. Злодій злодія плодить; волоцюги ростуть, але лише в богацтві, як червяки в стерві. Малі доти глядять на великих, аж і самі почнуть думати: і ми хочемо нічого не робити і добре жити. А хто працює, то й другого привергає до праці.“

„Ти стільки заробиш, що ледво тобі стане“ — кажу йому. Він усміхнувся.

„Бо ти не знаєш, як мало чоловікови треба. Сего тепер ніхто не знає, бо всі живуть із грошей. І ся глупота коштує більше як хліб.“

Я говорю про теперішній суспільний лад, що вимагає, аби кожний дбав про свою старість і про дітей. А він відповідає мені:

„Борба всіх проти всіх, те, що ти зовеш суспільністю, нічого мене не обходить. Я віддаю цареві, що царське, а як би прийшло жертвувати тіло і кров, то християнин станув би в першій ряді. Але правдива суспільність має бути збудована на спільності і мирі, а не на війні. А хто хоче поправити суспільність, той нехай починає від себе.“

І говорить мені, що правдиво забезпечити себе на старість значить помагати другим, бо як прийде час до помочи, то люди допоможуть і тобі і се одинока радість, яку бідний може вчинити своїм ближнім.“

Я мушу сьміятися з него: „Ти в наших часах живеш?“

„Богу дякувати, ні“ — каже він.

* * *

Житє, се соняшна сила, соняшний огонь, се бачу я в ночі. Як сонце загасне, то й ми гаснемо. А як не можемо загаснути в сні, то бачимо привиди з пекла і маємо горячку. Тоді панує явно смерть і давить нас змора, а на полу-отворені очи спадає неколко мла. Безконечні, сірі думки висотують ся з кутів, у їх тіни гойдають ся злі спомини, на пів заслонені, і глядять зеленими очима. А нічна лампа бореть ся з темнотою, як ява з привидами.

....Гріх? Ні, я не грішу. Я жив після законів природи, після законів божих. А право се таке, що один другого має пожертвувати.

А нібиж воно не так? Чиж не на те всі сотворіли на світі, аби одні других живили і так з собою лучили ся? Чиж не на те тут житє, аби існувала широка струя різнородних форм? І те

блискуче море змінних світил, оте нескінчене багатство від одного і того самого — від вічності?!

Бо каже наука : жите в тім, що одно одного їсть, аби потім його зїли. Кождий годує себе на сало і на заріз для свого надчоловіка. Я жер також скільки влізло ся, а потім взарчували мене. Бо в результаті пожирають нас наші під-люди.

Я слухаю правил природи і гну ся перед ними. Мене проковтне страшений живіт жита, обелинить, розложить мене і на ново пустить у кровооборот жита. І пощож я тут молю ся?

Той кровооборот, се й є вічне жите.

* * *

Зачинає ся зима, земля завмирає. Студений, білий сніг паде і закриває гори і долини, каміне і дерево, бруд і сьміте. І все робить гарним і спокійним.

Приходи, зимо, з твоім солодким спокоєм і чистим вьоздухом, яви ся в білих кучерях. Поховай увесь бруд і гній! І мене, біла зимо!

„Смерть се ніщо.“

За богато про неї гадаємо, як про все на сьвіті. А потім скажемо, як уже про неодно казали: „Ах, то лиш се!“

Але коли тобі докучають тяжкі болі тілесні або душевні, то лїпша давка морфіни, чим найкраще казанє. На все є лїк, а як його вже нема, то видко, що жадного лїку вже не треба — каже лікарь.

Під снігом усе сховає ся і забуде ся.

* * *

Гризото, не пий із мене кров, лиши мене в спокою!

Чого хочеш? Не півеч! Хто ти така? Чи се давні тїни, чи віруваня, які я викинув із памяти, а вони лишили ся в крові? Чи може сумліне? Чи душа свдить у тілі і ридає над змарнованим житєм?

Дай спокій, що се поможе! А може я що обіцяв, до чогось з'обовязав ся і є хтось, що має до мене претензію?

Дай спокій! Я був такий, яким міг бути. І чим иньшим міг я бути? Чи може мурин скинути з себе шкіру? Я вже так був сотворений і така була моя доля. А коли хто винен, то той, що сотворив мене. Я виринув із безконечної струї жита, я — краплина, а когож обходить краплина?

А як хто має до мене претензію, то нехай зголосить ся до мене і докаже. Я радо прийму свій засуд, коли суд буде йти по правді і я буду знати, хто судить.

* * *

Гріх?!

Ох, так, мій отче, мій бідний отче. Тиж був коло мене, в день з моїми думками, в ночі з моїми снами. Я се знаю.

Але я був за молодий, я не знав, що серце може так терпіти. Я не знав, що сильний муж може згнути через муку душі. Лиш то моя вина, що я пізнав се за пізно.

А ти, Анно, яка бліда встала ти й пішла. Сльози капали і тихим словом сказала ти: „Будь здоров!“ А потім волярь убив тебе нагайкою.

Моя провина, знаю се. Не одну днину пережалував я, але щож pomoже тут жаль?

Ось вони вже. Хочуть на сьвіт. Бліді тиснуть ся з закервленими очима. Цить! Вони шепчуть, ревуть і здіймають руки до неба. На муки Христа, я вам не можу помогти, заберіть ся, я не винен. Я так робив як знав, такий був сьвіт. Я мусів старати ся за себе і за сією, щож було діяти? Як би я був слабший від вас, то ви би були зі мною вчинили те саме.

Замовкли. Вони знають, вони добре знають, що я кажу правду. Вони знов розпливають ся як тіни.

Вертають наново. Де мені сховать ся, куди втекти?! Ох, ті матері чорво одіти, заплакані, з посинілими від голоду дітьми! А от і він сам із кровавою плямою... Марш! то не моя вина! Я не знав. То був гешефт, кождий має стерегти себе. А як хто не досить сильний або мудрий, то мусить гинути, аби був не знати який. А хто пропав, повинен тішити ся, бо той, що виграв найбільше, терпить найдовше. Для него нема жадної ласки. Бо отець відійшов, а пекло горить вічним огнем, синім полум'ям у його грудях.

Марш!

Отче наш, іже єси — — —

* * *

Сповідник міг би відігнати від мене ті спомини. Розумний, делікатний чоловік, що знав би сьвіт, жите і людське серце. Такий, кому могли б ми все розкрити. Та деж такого найти? Протестанти мають лише теологів, а чужий мене не зрозуміє.

Однакож я так гадаю собі:

Взявши на правду, то всі люди собі приятелі. Нема таких двох на сьвітї, аби однаково говорили, кождий у слово вкладає себе. Тими самими словами говорять про різні свої діла. І я не знаю, чому в голові того, до кого я говорю, родить ся моє слово. Я не хочу сповідати ся.

Хочу бути сильним.

Мудрець каже до своєї дитини: „Ти велике“, а до своєї жінки: „Ти ангел“, до приятеля свого: „Потребую грошей“, а до народа: „Славно“. А як його серце хоче натішити ся словом правди, то він замикає ся на три замки і шепче те слово, при-туливши долоню до уст, аби його ніхто не почув лиш один той, хто його розуміє.

Тому всі старі люде говорять до себе. Вони сего навчили ся в довгім житю.

Кждий учить ся до гробу, а кжда нова наука, се нова гризота, а кжда гризота, се нова сила. Але ніхто не став мудрим, хто не навчив ся мовчати.

* * *

Старенький осьде в низу хоче вмирати. Брат відвідує його і молить ся разом із ним.

І до мене заходить, коли має хвилию часу, то балакає про всячину. А я слухаю і уважаю, чи в його мові не знайду чогось недоладного.

І не находжу.

Коли не помиляю ся, то в нїм нема нічого злого. Не вміє рахувати ся, за мало хитрий. Не думаю, аби він довго обраховував свої дивні поступки.

І нічо хорого нема в нїм. Не говорить нічого страшного і недорікого. Приносить з собою до мене добро і супокій. Його натура добра і зрівноважена. Не запалює ся і не попадає в мелянхолію. Вже скорше має в собі щось прибите і тихе як по смутку і тяжкім досьвіді. І справді він багато перебув і багато стратив.

Та я лиш поволи зачав бути спокійним за него. Бо було много познак на божевільство, але ані одной певної на розум. Нема мабуть одного, аби його можна переконати в противнім, коли він про кого скаже: се божевільний.

І прошу брата: „А тепер скажи мені чисту правду, чому ти роздав свій маєток?“

Він усміхнувся і відповів: „Вірь або не вір, а я мусів. Сьвіт уже хапав мене за руки. Я почав мати силу. Коло мене зібрала ся вже юрба, а мої приятелі зачали рядити селом. Я почув, що се мені подобає ся. Потім я спам'ятав ся і побачив себе в небезпеці. І я освободив себе. Але я тоді був заголюканий і не найшов доброго способу“.

„Ти се признаєш, Палю?“

„Ліва рука нехай не знає, що дає права. Потім счинив ся крик — по всіх селах розійшла ся чутка. Я опинив ся як комедіянт на ринку, мого вчинку не зрозумів ніхто і се було зле. Мій дар зробив шкоду“.

„Так кажеш?“

„Гроші все роблять шкоду. Дар і давець ніколи не сьміють розлучити ся. Грешева поміч робить із бідних людей голоту, аби їм давав не знати як багато. Мій маєток став ся касою і ті, кому відти давано поміч, уважали, що вона їм належить ся і воркотили, що мало їм, а ті, кому не дали нічого, завидували і кляли. І з моєї жертви не зійшла любов, але ненависть“.

Він споважнів на хвилю, потім знов усміхнувся.

„Всього треба вчити ся і вчити ся. З кожної споминки впливає мудрість. Треба собі зі своїх гріхів збудувати сходи, аби вийти на висоту“.

„Та ти — кажу — навчаєш, аби люди були досконалі“.

Він засьміявся.

„До того треба взяти всю нашу волю“.

Він не божевільний.

* * *

Питаю його, чи то правда, що він лічить хвороби? Він каже: „Не лічу“. А я: „Та розповідають люде, що ти молиш ся з хворими і покладаєш руки на них, а я тобі скажу в очи, що се мені дуже не подобало ся“.

„Се деє колись помагає. Треба всего пробувати, чи не може, бо се християнство, аби ми помагали один другому“.

Я мовчав.

„Є багато терпінь, а найбільше душевних. А як душа хора, як вона ослабне, то все зле опановує нас. В сьому випадку молитва допомагає, коли є віра, бо душа скупляє ся і набирає сили до опору“.

„Коли маєш такого Бога що вислухує молитви, то вкажи його мені. Я тепер потребую такого Бога“.

Він засміяв ся. „Так, ми хочемо мати певність“.

„Ти лиш відповідай: все, чого просите, дасть ся вам, стоїть у писаню“.

„Взиваючи моє ім'я“ стоїть там. Се значить, коли будемо так просити, як він просив. А він молив ся: „Да будет воля твоя“. Часом здаєть ся нам, що бачимо чудо. Але молити ся не значить чарувати ім'ям Бога. Молитва підносить нас до Бога і ми хочемо того, чого він хоче. І коли се найвише дасть ся нам, то маємо все, чого хочемо. І се є спасеніє, аби моя воля була одна зі всеволею“.

„Богато правди в мудрости старих отців. Молитва, праця і піст, то добра, давня оборона. Богато злих духів вигнано ними. Слабість тіла і гріх так тісно злучені з собою, що здорова душа стає ся здоровим тілом. Молоді люде просили мене нераз поради на нечисті похоти. А я казав: піст, праця, а як ще не допомагає, то сам піст. Я так виховував міцних людей. Нераз треба, аби здоровий чоловік сказав хорому лиш одно сильне слово, а він поздоровіє. Се кажу з досьвіду. Бо люде богато хорують душевно. А стара штука лічення дуже добра для тих, що потребують ліку на слабу волю“.

* * *

Каже мені брат: „Мені видить ся, що ти невдоволений зі свого життя“.

„Богато користи я з нього не маю“ — кажу.

„Хиба ти хотів мати щось із нього?“

„Маєток хотів я мати“.

„На що маєтку?“

„Богацтво, се-ж сила“.

„А сили на що?“

„Сила панує“.

„А по що ти хотів панувати?“

„Бо тоді я вільний і можу уживати життя“.

„Уживати життя значить стратити його. Та ти се й учинив, любий брате. І на щож нарікати? Трохи більше або трохи меньше забави, то вкінці все одно. Сума в кождім випадку — нуля“.

Я відповідаю.

„Ніколи нема стілько спокою, аби можна нажити ся. Все оберне ся в погань. Заки добудеш засоби до жита, щоб міг спати спокійно, то з жита обличеш лише крайчик і то в перервах. А коли вже маєш засоби, то вже нема сили“.

„Бо люди забули жити правдиво. Житє повинно бути штукаю, а не гешефтом. Вони не вкладають із малку жита в працю, але в зиск із неї, а житева штука у них така, аби мати найбільше зиску з найменшої праці. І через те жите не єсть творчою радістю і успокоєнем, але безконечною погонею. Бо правди в житю ані спокою не можна ані купити ані видурити. І все, що чоловік надбає, всего йому мало. І замісь щастя вдоволяють ся забавою“.

„І ти мав чутє до жита, оту жевріючу іскорку, що сьвітить у наших грудях у нещастю і радості і кожду годину нашого жита наповняє тихою сьвятістю, оту іскру мав ти. Вона тобі платила за все зле і ти хотів жити. А чи ми відчуваємо наше жите як терпінє, чи як радість, то се марниця проти того, коли хто жие против свого чутя. І тому ти повинен бути вдоволений із того, що мав і що маєш, бо хоть ти хорий, то ще хочеш жити. Метою твого жита було уживанє і ти осягнув се. А хто уживає лиш жите, той не повинен за се сподівати ся заплати. Ти з мужиків, і знаєш, що як випєш молоко, то не будеш їсти сметани“.

* * *

„Дурні питають ся, чому вони є, а злодії хотять пізнати змісл жита. А відповіді ніхто не дістане, лиш той, хто добре питає, а добре питає лиш той, хто каже: „Якби в моє жите внести правду!“

А стара мудрість каже — бо нова не має ані питання ані відповіді: „Отсе змаганє стоїть усего жита, стоїть праці жита: зробити з себе чоловіка“.

В сьвіті ти невольник. Сьвіт, се місце зоологічного чоловіка; він — найвисший звірь. Але так як неорганічний сьвіт видав сьвіт ростиинний, так найвисший звїрь дійшов до такої сили волї, що сотворив сьвіт духа. Сей сьвіт установив собі закони і став ся вольним. Аж як найдемо правдивий закон, то знайдемо й жите. І тому правда каже: „Той находить жите, хто творить волю Бога. Ми будуємо добро в собі, коли довкола себе творимо добро. Щоденними побїдами природи в собі творимо з себе чоловіка духового, що віднаходить у собі самім жите, а через те й надїю — і не боїть ся смерті“.

Так говорить той закон, а я відповідаю :

„Ніхто не сумніває ся про своє жите доти, доки воно йому дає користь, доки він до чогось потрібний і робить діло придатне і добро і знає, що не живе надармо.

„Але ми не вдоволені з життя доти, доки не сотворимо такого діла, що має в собі силу росту. Будуємо королівства і піраміди і вавилонські вежі, відкриваємо нові землі і нові машини, нові релігії і нові форми думок. Хочемо, аби сі діла жили через усі віки і тоді ми вдоволені зі свого істнованя.

„А як не можемо сотворити великих діл, то живемо будучністю. Коли я був у світі і провадив банк, то я думав не лиш про себе, але про діти і родину. Я хотів мати таке багатство, аби було вічне. Через него бажав я зарубати ся в пам'ять часу.

„Але ми знаємо і самі бачимо, що жадне діло не стоїть вічно. Найбільші діла вмирають. В нас самих мусимо сотворити щось вічне. Але чи новочасний чоловік довше перетриває від старого?“

„Отому старенькому в низу, що ледво лазить і сходить на дитину, що допомгло-б йому, як би він сотворив із себе нового чоловіка? Чоловік як доросте до певної висоти, то всихає, а вершок на сам перед. І новий скорше всихає як давний“.

А він каже: „Давний чоловік пропав, коли новий надійшов. Здобутий житєвий спокій переходить на старість у чисту гармонію і її тони входять аж у саму смерть. Ти шукаєш собі за багато гривот“.

Він сидів хвилию як закамешлий, потім подивив ся на мене і сказав: „Вірний науці Христа не вмире зі старости“.

„Як то?“ — запитав я.

„Іти за учителем значить жертвувати своє жите“.

Я глянув на брата і перший раз побачив його. Тяжкі думи двигає він на собі і є щось в його очах, коло його чола і в його певних, різких обрисах, що свідчить, що він жертвував своє жите.

Він став ся чимось новим для мене, великодним чоловіком, з великого часу, що жите бере поважно.

Переклав Василь Стефаник.

(Конець буде.)

Соцільський гімн.

Не буря то по морю заревіла,
Не грім гуде, то не сокіл квилить —
Народ встає, знімає ся до діла,
І оклик волі громом рокотить.

Хто до життя прокинувся — пут не знає,
І не скує в ярмо увесь нас сьвіт!
В неволі лиш — чия душа дримає,
Кого давить жасний безвілля гніт.

Вже сходить ясне сонце всему миру,
Любови й віри грудь пройме огнем,
Спалить відчаї, спопелить зневіру
І засіє воскресеня днем.

Всемолодою зацвите весною
В грудях надія, що кував їх лід —
При друзі стане друг сокіл стіною,
Заступить правду, волю, землю, рід.

Стіною стане молодеча сила
Рамя в рамя в братаню вселюдським:
Здобуде сьвіт — в кого душа ожила,
Нема ланців — щоб закувати грім!

За народ, за народ! у один з народом шлях,
Хай реве буря грім — сіє наш сокільський стяг!
Кров дамо, підемо з другом друг у добрий шлях —
Сіє наш сокільський стяг.

Норженко.

Народжик в українській літературі.

У той час, коли Данте починав писати свою „Commedia Divina“, в його рідному краю панували тільки дві мови: латинська — мова письменства та науки і французька — мова панських салонів та середньовічної пісні. Мова-ж італійська була зведена до простолюдного жаргону, її було чути тільки здалека від культурних центрів Італії, не в панських громадах, а на базарах та ярмарках. Але Данте не захотів перекладати свої заповітні думки та почуття на чужий язык і висловив їх необробленою, простолодною мовою своєї любові країни. Чи почував він, що його уподоба порішила не тільки літературне питання про можливість дальшого оброблення та поступу простої мови, а провіщувала всю національну будущину італійського народу! З Данта почалось те демократичне відродження його, що було закінчене Гарібальді, а „Commedia Divina“ була першим геніяльним виразом народного самопочуття, яке доспіваючи та ширячись на протязі століть привело на кінці батьківщину Данта до політично-національного з'єднання.

Сто років назад скромний український письменник Іван Котляревський, без порівняння менше надарований генієм від італійського поета, але може з таким-же геніяльним прочуттєм, перший відізвав ся на простолудній мові свого рідного народу і ввів її в недосяжний доси літературно-культурний круговорот сучасного, доволі пригніченого українського життя. Надрукована у 1798 р. поема Котляревського „Енеїда“ була тим живим словом, що збудило народне самопочуття України, покликало її до культурно-літературної праці і оборони душі української нації від апатії та інертності.

Прошло сто років, розвилась українська література і вдячні Україні на всій Україні споминули добрим словом першого ініціатора; на протязі цілої осени 1898 р. в часописах оповіщалося про святкування пам'яті Котляревського в різних містах; не зостав ся глухим до сього ювілея і Петербург.

Ці національно-літературні свята роблять якесь свіже, радісне вражіння. В останні часи в журналістиці, в громадї, на науково-літературних збірках у Росії — усюди так монотонно панували промови про економічні хиби, все життя зводилось до одного фізичного хліба, що слова про національне, літературне відродження якоесь чудно звучать між ними, видають ся немов якимсь анахронізмом. Але людська істота містить у собі не один жолудок, матеріальне питання ніколи не заглушатиме в людськості запитів розуму та серця, інтересів добра і зла, правди і брехні, краси і огидливости. Все, що читало ся, співалося і виголошувалося на тих національних святкуваннях, свідчило про живучість національного руху на Україні. На це питання московська преса дивить ся взагалі дуже нетолерантно та неприхильно, лічачи його якоюсь романтичною вигадкою, яку треба знищити та здати до архіву. Але сама дійсність голосно свідчить, що в забезпеченню народніх прав лежить міцна порука культурного, економічного і етичного поступу всякої держави. Пригнічування тих прав викликає багато фактів, шкідливих для загального стану держави.

Оттака пригнічена нація святкувала столітній ювілей свого письменства. Без сумніву письменство, се найвиднійший прояв народного самопочуття. До того на долю української літератури доволі припало переслідувань з боку не тільки московського уряду, але і від централістів різних партій. Не вважаючи на се вона не вмерла, не розвіялась, як пара, не зашкодила загальному російському прогресови, а навпаки проістнувала сто років і вступила у друге століття з ясним почуттем свого права на існування і дальший поступ! Кожний нарід має достоювати свого права говорити, читати та творити на рідній мові, як і кожна людина. Але признання літератури з боку иньших націй здобуваєть ся не тільки сим природним правом, а вартістю та гідністю її за для культури та велюдськими заслугами. А таких скарбів літературної штуки чимало знайдесть ся в українському письменстві. Можливо, що сих скарбів було би далеко більше, коли-б розвій письменства йшов

свобідно і без таких раз-у-раз перешкод, переслідувань та репресалій.*) Українська література і поезія, що має між своїми представниками такого великого поета, як Шевченко, може сміло стати серед славянських літератур, після російської, польської та чеської.

В нашій літературі з самого початку її книжного розвою домінує різко висловлений демократичний напрямок. Вже в Енеїді трапляють ся місця, які свідчать про прихильність автора до простого народу, про те, що автор страждає його муками та хибам, його пригніченим станом. Описуючи напр. некло, він зразу містить туди панів:

„Панів за те там мордували
І жарили зо всіх боків,
Що людям льготи не давали
І ставили їх за скотів“ і т. д.

Се був перший виклик народництва, якого тоді ще не було чутно в сучасній московській красній літературі**) і яке тільки в приводу Пушкіна почало панувати в творах виднійших російських письменників та поетів. До уставів Катерини II Україна не зазнавала кріпацтва; вона воювалась проти поневолення з Польщею та Московщиною, або втікала від ненависного кріпацтва на „вільні стени“, на Запороже, навіть у турецьке підданство, до султана. Надзвичайна любов до свободи, якою визначають ся взагалі усі південні нації, завжди була характерною прикметою українського народу. Заведення на Україні кріпацтва на кінці XVIII в. було ще свіжою раною, з якої ще не перестала точитись кров. Котляревський, простий чиновник, людина не високого розвою, але з міцним та незабитим національним почуттям, добре зрозумів це і жаль за згубленою свободою часто пробиваєть ся в багатьох місцях його веселої пародії на давноминулий грецький Олімп. Але сміяти ся

*) Навіть Св'яте Письмо досі заборонено перекладати на нашу мову і таким робом виникла така чудна, як каже д. Науменко, поява »что в християнскомъ государствѣ, гдѣ имѣется Евангеліе на 70 языкахъ, въ этомъ числѣ на вогульскомъ, зырянскомъ и т. д., славянскій народъ въ 20 миллионѣхъ дунѣхъ не имѣеть права читать Св. Письма на родномъ языкѣ«, дивись Києвская Старина 1899 »Книжная рѣчь у Малороссовъ«.

**) В тогочасній рос. літературі був тільки один твір писаний в подібнім дусі, се книжка Радіцева »Поѣздка изъ Петербурга въ Москву«, де з великою симпатією малюєть ся сумний стан простого народа.

„крізь сльози“ було ще до Гоголя порано, в натурі самого Котляревського було любити саентиментальних гумористів Українців, і він утворив незабутні малюнки з народнього життя: „Наталку Полтавку“ і „Москаля Чарівника“. Таким чином реалізм в купі з народництвом, — чи то краще сказати, націоналістичний демократизм у найліпшому значінню сього слова, — се ті нові живі риси, які зробили Котляревського не позадним літератом серед загально-російських письменників, і дають йому право на вічну незабутність.

На превеликий жаль напрямок, яким ішов перший наш письменник, не знайшов собі сторонників між тогочасними його українськими товаришами. Квітка-Основьяненко виявляє з себе націоналіста-естетика та мораліста, але не демократа, у якого болить душа від хиб народнього життя, хоча йому з власної практики траплялось частенько придивлятись до дійсної правди кріпацьких відносин. Декілька занадто важких епізодів, у які йому приходилось встрявати, приведено в його життєписі,*) але ні один із них не стурбував його душі настільки, щоб це обурення відгукнуло ся у його творах. Пригадаємо тільки „Панну Сотниківну“, оповідання з побуту Слобідської України, де вилились жалоби на сучасні обставини сільського життя. В некучому питанню пансько-кріпацьких відносин, в сьому морю кривд, лементу, пригнічення людської істоти, Григорій Хведорович Квітка, завжди повний об'єктивности, таки іноді пильнує виправдати панів. Уся його творчість, не вважаючи на справжню красу його народніх українських образів, застає ся без громадської підстави, без певної ясної точки погляду на суспільну правду та кривду. А про те сї колізії зробив Шевченко темами найкращих та найвидніщих своїх творів та поезій. Квітка, се малярь-реаліст, що не бере „злих“ тем, що більш ідеалізує дійсність, ніж виставляє на показ темні боки життя. Тільки в „Панні Сотниківні“, написаній російською мовою, громадська перешкода з'являєть ся причиною особистої драми за часів закріпощення України Москалями Петра I.

Яскравіше намальовані громадські пригоди у Гулака Артемовського, напр. в байці „Пан та собака“. Завдяки силі та виразности мови ся байка краща багатьох українських байок, але на великий жаль шкідливі цензурні обставини не дозволили письменникови на урядовій посаді творити й далі в такім радикальнім

*) Сочиненія Г. О. Квитки, т. VI, ст. XXV.

напряму. З могутнім голосним протестом проти політичних, економічних та національних хиб українського життя виступив рішучо тільки поет Шевченко.

Звертаючись знов до Котляревського, ми бачимо, що в його творах у-перве намічаєть ся той тип „печальника“ народного горя та шановника народньої етики, з якого помалу виробив ся і досі любий українській інтелігенції тип „народника“. Цей прототип — се Возьний у „Наталиї Полтавці“. Він виник цілком органічно та натурально і для того, щоб розгледіти народницький колір, треба тільки ближше придивити ся до його повождення, та відкинути його комічні звороти. Піднявши ся по над його одяг та форми, ми примітимо його народництво. Возьний — заможній чоловік, письменний, обібраний дворянством на посаду „судебного пристава“ в низшій земській управі; він поставлений завдяки наведеним умовинам висше сільських мешканців. Але окрім сього він має широкий світогляд і в пісні до Виборного лає пануючу деморалізацію. Не вважаючи на різницю між собою і Наталкою він заявляє їй, „що любов усіх рівняє“, і на кінці примушує читача лічити його навіть добросердою людиною. Його погляди, виголошені в його піснях та репліках, виявляють у собі вплив дуже популярного українського фільософа і оригінального мораліста Сковороди. І сей Возьний, що без труда знайшов би собі дружину між міщанками та панянками полтавськими, закохуєть ся в біду дівчину-сироту, не признає предковічної приказки: „знай ся віл з волом, а кінь з конем“. Хоч і як регочеш, слухаючи, як він балакає з Наталкою, але без сумніву в його істоті ми бачимо перед собою лірика, уважного до голосу серця, захопленого чудовим образом гарної та чесноі сільської дівчини.

Минуло сто років з того часу, і знов у першому творі, надрукованому в 101 р. існування нової української літератури ми зустрічаємо ся з народником-ліриком, охочим за вроду та красу селянської дівчини віддати своє життя, поступити ся за-для неї найдорожшими своїми правами, втілити в неї свої сьвяті ідеали. Сей тип увособлений у комедії Маркевича „Не зрозуміли“ в Богуні. Різниця тільки та, що Богун не просто лірик, захоплений власним почуттєм, а лірик, оживлений щирою любовю до свого рідного народу, повний бажання прожити весь вік поруч із ним та задля нього. Се народник найщиріший і найбільше невдачний, якого тільки можемо пригадати собі.

Взагалі типови народника не пощастило ані в великоруській, ані в українській літературі. В першій він являєть ся то якимсь патлатим санкюльотом, як Марко Волоков у Гончарова (роман його „Обрив“), то якимсь безґрунтовим революціонером, як Нежданов у Тургенева, а на кінці був ганебно осььміяний у рано помершій місячнику „Новое Слово“. В українській літературі сей тип мав великі права до істновання на тій підставі, що осььвічена радикально українська інтелігенція на протязі цілої другої половини ХІХ-го в. більше-менше перебувала під впливом захоплення своєю національністю, під впливом ентузіастичного „народолюбства“. Переживали сей ентузіязм збирачі етноґрафічного матеріялу (Метлинський, Нос) і вчені дослідники (Чубінський, Костомарів, Єфименко) і беллетристи та поети, як Марко-Вовчок, Левіцький, Старицький. Се народолюбство дало багатий етноґрафічний матеріял, збагатило українську штуку найкращими збірниками українських дум та пісень, впливало на літератів при їх малюванню народнього побуту. Більшого-ж від його не можна було сподівати ся. Наша інтелігенція була одірвана від народу, мало підготовлена до міцного еднання з ним, щоб це закохання в естетичну вдачу народу та його надзвичайно звеличену чистоту етики мало-б спроможність дати які небудь примітні, практичні результати, користні українському народови. Придивляючись до сього типа, поскільки він виявив ся в літературі, ми зустрічаємо в романі Левіцького „Хмари“ яркїше, ніж у иньших, намальований образ народолюбця.

Павло Радюк, — студент Київського університету, родом з поетичної частини Київщини, Черкаського повіту — виявляє з себе українофіла „хлопомана“, яких багато було у 50--60 рр. між українською академічною молодю. Чарівнича пишнота самого Києва, передавані з рук до рук нелегальні твори Шевченка, скрізь чутва музикальна українська мелодія, поетична природа — все те робило вражіння на чутливе до естетики молоде серце і не могло не примусити героя до палкого народолюбства. Автор зрозуміло виводить свойого героя з такої сім'ї, де шляхетське вихованне пильнувало держати дитину оддалік від усього брудного, сільського, хлопського. І се майже завжди й було, що наші молоді паничі робили ся ідеолоґами демократизму. Але звеличене таким вихованнєм, витончене зрозумінне краси робило душу панича дуже до неї прихильною, де-б. ся красота форм, ліній та колірів не виныкала перед його очима — чи в краєвиді, чи в мелодії рідного

народу; а сих красот занадто було багато на нашій Україні. І Павло Радюк під впливом великого поета Шевченка приїздить до своїх Журбанів в убранню простого парубка і переживає саме гаряче, запальне кохання до свого рідного краю. Ідеї західньої Європи та університетська наука освітили його розум новими широкими поглядами, пишнота пригніченого рідного краю зміцнила діло і виробила з його демократа-націоналіста. Обвіяний поезією пісень, що розлягають ся по українському селу, зогрітий „блакитним небом України“, теплом, пахощами квіток, він як поет бачив у сьому гарному краю, не вважаючи на його пригніченість, непро-світність та економічні хиби — Україну будуччини, нову, молоду, освічену, збуджену до нового самостійного життя. Україна встала перед ним зі своїм гордим, поетичним народом, багатим та про-свіченим, із вольним народом без усякого ярма на спині, з своєю мовою, літературою, з своєю наукою та поезією. Як той чудовий сон — бачив він такою Україну. (Хмари, К. 1874).

Але в сих поривах не було нічого реального, не було моста між дійсністю і тими надіями на будучність, які розливали ся в голові молодого народолобця. „Наша земля на Україні, як золото, а народ наш часто голодує; в нас неба промислу й крамарства, а про народ ніхто не дбає; ніхто його не вчить, не навчає розуму. Наша пісня народня — велика й чудова, як твір перворядних ге-ній; наша поезія, наш язик, багатий, як щире золото, а все те марно пропадає, лежить непочате“ (ст. 161). І чим більше замислював ся він про обставини народнього життя, тим більш почував, як душа його „ніби тонула в якусь земну безодню, де не було ні дна, ні верху, де не було за віщо вхопитись“ (ст. 175). Отся безвідставність і не приводила Радюка до якої небудь активної діяльності, а через те й усі його ідеали та *ria desideria*, які він виголошує перед своїми рідними, зостають ся тільки промовами, пишними теоріями. „Ми, тату, — каже він батькови — носимо народню свиту, бо ми народники, стаємо на бік народу, ми націонали“. „Ми носимо народню одєжу, бо чим-же ми викажемо знак про наші ідеї?“ Так само гаряче він говорить і в колі зовсім неналежних до діла людей: архімандрита, начальниці інститута та професора Духовної Академії. „Я був на селі, бачив яка живнь народа; бачив, які в селах порядки! Тепер в селах більш шинків ніж шкіл! Та школярі, що виходять із школи, й самі знають, як себе цінувати — вони не поважають свої національности (?) і свого

народу й самі не тямлять, що вони за люде! Не народ, а якесь попсоване стадо писарів та панських лакеїв панує тепер на Україні, а голови обдурюють народ разом із писарями, вчителями та Жидами шинкарями! Люде позичають гроші й дають за проценти своє поле на кілька років голові або й попови“ (ст. 321). Сам же Радюк кінчить свої юнацькі змагання тим, що бере собі за жінку гарненьку сусіду і робить ся професором у Києві.

Автор роману „Хмари“ не дає в Радюкові справжнього образу активного народовця; він малює нам звичайного народодлюбця-лірика, захопленого завдяки своєму молодому серцю тими націоналістичними ідеями, які збудила в ньому, як і між рештою кращої поступової молодіжі 70-х років, демократична поезія Шевченка.

У 1883 році в збірнику „Рада“ була надрукована драма Старицького „Не судилось“, де знову ми бачимо два типи народників: один із ліричним настроєм, панич-романтик і естетик, другий з ясним поглядом на річі, вчитель й лікар. Оба вони товариші по університету; перший, син заможних людей, не обирає собі коронної посади, а хоче залишити ся „sans profession“ „працювати там, де мені мило, на користь народови!“ Він теж ходить одягнений по простому і сміливо голосить свої націоналістичні думки, а чиновникови прямо у вічі каже: „Чи буде колись одна мова, чи ні — про те не нам знати, а от що всякий примус, усяке руйнування природи ради переробу її на один аршин вадить і кравцеві й сукиї — то се кожному звісно! Кожному народови бажаєть ся виробити собі такі форми, в яких йому найприроднійше. Кожному народови в своїй власній одежі найвільнійше, найзручнійше поводити ся — то що й казати про мову? Ви порвали з народом, а ми стоїмо за освіту меньшого брата, за народні права, щастє, за правду!“ Одначе й тут сї гарні промови застають ся тільки на устах: панич жартує на лонї природи і бере повними руками усе добро від життя, яке даєть ся вродю, молодістю й багатством. Товариш його Павло — бідний, з переконання демократ, перестеріга його від дуже палкої натури: „Чого ти став на вулицю вчачати? Спіднички тягнуть — не даром же ти мені живописав якусь Катрю поетичними колірами! Не грай з вогнем, не дратуй ні своїх нервів, анї чужих... щоб буває не закінчить свої справи несподіваною мерзотою!“ Панич, звісно, ображаєть ся, що його приятель так розуміє його етнографічні допити над селянським побутом. Він признає романтичні захвати жіночою красою „одра-

дісними хвилинами в житті“. „Чого тікати від краси — каже він — який там гріх удовольнити поезією душу“. Але на кінці панич усе таки робить „мерзоту“ й роман його з Катрею переміняєть ся на тяжку драму (нещасна дівчина накладає на себе руки), і Павло каже паничеві: „Так така то, паничу, ваша поезія!?“

Се самий звичайний тип народовця — і за його малювання бралось багато українських письменників. Романтик по натурі, без міцної волі, з добрим серцем, чуткий до всего доброго, такий панич не здібний до важкої праці і до самостійного життя. Павло-ж иньша річ: він не зверне зі свого шляху, весь вік помалу, не покладаючи рук він працюватиме на користь темному людови, віддасть йому всі свої сили, буде бороти ся за свої ідеали й не продасть їх за миску сочевини. „На чорта мені вони, отсі гроші — каже він, віддаючи Михайлови свої останні ошадности, щоб той не залежав із матеріяльного боку від своєї вельможної родини та одружив ся-б з Катрею. — Поки отсі мозолясті руки не одсохнуть, працюватимуть; та чи багато мені й треба?! На діло, се иньша річ, а для мене самого... Гай, гай! Нам, лихом битим босякам, не про своє щастя дбати!“ Він не веде шумних балачок ані про націоналізм, ані не розводить иньших яких соціяльних теорій. Але з власних слів і всього його поводження виростає міцна і велика фігура перекonanого й щирого народника. Роскіш, комфорт, естетика, все це на його думку „панські витребенки“. Але праця, науга, чесність у всіх громадських і власних відносинах для нього головні підстави, яких він додержує не тільки в своїому життю, а вносить у народній сьвітогляд і таким чином виконує свою виховательську місію народовця.

Отсі три типи: Радюк, Михайло і Павло цілком живі і дають нам справжній малюнок течій між українською молодіжю 70-х та 80-х років, і тих ідеалів, які панували в головах сеї молодіжі.

З народовцями новішої формації — 90-х років ми зустрічаємо ся на сторінках галицької часописі „Зоря“, але під пером наших українських письменників. Так герой оповідання Школиченка „Між народ“ — Андрій Петренко ще в семій класі гімназії обіцяв собі по докінченю вчення переїхати на село та всі свої знання присьвятити на користь народови. Скінчивши курс в університеті, він їде до невеличкого батьківського хутора на березі річки Удая. Хлопець хоче розв'язати дуже важке завдання: він з певністю себе має у думці знищити в народі його дикі та неподобні звичаї,

які тільки зневажають людську гідність та пригнічують свободу й самосвідомість. Але звичайно трапляється, як у інших: поперед поважні розмови з громадою, поради кооперативних організацій, потім залицяння до дівчат, зближення на ґрунті вчення (популяризованія); діло й культурна праця якось зникають і Наталка робить ся такою-ж жертвою рознехаяности панича, як і Катря в драмі „Не судилось“. Замість того, щоб складати іспити на фелчерницю у Києві, куди батько й мати одпустили її по проханню панича, бідна дівчина родить незаконну дитину, підкидає її на перший панський ганок, а сама знаходить собі спасення від слави, сорому та байдужности милого під колесами залізниці. Оповідання написано зовсім не талановито, не має художних фігур. Андрій Петренко більше подає на якусь тінь, ніж на живу людину. Ні його світогляд, ні духовий розвій зовсім не ясні для читача; тільки одно бажання прийти на поміч „темному народові“ — се дуже й дуже мало задля працівника-народолюбця. Той самий „темний люд“ виявляє ся безперечно моральнішим від такого помічника; такі помічники не вносять у народню масу ні одного проміння етики та просвіти. Коли Наталка пропала без вісти в Києві, Петренко погорював за своєю коханкою, але скоро заспокоїв ся. „Тим більше — додає автор — що громада почала будувати школу і Петренко знайшов собі таку роботу, яка не дозволила йому жалкувати“, а навпаки, заспокоювала його свідомість, що всі його пильнування і заходи йдуть на користь „простому та темному народові“. Сим кінчить ся оповідання. Таким чином неморальний з усіх боків учинок героя з Наталкою являє ся ніби „хвиливим епізодом“, який зовсім не має впливу на тон сеї повісти і на самого Петренка. На що тоді, питаємо ми, і наповняти зміст сього оповідання і так гучно називати його „Між народ“? Задля народолюбця дуже велике значіння має — вяснити собі відносини до сільської жінки, і хорони Боже наші села від таких навчителів-народників, у яких єднання з народом починаєть ся з романтичного звязку з першою гарненькою дівчиною! Наталя — жертва неясних моральних підстав добродія Петренка. А через такі жертви неможливо сунокійно прямувати до святої праці народньої освіти, як се робить у д. Школиченка його герой: такі епізоди тільки гнобитимуть кожного народовця. Коли Михайло згадує та аналізує свої вчинки, кожний бачить, що цей конфлікт повинен переробити його цілком та привести до кращого морального становища. Та ні. Петренко повер-

таєть ся до того-ж села, дивить ся у вічі кривних загубленої дівчини і не вважаючи на свою неморальність лічить сам себе за керманича та просвітителя народу. Крий Боже від таких діячів!

З провідирем ясного світогляду ми зустрічаємо ся в особі народовця-націоналіста, героя оповідання Чайченка: „На распутті“. Перед нами два приятелі: Гордій Раденко та Демид Гайденко. Обидва вони з одного села, обидва перечитали в останніх клясах гімназії „Кобзаря“ і почули себе „українофілами“. Запальний-же Гордій ще з пятої кляси зробив ся „пропагатором“ — він добував українські книжки та розповсюджував їх між товаришами. Скінчивши вчення в університеті оба вони шукають місць на провінції — Демид лікарського, а Гордій адвокатського. Товариші палають найдемократичнішими надіями, обидва вони переконані народники. Але дякуючи автора власне життя їх складаєть ся так, що герої не сповняють своїх плянів. І тут виникла любов: Гордій одбив любовку у Демида і побрав ся з нею. Демид з розпуки кинув місце, повернув ся до рідного села і почав... „народничати“: орати, сіяти, порати ся біля саду і безперечно навчати селян; з’організував школу і в тій діяльності знайшов мету свого розбитого життя. Але на гріх недоля знов звела товаришів! Гордій — тепер уже пан — поселив ся на сусідству біля його села в великій економії, що достала ся йому від якоїсь рідні; поселив ся він на горе Демидови з жінкою. У нашого Раденка вже перегоріло кохання до дружини, він не бачить ніякого змісту в житті і ніяким чином не може довести до ладу своїх економічно-панських відносин до простого люду, до селян. Страшенно сердить ся й репетує на вишаси та полеві шкоди і т. п.; на кінці діло доходить до того, що він жалуєть ся на своїх селян губернаторови, а сей насилає на бунтарів „екзекуцію“ чи то-пак „порку“. Сам Гордій від нудоти зачинає роман із якоюсь дівчиною, а коли вона тонить ся, дознавши ся, що він не кавалер-конторщик, за якого він удавав себе, є багатий пан, — Гордій, знервований (ніби) своїм власним браком рівноваги, пускає собі кулю в лоб. Таким чином один із товаришів зовсім з’їхав із глузду і замість сповнення своїх надій про народню працю лишає по собі тільки проклони, ненависть своїх селян спліндрованих його екзекуцією. Зостаєть ся ще герой — Демид. Але й йому не поталанило: поліція чогось не дозволяє йому залишати ся на селі, вчити в школі, і він мусить переїздити в город, де дружить ся з удовою свого небіжчика друга. Все оповідання кінчить

ся Шевченковими роковинами. У господі Демида збирають ся „українофіли“ спомянути поета і отут за вечерою Демид виголошує свою кінцеву промову, де він заявляє себе націоналом, поперед усього націоналом і тільки націоналом. Промова ся занадто цікава, не в устах Демида, а через те, що виясняє profession de foi одного з видних наших письменників — Чайченка. Щоб показати всю безгрунтовність та марність сього „profession de foi“, яко програми активного народництва, дозволяємо собі привести її цілком :

Демид не згожуєть ся з одного боку з одним старшим українофілом, що покликає до „обережності“, а з другого боку з одною дівчиною радикального напрямю. Піднімаючи чарку він відповідає їм обом і не поперед усього за сміливу, одкриту націоналістичну діяльність. Націоналізм частенько зовуть перестарілим питанням, мішають його, каже він, з державним шовінізмом, але „ідея націоналізму не є ідея шовінізму, а український націоналізм тим і має значіння для людськості (sic), що повинен осягнути ідеєю чистого націоналізму без ніякого шовінізму. Се й буде його лепта у все-світню скарбницю. Кажуть, що націоналізм — форма. Еге, форма, але яка? І наше тіло форма, в якій виявляєть ся наш дух! Так, націоналізм форма й мова форма, але така форма, яку відрізнивши від цілого, зникне й саме ціле“. Далі він каже, що через се мова, національна література не другорядні, а головні питання. „Без мови, без національної літератури — нема нації, і коли ми хочемо бути нацією, то повинні поперед усього пильнувати, щоб рідна мова запанувала в рідному краю, щоб вона мала широкий розвій в рідній літературі. Я піднімаю чарку за наш багатий, чудовий, мелодичний язик, який повинен виробити ся в одну з міцнійших славянських мов, бо має для того найбільше засобів. Нам кажуть, щоб, коли ми не можемо мати своєї науки, бралиб чужу. Ні, ми не хочемо чужої науки, як раз через те, що вона чужа і як така не може бути просвітньою, а буде задурюванням, деморалізацією нашого народа!“ Але Демид не не з панночкою радикалкою, бо не признає особливій ваги за економічними питаннями. Ці питання „не розплутують усіх вузлів і ми думаємо, що осягнути кращого становища народнього можливо тільки, прямуючи шляхом національним. Важен не принцип праці, а сама праця; нехай-би ми усі працювали на користь українському народови на українському ґрунті, і сього досить, щоб ми усі не змагались. Мій тост за єднання всіх друзів України, народа, робітництва; за єднання коло праці

задля народа, задля національного самопочуття. З'єднаймо ся та будьмо кріпкі, тоді ми виявимо таку силу, яка не зважаючи на всі перешкоди високо підніме дорогий для нас завжди демократичний прапор українського націоналізму". (Зоря 1892, стор. 444).

Із усього сього довгого монольога Демида, якого тези та ріа desideria ніби то виводять усіх із розпуття на один певний шлях, зовсім і не видно, що́ треба розуміти під назвою націоналізму, що повинно бути написано на українському прапорі. Мова та українська література — отсе і тільки отсе ставить ся на чолі праці Демидом. Але яка література може існувати хоча одну хвилину без усякої просьвіти? Тільки Китай задовольняєть ся своєю рідною культурою, а ми не бачимо, щоб Японії зашкодила чужоземна наука та література, поки там не виникла своя. Ми бачимо, що всі патріоти-діячі Чехії, Сербії, Болгарії одібрали освіту в чужих краях, не на рідній мові. Без просьвіти не збудить ся в народі національне почуття. А без хліба, без землі, що день у день утікає з рук українського хлібороба-селянина, сьому хліборобови застаєть ся тільки вмирати з голоду на рідній не своїй землі. Але з його еміграцією, з його втеками на фабрику, з його економічними хібами „націоналіст“ в роді Демида і в думці не має вести боротьбу, через те, що се не національні, а економічні питання. В чім же виявить себе народницька праця українського націоналіста, коли в його програму не входять вище наведені, на наш погляд головні справи всякої поступової роботи, окрім виключно літературної без усякого політичного напрямку? Навпаки — на прапорі українства повинно бути написано поперед усього шановання людської істоти, боротьба за права одиниці та громади. Націоналізм — збуження свідомої, свободної думки та свободної, самостійної критики; націоналізм, се право народа на свою рідну землю, облігу його кровю та потом, право на працю, яка дає спроможність жити не голодним, право на своє власне себе опреділення. Все, що намагає здійснити ці завдання, доведе народ до кращого стану, до користнійших обставин, не нищачи його національних, політичних та людських прав. А через се й праця народовця-націоналіста не може обмежувати ся виключно виробленнем рідної мови, а повинна захоплювати всі духові, побутові, економічні та правові боки життя нашої нації, в їх національно-політичних формах.

Оттакх-то народників-діячів доси й не трапляло ся бачити нам серед вище перегляданих типів в українській літературі.

В Чайченкових оповіданнях „На Розпутьті“, „Соняшний промінь“ панує романічна частина і все народництво обмежуєть ся балачками та розмовами про любов до України. Такі фігури не мають права й претендувати на значініе артистичних літературних типів.

Більше живі, хоч і без артистичного оброблення, два характери, що зустрічаємо в останніх творах. Богун в комедії талановитого Д. Маркевича „Не зрозуміли“, та Мирон у драматичних сценах найвидатнішого драматурга Карпенка Карого „Понад Дніпром“. В Богуні встає перед нами дуже симпатична фігура народника, що пішов між народ із одкритим, любячим серцем, ясною програмою діяльності, але й тут згубне непорозуміння селянина та інтелігента витворює взаїмне недовіре. Син заможнього поміщика, Богун, скінчивши вищу агрономічну школу, повертаєть ся до дому і хоче вести зовсім просте життя, але діло кінчить ся тим, що він покидає село, яке не зрозуміло його й не пішло за ним. Комедія Маркевича слабка на пункті артистичного викінчення; вона розтягнута, в ній нема яскравих картин та моментів ані різко намальованих характерів. Краще написана вже згадана драма „По над Дніпром“. Концепція й типи героїв дуже схожі в обох драмах. Тут за народницьку працю береть ся син селянина Мирон, теж агроном з вищої школи. Він пропонує кооперативну організацію між селянами; сам син народа, Мирон просто й зрозуміло каже своїм селянам: „Дружній череді вовк не страшен! Складемо справжню хліборобську спілку, почнемо й працювати в куні й за нашу платити укупі й податки спільно сплачувати: через рік-два самі побачите, як се гарно й користо. Тоді й самі не захочете кидати свою землю та тягнути ся у Оренбурський край на переселення“. Скоро казка кажесть ся, та не скоро діло робить ся; помалу Миронови пощастило заснувати спілку, не вважаючи на глитаїв, що підговорювали проти організаторів волосну адміністрацію, ні на інертність деяких членів. Мирон видержав до кінця, не зупинив ся по середині праці, і вніс у погляд свого села всю важність справжнього кооперативного прінципа та братерських відносин. І коли вибраний членом Земської Управи, він повинен покинути своє село та свою спілку, члени її присягають йому ніколи не звертати з того шляху, яким спілка веде до громадського щастя. А той, хто з початку більш усіх насміхав ся над замірами Мирона, той невірний Фома, яких багато між нашими селянами, тепер каже: „Життя своє віддам за согласіє в нашій спілці, бо кожний з нас тепер так дивить ся,

що спілка, се спасення бідних хліборобів від бід, що далять їх по всім селам, а по одному гонять на Оренбурські землі, примушують увесь вік працювати на иньших“.

Таким чином у Мироні ми бачимо першого народника, що виконав свої заміри. Чи розгадка його успіху лежить у тім, що він сам син народа, такий-же як і всі „неродкований сїряк“, тільки узброєний знанєм, без згубних панських рисів з їх поетичними почуттями та потребами? Може в сьому й лежить та віра в нього та в його ідеали, з якою його жінка каже: „Іди, Мироне, виводь сліпих на шлях!“

Передивляючись усі наведені типи народників в українській літературі, ми бачимо, що ні Радюк, який горює про безвідрадне становище України та гадає про національне відродження, а все таки покидає село, ані естетик Михайло, що бажає працювати на користь народови й так трагічно кінчить свою справу загибілою дівчини, ані Демид, що виголошує якусь нову національну програму — всі вони не являють ся справжніми народниками, в значінню національних поступових діячів, яке тільки й зрозуміле для нас. Не треба звертати уваги, що дехто з Миронових адептів не розуміє спілки, що невдачник Богун утікає від своїх селян — вони всі, і Мирон і Богун дають народови нові морально-економічні принципи, нові підстави для громадського життя. Нічого, що Богун лає сам себе, з звичайним для нашого брата-інтелігента „самогризненєм“, що він не зумів поставити своє діло на твердім ґрунті, а про те він більше зробив задля села, ніж Демид. Се саме й мав у думці Маркевич у своїй останній сцені, коли громада уневняєть ся в брехливости слави, що розпускали проти Богуня неприхильники його праці, сільські глитаї, яким його прямування та робота шкодили матеріально. Фігура нещасливого без вини та відданого громаді чоловіка являєть ся перед нами в світлім і дуже симпатичнім образі. Богун дав своїм односельчанам міцний імпульс до самопізнання, дав їм руководну ідею, яка не загасне в їх душах. Не можна забувати, що нарід живе більш розсудливим життєм, ніж ідеологічна інтелігенція; всі його пригнічені нуждою духові сили міцніші, ніж можна гадати: вони дримають, не збуджені ані нашою школою, з її мінімальними знаннями, ані життєм із традиційними, сталими нормами. Наша задача — збудити народні думки й дати їм той напрямок, який відповідає селянинови й який скоріше приведе його до зрозуміння

головних питань усякого громадського життя. Обовязково тільки, щоб сі зачічки були добре вяснені для самого народника. Тоді все одно, чи почне він се збудження народної душі Біблією, чи Кобзарем Шевченка, чи з спілкової організації, чи з будування. Кожний упевнений в яку небудь етично-соціяльну підвалину, внесе конче розуміння сього принципів в світогляд своїх селян. Для пропагування сього принципів Богун роздає свої 1000 десятин на тих умовах, щоб усі вкупі обробляли та користувались ними: „Що земля вродить, то треба продати, а гроші розділити“. На кошт товариства купують ся машини, молотілки, зерно продають загалом відразу без помочи перекупників. Богун зоставляє собі право бути впорядником, але й він працює в ряді з иньшими і навчає товариство кращим агрікультурним засобам. Довго громада не рішаєть ся прийняти його очевидячки користні умовини, та все допитує Богуна, яка йому з сеї операції користь, та тільки коли він каже, що у него нема грошей платити робочим, „а так мені корисніш, — каже він — платити з урожаю“ — тільки після сього громадяне упевнились, що він не має на них ніяких поганих замірів. Богун бере собі жінку по любови з села, просту дівчину і гадає прожити з нею тихо та щасливо з моральним задоволенням у своїй службі народнім інтересам. Але минають 4 роки, — семейного щастя нема, уродлива Оксана виробляєть ся на грубу бабу, що не розуміє його широких, альтруїстичних замірів, його тонкої організації; вона незадовольнена своїм недостаточно панським станом без наймичок, без таких „убрань, як у писарівни“. Громада, якій він служить чесно і стало, дивить ся на його все таки з недовірем, приймає на віру всякі брехливі чутки про його. Ніжна, чутлива натура Богунова важко страждає від сього непорозуміння. Душевна самота пригнічує його й він усім серцем привязуєть ся до учительки, шукає у неї заспокоєння та підмоги і пізнає, що вона любила його ще до його шлюбу. І тут він розбив чуже щастє! А з другого боку йому бачить ся, що й у селі він не приніс тої користи, не вмів „провести ідею братерства, поважання народа до інтелігентного чоловіка, до науки. Яка була віра в людей, і ту своїм життям, своєю невмілою працею загубив, загубив на віки. Веї відхилились від мене, а я один, один! Що-ж у мене зосталось! Віра в свої сили? Нема її, нема сили. Найкращі, молоді, загубили ся в боротьбі! Що-ж зосталось? Заснути, вмерти... А так жити хотіло ся, любити“. Та Богун не кінчить самобійством, його спасає

вчителька. Громада впевнюється в його добрих намірах, та Богун виїзжає; він сам каже: „Я втомився, нехай усе зостається в їх руках, як було раніше“. Він один відходить, не обвинувачує нікого, бо їй винуватих нема: вони „не зрозуміли“ його через те, що не знали його; він не зумів дати їм можливості зрозуміти його, бо він і сам не пізнав їх. Але за ними, за сими переконаними демократами, що добре знають народній побит і вміють допомогти народови, за сими людьми з ясним морально-соціяльним світоглядом і вся будучність народництва. Таким слабим, але симпатичним натурам, як Богун, важко добити ся осягнення своїх ідеалів. Треба багато віри, терпливости, впертости, щоб бути і залишити ся на все життя народником, не втекти від сеї маси, що так помалу прокидає ся, а стати зрозумілим для неї.

Чи скоро прийде той час, коли вони його зрозуміють? Який це радісний буде час! Але як багато треба зробити ще, щоб звичечити всі взаїмні непорозуміння! Найкращий образ народника в сучасній російській літературі, се безперечно лікар в оповіданню Вересаєва „Без дороги“. Але він умирає, вбитий тою юрбою, задля якої він сам ішов на зустріч смерті. І при кінці життя він проказує ті-ж слова: „Вони не винуваті, вони не зрозуміли мене“. Юрба вбиває того, хто доброхітно прийшов служити їй, віддав їй своє тіло й свою високу душу. І нема винуватих у сих катастрофах між ріжновічними світоглядами. Коли-ж снаде завіса з очей незрячих і брат братови простягне руку на рівноправний союз? Богун, змучений морально, лікар Вересаєв убитий на смерть, — усе се не даремні жертви, їх подвиги любови кладуть перші незломні підвалини для моста через се неясне провалля між народом та інтелігенцією. Погибель сих друзів народу тільки усьвячує діло народництва. Шлях сей устелений мученицькими жертвами, але чим більші, чим численніші ряди тих переконаних народників готових до саможертви, тим скоріше збудується сей міст.

§—6а.

Національке питање в Норвегії.

(Памяти незабутнього учителя Олександра Кониського.)

III.*)

Разом із боротьбою за політичні права одночасно провадила ся і друга боротьба — соціально-економічна, переплітаючись із політичною та надаючи їй специфічного кольору. Ся боротьба скінчила ся для головної верстви норвегської людности — селянства — досить щасливо. Вища верства громадська в Норвегії, — про се вже була мова, — місцева аристократія ніколи не була така потужна, щоб у свої руки загарбати політичну та економічну силу. По-між простим селянством, що до того ж загарливо боронило своїх прав, і аристократією не було середньої верстви, залежної від аристократії; вища кляса ні звідки не мала підпори й допомоги в своїй боротьбі з нижшими клясами та королями. Такі виключно щасливі обставини спричинили ся тому, що Норвегія на віки лишила ся країною дрібного селянства, якою ми бачимо її й тепер; з тієї ж самої причини Норвегії, — чи не єдиній країні на цілу Европу, — випало щастє не завзати на своїй шкурі й кріпацтва — тієї отрути, що до останнього століття убивала народ по всіх краях Европи, затроювала саме повітрє і виховувала і серед можних „панів над душами“, і серед їх принижених підданців гнилі покоління рабів, нездатних ні до якого поступу, а потім ще на цілі віки лишала свою неминучу спадщину — темноту, убожество, злидні, рабські інстинкти і т. п. Норвегці єдині могли сказати: „да мимо идет нас чаша сія,“ — чаша нелюдського знуща-

*) Див. кн. I, 1902, стор. 17—32.

ння з одного боку і тупого, мовчазного здебільшого терпіння та мук із другого. Тут не чуто було стогона отих „рабів німих“; селяне тут завжди були вільні — купувати землю і переходити з одного місця на друге. Господарство в Норвегії було переважно колективним: заправляла землею спілка з усіх односельчан, — щось подібне до того способу господарювання, що панує ще й тепер у сучасній великоросійській „общині“.

Годить ся згадати, що протягом сього періоду внутрішньої боротьби та організації громадського ладу була заснована більшість норвегських міст і заведено промисли та торговлю. Але торговельна та промислово ремісницька верства була вельми нечисленна й слаба, тим то вона не могла майже ніякої ваги в життю норвегського народу і не спроможна була грати якусь видатнішу роль в соціально-економічній боротьбі; торгівля здебільшого була навіть у руках у чужинців — славної в той час Ганзейської торговельної Спілки. Норвегія, — знову се кажемо і підкреслюємо, — була — і на віки такою лишила ся — державою „мужицькою“, селянською *rag excellence*.

Ми зупинились трохи довше, ніж кому се може видатись потрібним, на початковій добі в історії норвегського народу тим, що доба ся мала велику вагу в житті його і виразно поклала свої основні риси на всю вдачу Норвегців: уже тепер склали ся виразніші прикмети і національної вдачі, і державно-громадської організації; національне обличчя норвегського народу ясно зазначено в подіях сієї доби. Дальші періоди, після XIII віку, були вже результатом попередньої історії і характеризують ся головним чином тим, що Норвегія майже перестає існувати, як самостійна політична держава, а живе в політичній спілці раз зо Швецією, другий — з Данією, йде за ними політично мов на припоні. Не треба довго розводити ся, щоб зрозуміти причину сього. Норвегія лежала як раз по середині між двома державами, що витворили дуже центральну власть і, не маючи її сама, стала об'єктом централістичних заходів своїх сусідів. В історії Норвегії можна добачати аналогію з долею нашої України, що теж опинила ся в такому-ж становищі. Наслідком становища Норвегії виникає ціла низка політичних „уній“ з сусідніми державами, — то одна, то друга шарпає її в свій бік. Але се тільки зверхній вигляд справи, — в середині, в глибині народнього життя йде еволюція в тому напрямі, який зазначив ся раніше досить виразно.

По смерті короля Гакона VII. норвегську корону опанував король шведський Магнус Еріхсон; р. 1380 Норвегію прилучено до Данії, а р. 1397 стала ся знаменита в історії скандинавських держав Кольмарська унія, що зібрала до купи всі три скандинавські держави і надовго, більш чотирьох століть, привязала Норвегію до Данії. Унія політична з Данією для Норвегії була великим нещастєм: ледви чи можна знайти дві країни, щоб так відрізняли ся одна від другої, а тим часом історична доля звязала їх і примусила йти одним шляхом. Норвегія — країна дрібного селянства, вольнолюбна, демократична; Данія, що стояла ближше до загально-європейського життя, навпаки переборщила вже занадто, силкуючись пересадити на свій ґрунт той феодальний лад громадський, що панував тоді скрізь по Європі. Вища аристократія в Данії разом із землею захопила в свої руки всю політичну силу, запрягла народ у кріпацьке ярмо і низші верстви стогнали під сим важким гнітом, живучи „під яремним“ життям; абсолютизм королів кинув державу у вир непевної міжнародньої політики; за помилки королів та аристократії мусів своїми чубами відплачувати той самий зневолений народ. Кольмарська унія і Норвегію втягнула в широку політику і примусила її — віддавати всі свої соки живі на те, щоб забезпечити Данії роль першорядної держави в Європі. Солоно обійшла ся Норвегії ся унія!...

Протягом тих чотирьох століть, що Норвегія була в політичній спілці з Данією, вона займала неоднакове по всяк час становище що до своєї більш щасливої сусідки, хоча увесь сей довгий час несла свої і матеріяльні, і духові сили на користь чужини. Спершу Данія наслала в Норвегію своїх урядників і вони почали поряdkувати, як у своїй власній кешені, і доти допорядкували, доки не викликали ворожого повстання. Норвегці повстали, обороняючи свою волю, свої звичаї та рідні закони і вибороли на сей раз цілковите зрівнання в політичних правах обох держав: р. 1450 унія стала персональною, а обидва народи — рівноправними. Норвегія здобула право завести власний сойм, свій вищий суд, навіть окреме військо та флоту і инші такі вольности. Року 1536 знову починають ся між двома державами непорозуміння; в боротьбі, що з їх повстала, сим разом Данія перемогла і всі вольности Норвегії скасувала, а Норвегію з вільної та рівної спілщини повернула на підвладну провінцію. Після сього лиха Норвегія на якийсь час ніби завмирає; кращі сили її йдуть на послугу Данії, а місцева куль-

тура ледве животіє, все більш та більш підупадаючи. Так було аж до р. 1814, коли унія порвала ся і Норвегію, волею європейських „великих“ держав, прилучено до Швеції, хоча норвегські патріоти спробували були засновати політично-самостійну, від чужинців незалежну державу і навіть уже були виробили конституцію, — ту саму, що її затвердили згодом і шведські королі. Не маючи власного короля за весь час унії з Данією, Норвегія не витворила зовсім аристократичної верстви, що звичайно повстає і гуртує ся коло королів; усіх, хто мав охоту до пановання, тягло до Данії, а Норвегія і тепер була землею селян та дрібних хліборобів, хоч в економічному житті Норвегців торгівля, промисли та рибальство останніми часами забирають усе більшу та більшу вагу.

Од часу унії р. 1814 обидві скандинавські держави, сполучені політично, — Швеція та Норвегія, — мають досить часу і способів для внутрішнього розвитку; сприяє сьому найбільш те, що вони цілком ухилились, стали осторонь від загально-європейської політики і ані разу до сього часу ні з ким не воювали, і навіть військо держали не велике. Відомож бо добре, що видатки на удержання війська за доброї злагоди найбільш руйнують слабійші держави, відбираючи силу коштів, лежать незносним тягарем на людности і не раз доводять до цілковитого морального і матеріального банкрутства, як се за нашої памяти стало ся з Італією, та що й казати про малі держави, коли навіть бюджети бататших та сильніших народів аж тріщать по всіх рубцях і на силу, на превелику здержують вагу сучасного мілітаризма. На своє щастє Швеція та Норвегія залишили честолюбні думки та надії на видатну роль в європейській політиці і, живучи з сусідами у добрій злагоді могли присвятити всі свої сили на упорядкування внутрішніх справ.

Норвегія прилучила ся до Швеції на основі рівноправности; звязані вони тільки особою короля — одного на обидві держави. Отже не вважаючи на се унія між ними не персональна, а реальна, бо обидві держави мають спільне міністерство чужосторонніх справ та спільні консульства. В своїх внутрішніх справах Норвегія цілком незалежна і рішає їх самостійно; в справах спільних — вона має однаковий голос зо Швецією. Конституція забезпечила Норвегії широкі, майже автономні права; норвегський парламент, чи стортінг сам порядкує усіма норвегськими справами, сам накладає податки і тільки війна та умови з чужими державами належать до королів-

ської компетенції. Король не може розпустити стортінг із власної волі; хоча йому належить право накладати, не згожуючись із стортінгом, своє veto, але й тут конституція вельми мудро обійшла се делікатне питання: коли стортінг затвердить проєкт якого закона тричі по-ряду, то хоч би королеві проєкт і не був до вподоби, всеж він стає законом. Таким чином у стортінга в руках є могутній спосіб поставити на своїому в конфліктах із короною і він з сього способу, коли треба, уміє користувати ся. У Норвегців є кілька власних міністерств, що заправляють внутрішніми справами. Але хоча Швеція — ся скандинавська Франція, шляхетна та хліборобська держава — й мусіла дати своїй спільниці автономію, та вона мала надію, що згодом потрохи — помалу убере її в шори та й скасує всі вольности. Норвегія — скандинавська Англія, торговельна, вольнолюбна, вихована на демократичних традициях — гаряче боронить своїх прав. Певна річ, що такі обставини згоді не сприяють і поміж спільницями зараз же мусіла повстати завзята боротьба політична, що тягнеть ся от уже більш 80 років. Годить ся завважити, що боротьба, хоч дуже довга й завзята, провадить ся весь час цілком культурними, мирними способами, на ґрунті конституції; до війн чи повстання не доходило, та мабуть і не дійде.

Перше непорозумінне виникло таки зараз, скоро Норвегію прилучено до Швеції — р. 1815, коли норвегський стортінг скасував шляхетський стан і його привилеї; король двічі видав своє veto, та нічого не вдіяв: стортінг уперто стояв на своїому, за кожним разом знову затверджуючи проєкт закона, і таки переміг короля. За першою оригінальною реформою пішли иньші, не менш важні для Норвегії: скасовано адміністративну опіку над сільськими громадами, а порядкованне місцевими справами передано в руки самих же громад; наука по народних школах стала даремною і обовязковою; опріч того Норвегія здобула для себе окремиї од Швеції стяг і право мати власну монету і т. и. Та й тут ще не кінець боротьбі і вона далі йде своїм ладом; тепер стортінг домагаєть ся окремих консулів для Норвегії, а дехто з більш горячих Норвегців голублять думку й зовсім порвати унію та засновати окрему державу. Можна сподівати ся, що Норвегці, коли схотять, то справді доскочать сього: се не дика некультурна маса, яку можна приборкати та й держати в ярмі, надівши ту чи иньшу уздечку, — се навпаки народ вельми освічений, культурний, що тямить добре

свої потреби та вигоди і не попустить свого, в кашу собі наплювати не дасть. Освіта народна стоїть у Норвегії вельми високо; кожний Норвежець уміє що найменше читати й писати, бо наука відбуваєть ся коштом державним, а батьків законом примушено посылати дітей до школи. Ширенню освіти серед простого народа в Норвегії вельми спричинили ся так звані рухомі школи та мандровані учителі; се така цікава й оригінальна риса в культурному житті Норвегії, що її жадним чином не можна поминути, — тим паче, що до недавніх часів мало не всі школи в Норвегії належали до цього типу. Людність там сидить розкидана невеличкими селами та хуторцями, що одні від других стоять далеченько; через холодні зими та глибокі сніги незручно дітям здалека сходити ся до якого небудь одного місця, де булаб школа, а кожне село неспроможне було удержувати власну школу. Лихові зарадили дуже просто й оригінально: замість дітей від села до села переїздив учитель. Коли він приїздив до якого небудь села, йому зараз давали хату, до його сходили ся в усього села діти і розпочинала ся наука. Перебувши тут кілька тижнів, заким діти звикнуть до науки і трохи почнуть розбирати грамоту, учитель покидав школу на одного з більш розумніших та тямущих учнів своїх, що мав тим часом правити за вчителя, а сам рушав далі до другого села і там робив те саме. Потім згодом він об'їздив свої розкидані по різних місцях школи, давав скрізь лад і поправляв, які були без його зроблені помилки. Маленький собі учитель народний в Норвегії справив величезної ваги культурне діло: він скрізь ніс із собою світло науки й просвіти, любов до їх; виховував молоді покоління в новому напрямі і спричинив ся тому, що навіть самі глухі закутки, „куди й ворон кісток не заносить“, не відставали від культурного руху. Коли такий учитель з'являв ся в якому глухому кутку, занесеному снігом та відірваному від усього світа, то се було немов великим сьвятом для людей: за ним ішов промінь світла, що хоч трохи скрашав собою темне, непривітне, суворе життя. Тепер в південній частині Норвегії рухомі школи перевелись зовсім: вони привчили народ до книжок, підготували його до науки і сим скінчили свою культурну місію. Заохочений ними до науки народ позаводив скрізь справжні школи, де дітий навчають початкам наук та музики. В північній-же Норвегії, де людність сидить невеличкими групами й досі, а шляхів добрих між селами та хуторами нема, — там рухомі школи та мандровані вчителі й тепер ще справляють

своє велике культурне діло. Разом із народньою освітою в Норвегії просто таки велетенськими кроками поступала наперед і преса. Ми не маємо певних звісток про се в останніх часів, але про поступ у сій справі виразно свідчить хоч би отсей факт: р. 1854 на цілу Норвегію було тільки 7 часописей, а р. 1876 вона має їх уже 180! Безперечно, що сей розумний, енергічний народ має в собі великі духові сили, що саме тільки тепер починають розгортати ся і виявляти скарби, заховані в народі. Письменство норвегське, оригінальне, одмітне і змістом і формою, багате талантами, яких Норвегія постачає досить і сусіднім письменствам, може бути найліпшим тому доказом.

IV.

Письменство єсть зеркало народа, показчик його культурного розвитку, його дум, потреб та бажань; воно звязане міцно з історичним життям народа і його сучасним становищем і то бє непивним джерелом, коли життя народне кипить і виносить на верх кращі сили, то затихає, ледве пробиваючись слабим струмком поміж нечисленними скалами та камінням, що розкидають йому на дорозі сумні часи національного занепаду і приниження. Але який би великий не був той занепад і те приниження — доки народ живе національним життям, доти мусить бути у його надія на кращі дні, і тільки народи-мерці можуть спати спокійно, не маючи ані сили ані потреби встати з холодної домовини. Живі-ж народи, як і живі люде, борють ся за своє життя, шукають стежки до задоволення своїх потреб — і знаходять...

Норвегське письменство на собі випробувало всі добрі й лихі наслідки історичних обставин; доведене в середній віки до крайнього занепаду, останніми часами воно знов воскресло до нового життя і йому усміхаєть ся вже надія на ліпшу будучину. Можна думати, що надія та справдить ся, бо не на те-ж доля вирятувала сей багатий на духові сили народ від загибелі в темні середній віки, щоб поховати на порозі нового, світлого життя; не на те переправила через бистринь, щоб утопити на березі... Історія норвегської мови й письменства має міцний звязок із історією політичного й громадського життя норвегського народа. На початку історичного життя скандинавських народів у всіх їх була одна спільна мова (dånsk Tunge), — північна парість старої германської мови, найблизша до тієї, якою розмовляли Готи. Сього дознали ся з вельми давніх

(IV та V віків) написів на каміннях, кістках, рогах, монетах, зброї, латних річах і т. и. з тієї історичної доби. Написи сї зроблено так званними рунами, алфавитом, відмінним від усіх иньших нам відомих: деякі з рун треба читати від правої руки до лівої, а то й з низу до гори. Спершу руни мали 24 знаки чи літери. В музеях скандинавських заховало ся чимало рун, і хоч вони не дають повних і певних джерел для давньої історії Норвегії, але для історії мови мають велику вагу: вони показують, якою була і якою стала мова давніх тубольців Норвегії, які відміни повстали в ній з часом і яким взагалі шляхом ішла норвегська мова в своїому розвитку. Слова з давньої скандинавської мови й досї ще задержали ся в мовах сучасних скандинавських народів та їх близьких сусідів—Фінляндців та Лапландців. За часів вікінгів мова Скандинавців починає по троху вже розбивати ся на окремі діалекти, — повстає дифенціяція мови. Се можна спостерегти з новітших тогочасних рун (мають уже 16 знаків), з поезій давніх скальдів, що дійшли до нас через Ісландію, і нарешті з того сліду, що ся мова, рознесена скрізь вікінгами, полишила в мовах иньших народів — англійській, німецькій та руській. З виявків інтелектуального життя найвишу для того періода ціну мають пісні скальдів, — се були співці подібні до наших кобзарів, до мінстрелів у стародавній Англії, до міннезенгерів у Германії і т. и. В їх піснях виявлено нам сьвітогляд тодішніх Норвегців: їх релігію, моральні погляди та культурний стан. Найбільший розцвіт норвегської народної поезії належить до часів вікінгів, що їх події скальди й уславляли в своїх піснях, — єдиних тепер сьвідках славних діл норвегських вікінгів. Величя, хоч і сувора природа скандинавського краю, багате на всякі пригоди, бурхливе, мов те північне море, життя вікінгів, — життя небезпечне, але разом із тим вільне, невпинне, повне морських походів та нападів на сусідні країни, — все се давало вельми догідний матеріал на твори скандинавських скальдів. Їх багата, палка фантазія перетворюяла сей матеріал у коштовні перлини поезії — загі та пісні, що визначають ся надзвичайно строгим, навіть суворим духом, епічним розмахом та високою поетичною вартістю. Одноманітні, спокійні, примрачні, як північна природа, величні й могутні, як вона — сї твори роблять велике вражіння на читача, чарують його тією силою, що проступає в кожному слові, в кожному образі і воскрешає давно минулі часи. Мова скандинавських пісень проста, стисла, уривчаста, за те виразна. Опріч пісень,

від деяких із сих скальдів дійшли до нас уривки великих поем — невмірущі пам'ятки скандинавської творчості: „Старша Едда“ та „Молодша Едда“, сила казок та прозових оповідань, так званих загі, про історичні події та славні діла норвегських героїв.

Критичним часом для давньої скандинавської мови був X вік, коли в Норвегії почало ширити ся християнство: з джерел, що належать до сього часу, можна спостерегти, що одна спільна усім Скандинавцям мова розбила ся на три, чи як иньші учені рахують, на чотири: ісляндську та норвегську (де-хто сі дві має за діалекти одної), шведську й данську. Норвегська мова, самостійна парість староскандинавської, панувала на всьому обширі західної частини скандинавського півострова (власне в Норвегії) та на Ісляндії, захоплюючи й ближші краї: частину Швеції, Ірляндії та Шотляндії, острови Мен, Гебридські, Шетляндські та Оркнейські. В університетській бібліотеці в Копенгазі та в національному архіві в Християнії є чимало рукописів, писаних сією мовою, тільки вже не рунами, а латинською азбукою. Тут знаходимо давні акти, закони, церковні проповіді, поезії, дидактично-моральні, історичні та релігійні твори і т. и. По сим пам'яткам можна спостерегти більшість усіх характеристичних прикмет норвегської мови. В середні віки були заходи прищепити в Норвегії, бодай у письменстві, латину, що в ті часи панувала по всій західній Європі і разом із християнством занесена була й сюди. Та на щастє своєрідний національний дух Скандинавців був занадто потужний, зародки своєї поезії занадто гарні, щоб їх могла витіснити чужа, мертва латина.

Року 1319 стала ся унія зі Швецією і норвегська мова підпадає під вплив шведської, але вплив сей не був великий, бо, як ми знаємо, незабаром Норвегія пристала в унію до Данії. Данський вплив, що почав ся після унії, був далеко більший, бо Норвегія жила спільним із Данією політичним життям цілі століття і не завжди, як ми знаємо, мала силу обороняти ся від чужого впливу. В середні віки сей вплив був такий великий, що норвегське письменство зовсім завмірає; данська мова й письменство запанували скрізь по норвегських містах серед вищих, освічених верстов норвегського народа. Данський університет у Копенгазі був єдиним огнищем культури й освіти і про Норвегію, — він виховував Норвегців Данцями, відбивав їх від рідної мови та накладав їм разом із данською мовою і любов до всього данського. Вертаючись у Норвегію, сі зданчені Норвегці ширили данський рух на своїй вітчизні,

і коли брали участь у письменстві, то неодмінно в данському. Данською мовою переважно писано навіть акти норвегські XVI в., а норвегську мову можна здібати вельми рідко; Св'яте Письмо, перекладене на данську мову р. 1550, перейшло теж і в Норвегію, хоча був і ісландський переклад, ближший Норвегцям. Словом, тільки по селах, серед простого народа, й можна було почути широко-народню норвегську мову, що шляхом довгої еволюції вже значно одійшла й від давньої норвегської. Коли данська мова оброблялася в письменстві і данськими і норвегськими силами, рідна мова Норвегців зоставалася мовою самого простого люду, невиробленою, непристосованою до того, щоб висловляти нею вищі потреби людського духа; не маючи літературного оброблення, вона рознадалася на окремі діалекти і все далі та далі відходила від данської. Єдиним притулком норвегської мови була народна творчість, що не вимерла, не пропала, як на воді піва: в ті самі середні віки, коли письменство звелося ні на що, серед народа повстає сила чудових пісень, що до віку будуть окрасою всесвітньої літератури. Норвегці взагалі визначаються багатством та красою своєї народної поезії, що і змістом своїм, і формою далеко лишає позад себе поезію інших скандинавських народів.

Року 1772 норвегськими студентами засновано на чужині, в Копенгазі „Норвегський гурт“, і сей факт стався одним із перших, поки що слабих і невизначних проміннів нового напрямку серед Норвегців — напрямку національного. Найперша мета „Норвегського гурта“ була — згуртувати до купи, зібрати в одну громаду тих норвегських юнаків, що прибули в Копенгагу для університетських студій; небавом до цієї мети прилучено другу — працю на ниві письменства, що після кількох перших і через те саме непевних кроків вибралося на добру дорогу — послуги своїй вітчизні. Письменники, що виховалися в „Норвегському гурті“, змісту для своїх творів шукають у Норвегії, в її житті, в її звичаях, і дехто з них починає навіть писати народною мовою. Йоаган Брун, брати Кляус та Педер Фрімани, Кляус Фастінг, Йоаганна Уіб та інші, — всі ці письменники вийшли з „Норвегського гурта“: його казки, байки та пісні, писані на взір старовинних норвегських балад народною мовою, здобули йому голосну славу і широку популярність у Норвегії. Всеж таки, поки Норвегія жила одним політичним і культурним життям із Данією, поки звідти вона черпала науку, письменство і всі здобутки культури, доти національне норвегське пись-

менство не спроможне було широко розвинутись: йому ніби зв'язано було руки культурним впливом Данії. Нова доба починає ся тільки з початку XIX віку.

Року 1814 розірвано ланцюги, що в протязі віків сковували Норвегію з Данією в одно політичне тіло, але культурні зв'язки все ще не поривають ся. Винародовлена норвегська інтелігенція, одірвана від народа, спершу тягне до Данії і користує ся данською мовою та письменством навіть у себе дома. Але повстає вже й иньший рух, — національний, що виявив ся насамперед бажаннем засновати в Норвегії окрему, політично ні від кого незалежну державу, а потім утворити і самостійне норвегське письменство, вернувшись до забутої, занедбаної рідної мови. Політичні змагання норвегських патріотів, як ми вже бачили з історії Норвегії, придушено в корені і Норвегію волею Європи прилучено до Швеції, але національні змагання саме тепер тільки й починають ся.

Спершу, скоро Норвегія одійшла від Данії, сей національний напрям не був глибокий, та й не диво: — всі заступники нового руху були люде, що виховали ся під данським впливом та традиціями і вже ео ipso були чужими справжнім інтересам своєї вітчизни. Поезизя їх не мала твердого під собою ґрунту; їх патріотизм не виходив поза межі романтично-сентиментальних жалів за старовиною, коли Норвегія була „вільна й самостійна“, а „норвегський лев проносив ся бурхливим потоком, що примушував трясти ся землю“; жалі за старовиною мішали ся з не менш сентиментальним замилуваннем красою країни („норвегські скелі“), народа („норвегський лев“), його мови, звичаїв і т. и. Сей напрям не виставив жадного видатнішого письменника; до того-ж вони здебільшого писали свої твори данською мовою. Словом, національний рух у Норвегії розпочав ся звичайно так, як розпочинав ся і у иньших народів, що довго не жили власним національним життям, а жили ся чужою культурою, і аж нарешті неначе після довгого сну прокинули ся. Не було вироблено ще певних ідеалів, за які треба було бороти ся, не було виразно зазначеної мети; весь шлях національного розвитку перед сими першими трудовниками на ниві народній був ніби оповитий ще густим туманом, що закривав далечину з перед очей. Аж ось трудами перших піонерів являють ся люде, що спроможні розігнати сей туман, освітити шлях і показати дорогу до поступу і культурних змагань на національному ґрунті; їх очі бачать уже далі й глибше, ніж у попередників...

До цього першого романтичного періоду норвегського письменства належать: Ганзен (1794—1842, пише романи, ідилії, оповідання), лірики — Беррегаард (1792—1842), Швах, Вольф, Фос та інші.

По троху романтичний патріотизм зникає і в Норвегії; появляють ся інші співці, що вже знають, чого бажати своїй народі; чути стає інші пісні по Норвегії, — співи з ясно зазначеними ідеалами, з виразно поставленою метою. 30-ті роки XIX в. були переступною добою в розвитку національної партії в Норвегії. Тепер у-перше норвегська національна справа виходить по за межі тісних, дрібних гуртків та товариств перед очи всього народа. Завзята полеміка поміж Вергеляндом (1808—1845), прихильником і оборонцем норвегського національного руху, та його супротивником — Вельгавеном (1807—1873) винесла справу з темних закутків на широкий світ і звернула на неї загальну увагу. Полеміка між двома найбільш популярними письменниками сплodiла критику до сентиментальних жалів за минулим та п'ятонічної любови до „народніх сьвятоців“... Осьвічена громада вперше загадалась над питанням: „Хто ми? чії сини? яких батьків?“ — і починає глибше цікавити ся народом, його життям; починає боліти його болями, радіти його радощами. І тут, як і по інших місцях, перший імпульс до такого зацікавлення, опріч згаданої полеміки, дала етнографія, що звернула увагу осьвіченої громади на народ, на його мову, життя, звичаї, на його потреби та бажання; етнографія і тут достарчила матеріялу до пізнання того і к с а, якому імя народ... Боротьба за культурне відродження Норвегії та визволення її з під чужоземного впливу стає тим ідеалом, що під його прапором згуртували ся кращі сили молоді Норвегії.

Збирачі етнографічного матеріялу Асбернсен (народ. р. 1812) та Мо (народ. р. 1813) поклали міцну підвалину здоровому національному рухови своїми збірниками народніх казок та пісень, записаних із уст народа, і при звичаї інтелігенцію до слів та зворотів, узятих від селян. Основою національного руху стала народня мова (*norse*), що задержала ся у селян в Норвегії, на Ісландії та островах Фарерських. Праці згаданих етнографів звернули загальну увагу на народню мову, яку до того часу мали за якийсь простацький, мужицький жаргон, не здатний до вислову вищих культурних потреб. Коли етнографічного матеріялу зібрано було досить, починає ся і наукове студійованне норвегської мови: Івар Озен (нар. р. 1813), що був одним із тих мандрованих, перекожих учителів,

про яких згадано раніше, зацікавився народною мовою, з якою раз-у-раз мусів зустрічатися, і почав її обробляти науковим способом, — р. 1848 він видав капітальну граматику норвегської мови, а незабаром склав і словарь. Озен перший почав писати норвегською мовою, взявши за основу один із місцевих діалектів, що був у той час найбільш оброблений; він і иншим радив покинути данську мову і вживати в письменстві норвегської. В своїх працях Озен очищав норвегську мову від данських наростів і взагалі чужих форм і проказав тим шлях иншим патріотам, що заходились незабаром працювати коло оброблення рідної мови та розвивання на ній письменства. Над збиранням етнографічних матеріалів, переважно пісень, та студіюванням їх працював ще учений Лянстад (народ. 1802); инші, як Рудольф Кайзер (1803—1864) та Мунх (1810—1863), узяли на себе другу не менш важну роботу — дослідити над давнім норвегським письменством, мовою та історією. Всі ці праці підготовляли потрохи, сказати-б — протирали шлях до того, щоб увести норвегську мову в громаду європейських мов та утворити справжню літературу недавнім ще простацьким жаргоном. Повстала ціла досить сильна партія, що найпершою метою собі поставила розвинути норвегську мову до рівня культурних мов європейських і витворити на сій мові широку літературу, що спроможна була-б задовольнити всі потреби норвегського народу; найвидатнішими письменниками з сіві партії були Оляфсен Віне (1818—1870) та Крістофер Янсен (народ. 1841). В 60-х роках засновано спеціальні товариства в Бремї та Христїанїї, що покладали собі вживати виключно норвегської мови і нею видавати книги, часописі і т. и. Але в широких кругах громадських заходів патріотів спершу не знаходили спочуття і запомогли. Головна причина сьому була та, що, на превеликий жаль, і самі норвегські патріоти не могли погодитися між собою що до правопису та основи нової літературної мови. Одні з них в основу літературної мови покладали форми живої сучасної народної мови, инші-ж обстоювали за тим, щоб основою зробити давню норвегську мову, що найкраще зберегла ся в Ісландї. Сими змаганнями норвегські патріоти переполовинили свої і без того невеличкі спершу сили, внесли нелад та розрух у живе діло і самі його гальмували.

Серед письменників та громадських діячів у Норвегїї останніми часами можна зазначити три напрями що до мови в письменстві. Перший напрям, до якого належать добре відомі й поза ме-

жами своєї вітчизни Ібзен, Йонас Лі, Кільянд та ин., рідною мовою своєю уважають данську і сією мовою пишуть свої твори. Вони обстоюють за тим, щоб задержати всі духові звязки з Данією, починаючи від єдиної мови та єдиної, спільної для обох народів культури. Борець за визволення людської особи від кайданів, накладених на неї всякими традиційними поглядами, формами та умовами горожанськими — Ібзен (народ. 1828) і що до мови теж пішов проти води, став і тут протестантом, і свої твори, що здобули йому широку славу скрізь по всьому культурному світі, пише виключно данською мовою. Може се стало ся тим, що сей великий письменник належить до старого покоління норвегських письменників, що виховало ся під впливом данських традицій. За їх молодого віку данська культура мала ще великий вплив і вагу в Норвегії і становила єдине огнище культури і поступу про всю Норвегію. Але разом із тим, як час ішов наперед, і вплив Данії на Норвегію зменьшав ся, слабійшав, ставав тільки далеким відгомном минулого; молодші покоління виховували ся вже в иньшому напрямі, не чуючи на собі данського впливу, або хоч і чуючи, то далеко в меньшій мірі, — через те молодші покоління що до мови меньш консервативні. Другий напрям, до якого належить теж добре відомий письменник і громадський діяч Бернштерне Берзон (народ. р. 1832), пішов трохи далі: репрезентанти сього напрямку пишуть теж мовою данською, та не обмежують ся на самій лишень данській основі, а часто вживають слів і цілих речень норвегських; опріч того вони й правопісню вживають одмінного від данського і більш відповідного до вимови Норвегців. Таким способом повстала нова мова — на пів данська, на пів норвегська, чи по місцевому — dansk-norse. Сією мішаною мовою й пишуть письменники другого напрямку; вони уважають, що не потрібно виробляти в письменстві самостійної норвегської мови, коли є друга літературна мова, що хоч і чужа Норвегцям, та ними вже ніби цілком засвоєна. До того ще вони уважають, що Данія, країна з виробленою літературою, з більш розвиненим культурним життям, може мати добрий вплив на Норвегію і не слід ставити на перешкоді сьому впливові та зносинам поміж Данією й Норвегією невироблену ще норвегську мову. Найвидатнішим репрезентантом, ватажком сього напрямку є Бернштерне Берзон, типовий Норвежець, знаменитий письменник, публіцист, та оратор. Він має великий вплив на своїх земляків, далеко більший, ніж Ібзен, що, як відомо, мусів

навіть утікати з рідного краю, бо твори його викликали велике обурення серед ширшої громади в Норвегії. Беризон та його прихильники проклали шлях третьому напрямови в норвегському письменстві, — напрямови, що не задовольняє ся двоїстим відношенням до народної мови та літератури, а консеквентно йде далі тим шляхом, який проказав попередній напрям, і переріс своїх попередників на тому полі. Для нас отже найбільш цікавий отсеї третій напрям, націоналістичний (Maalsmaend), що вживає в літературі, в науці, в пресі і скрізь — taal, норвегську народню мову. Де далі сей напрям здобуває собі більше прихильників і по трохи починає пробиватись і в мури парламенту і під сільську стріху. Поки що серед адентів сього напрямку не було жадного письменника, щоб дорівняв голосній славі Ібзеновій, чи Беризоновій, але такі талановиті письменники, як Арне Гарборг, що стоїть тепер на чолі всього руху, Віне, Янсен, Кнут Гамсун, Амалія Скрам, Ггер, Фінне, Крог, Пер Сівле та иньші, енергічно пропагують свою справу і мають чималий посьпіх серед норвегської громади. В своїх творах згадані письменники стоять цілком на національному ґрунті і що до мови, і що до змісту, але разом із тим беруть теми з обсягу сучасних пекучих питань суспільних, виставляють на показ зі справжнім реалізмом усі ті болячки, що наплодило ся їх стільки на сучасному громадському організмі. Цілковитий реалізм, що переходить у сатиру на сучасні обставини життя, — така найвиразніша ознака письменників сього напрямку; вона викликає в деяких більш консервативних верствах норвегської громади нарікання на їх за крайній реалізм, що ніби то стоїть на перешкоді тому, щоб норвегське письменство піднесло ся до вищого ступня поетичної творчости.

Були спроби погодити ці три напрями, виробити якийсь один загальний *modus vivendi*. Року 1869 в Стокгольмі відбув ся з'їзд учених шведських та норвегських, що мав на меті виробити одну спільну всім Скандинавам правопись. Отже вчені не погодились між собою і заходи пропали марно.

Ще р. 1878 Арне Гарборг (народ. р. 1851) виступив в обороні „мужицької“ мови і домагав ся, аби хоч початки науки в народніх школах викладали ся сією мовою. Тоді-ж таки заведено виклади норвегської мови про народніх учителів: на вакаціях вони з'їздили ся до одного місця і вчили ся тут народньої мови, щоб нею простати просвіту серед народу. Думка була, що освіта зрозумі-

лою народowi мовою станеть ся тією підоймою, що поведе народ шляхом поступу та й саму мову підійме з занепаду, розвіє її, зробить мовою освічених людей і вона тоді випхає данську мову і з письменства, і з ужитку в освічених верствах. Обставини політичного і культурного життя Норвегії по троху сприяли заходам молодой партії. Перш за все ніхто не спроможен був „зашити їм рота“, чи по просту — присилувати їх мовчати, як се робить ся здебільшого по иньших краях, бо вільна преса — се один із непорушних добутоків норвегської конституції; по друге — перед пропагаторами була аудиторія більш-менш підготовлена до національного руху мандрованими учителями, що звичайно давали народowi освіту його рідною мовою. Сподіванки та бажання діячів норвегського відродження по трохи здійснюють ся, — виникла вже досить широка для першого разу література народньою мовою. Та норвегські патріоти на сьому не зупинили ся; становище норвегської літератури, як літератури провінціальної („для домашнього обиходу“, — пригадав ся нам термін з наших обставин) не могло їх задовольнити: цілком консеквентно вони почали домагати ся, щоб наука викладала ся народньою мовою не тільки в народніх, але й у середніх і навіть у вищих школах Норвегії (університет у Христіянії) і щоб через се саме народня мова стала виявком інтелектуального життя усього народу. Певна річ, що коли-б програма норвегських патріотів справдила ся до краю, то нануванню данської мови в Норвегії настав би кінець: Норвегці тоді задовольнені були би власним письменством і не малиб потреби шукати культурного світла де-инде, по-за межами рідного краю. Таких наслідків не хочуть допустити прихильники данської культури; вони зрозуміли, яка небезпека насуваєть ся на них разом з домаганням молодой партії, що силкуеть ся вирвати у їх з під ніг звичайний ґрунт. Поки ще норвегські патріоти не виставляли в своїй програмі ширших вимогів, обидві перші партії дивили ся на них досить спокійно і в парламенті всі вони становили одну партію в політичних питаннях, а найпаче в боротьбі з Шведами: і данофіли і патріоти йшли разом до однієї мети — яко мога більшого відокремлення політичного від Швеції. Останні домагання патріотів виявили, чого бажає ся партія і поміж обома партіями почав ся розрив, що довів до розпаду і в парламенті: останніми часами патріоти порвали з данофілами і стали в парламенті серед лівої окремо і незалежно, виставивши свою окрему політичну і національну програму і таким

способом реорганізувавшись у справжню політичну партію. Данофіли не подарували сього своїм недавнім ще союзникам і підняли ту рукавичку, що кинули їм патріоти. За приводом Бервона в багатьох містах Норвегії одбули ся віча з голосними маніфестаціями та протестами проти національних змагань національної партії. На вічах ухвалено резолюцію: домагати ся від уряду знесення постанови, що завела початкові виклади в народніх школах норвегською мовою. Бервон на одному вічу просто заявив, що прийняти освіченим людям норвегську мову — все одно, що вернути ся назад до часів варварства та дикарства. Розрух поміж данофілами та патріотами зайшов так далеко, що на останні вибори до стортінгу патріоти виставили своїх власних кандидатів на послів проти кандидатів данофільської партії, і таким чином питання самостійної норвегської мови вийшло вже поза межі літературних напрямів на політичне поле і стало бойовим питанням, покликом, коло якого гуртують ся виборці і за яке йде політична боротьба.

Вибори одбули ся в серпні 1900 року, але на превеликий жаль часописі, що так пильно стережуть усяких не то сензаційних, а найдрібніших новинок з Китаю та подають найдокладніші звістки про те, як чхнула яка небудь *persona grata* і яким способом ся велика подія має відбити ся на європейській політиці, — так, Кажу, часописі результати виборів у Норвегії збули самими найкоротшими звістками. Не можна з їх до ладу розібрати, хто переміг на останніх виборах, яке становище зайняла в стортінгу молода партія і які її вигляди на будучину...

Сергій Сфрелов.

Наша поезія в 1901 році.

П. А. Кримський. Пальмове гілля.

А. Кримський — високо оригінальна поява в нашій літературі. Чи пише він чисто фільологічні статі, чи літературні критики, чи прозові оповідання, чи поезії, всюди він вносить своє власне я в такій мірі, як мало котрий наш письменник. І се не з якогось принципіального субективізму, навпаки. Він силкуєть ся бути якомога об'єктивним, правдивим, не втратити ані крихіточки тої правди, що стоїть у него перед душею, і переливає її на папір з усіми її іноді зовсім випадковими акцесоріями, до яких, розумієть ся, в першій лінії належать особисті настрої та почуття. І хоча ті акцесорія не затемнюють самої об'єктивної правди, але надають їй певне суб'єктивне забарвлене, обдають її горячим подихом індивідуальности автора, ідівідуальности будь що будь незвичайної, вразливої, нервової, здібної до горячих поривів чутя, та поперед усього широй і ясної до глибини душі. Ті пориви авторської ширости роблять іноді вражінє педантизму, навіть наївности, та проте не перестають бути симпатичними, бо відслонюють нам душу письменника, віддану горячо шуканю правди, далеку від усякої тїни кокетства, від усякого маскування, чутливу та при тім соромязливу мов у дівчини.

В 1901 р. д. Кримський у-перве виступив перед публікою зі збіркою своїх поезій. Він публікував поезії вже давніше, оригінальні й перекладані, і хоча оригінальними не заняв видатного становища на нашій Парнасї (може тому, що їх було мало і друкувались вони розкидані по ріжних видавництвах), то в перекла-

дах, особливо з орієнтальних поетів, він виявив не мале майстерство і справедливо мусимо вважати його першим піонером нашого слова на сій просторій і доси майже не ораній українським лемішем ниви східної поезії. Переклади Кримського з Гафіза, Омар Хейяма, з арабських поезій доісламської доби заслугоють на всяке признанє; варто б було, щоб ш. автор позбирав їх і доповнивши та додавши вступ випустив їх у світ заокругленою збіркою. Менше вдатно мусимо назвати його пробу переспіву великої перської епопеї Фірдовсія „Шаг-наме“; ся проба цінна безперечно з фільольогічного і літературно-історичного боку, не має ані зерна поетичности; блискучі вірші Фірдовсія читають ся в перекладі д. Кримського як холоднісінька, на рівні шматки порубана проза.

Тільки в остатніх роках, заглибивши ся, здавалось би, з головою в фільольогічні студії, д. Кримський рівночасно виявив і в своїх оригінальних поезиях стілько сили, сьвіжости й оригінальности, що звернув на себе ширшу увагу. Проф. Сумцов, досить остро рецензуючи перший том кнївської антології „Вік“, з приводу поміщених там поезій Кримського висловив вражінє, що вони вносять нову течію в українську літературу і визначають ся високими поетичними прикметами.

Ще в висшій мірі треба се сказати про ту першу більшу збірку поезій, з якою виступив отсе перед громадою д. Кримський. Автор назвав її „екзотичними поезиями“. І справді, віє якийсь незвичайний, екзотичний подих від тих поезій, щось таке мов запахах туберози, що упоює і дразнить одночасно; є в них щось невирівняне, незгармонізоване: орієнтальні тони та пейзажі і рідні нам, близькі та знайомі відгуки новочасного, європейського, ще й українського серця. Сирийські та кавказькі краєвиди та сцени не лише малювані українським словом, але бачені українським оком, тим степовим оком привиклим до широких, ясних контурів та різко зазначених обрисів. Поет ніде не губить ся в орієнтальній млі, ніде не маскуєть ся в орієнтального чоловіка, як се прим. любив чинити Міцкевич у своїх „Кримських сонетах“; сучасний Європеець з його поглядами, турботами та натомленими нервами виднієть ся тут скрізь як елемент дісгармонії в тім зачарованім сьвіті. А дісгармонію вносить він тому, бо дісгармонія в його душі: з одного боку його поетичні пориви, його чутливість, а з другого боку сьвітові огляди, моралістичні шаблони, проти

яких він хоч і протестує, та яким підлягає несвідомо, мимоволі, підлягає не поверхово, але геть до глибини душі.

Збірка д. Кримського складає ся крім „Заспіву“ та маленької їдиллі „В горах Ліванських“ із чотирьох більших поетичних циклів: „Самотою на чужині“, „Нечестиве кохання“, „Кохання по людському“ і „Передсмертні мольодії“. Хоча в отих циклях помішано оригінальні поезії з перекладами, то про те автор ще на кінці додав цикл перекладів із Гайне, а власне 24 дрібніші пісні, поему „Віплі-Щуплі“ і „Останню поезію“. Загалом переклади займають майже половину книжки і хоча всі вони дуже гарні, то можна пожалкувати на автора, що порозсилав значну часть їх у суміш зі своїми власними, поміщував у циклях, де читач уже в самого заголовка надіє ся голосу серця самого автора чи тої ідеальної особи, якої „я“ відкриває ся нам у ліричній поезії. Вони там разять, як навмисні відскоки від теми, як чужий голос, що перебиває нашу мову.

Уже зараз „Заспів“ показує в авторі ту дисгармонію та брак вирівнання, які характеризують цілу збірку. „Заспів“ складаєть ся з трьох поезій, переплєтених прозовими рефлексіями. Перша поезія — правдива перла в нашій письменстві і виявляє незвичайну глибину чутя та широкий розмах фантазії автора.

Поезие, сопутнице моя!
 Ти теплий, животворний промінь сонця,
 Ти тихий місяць, що в тюрлі сия
 З закуреного, темного віконця!

Автор оповідає, як він у чарах краси природи знаходив віраду „в важкі хвилини скорби та недуг“, як нераз весною плачучи припадав до травниці,

Ридав од радощів, од аромата,
 А хтось ізрік: „Дивіть на психопата“.

Люди називали його психопатом за те, що віддавав ся чарам природи, музики, моря.

„Причинний!“ говорили ви й тоді,
 Коли я в грошах не знавав принади,
 І через сни таємні, золоті
 Я рвав ся геть од теплої посади.

Масю тут неред собою образ чоловіка м'якої, мрійної вдачі, ідеаліста, що понав ся в окруженє холодних, практичних людей,

які на таку людину, що не підходить під їх аршин, мають тільки одну назву „психопат“. У „Заспіві“ наш автор енергічно протестує проти тих філістерських аршинів.

Для мене голос серця — все сьвяте,
 А вам за психопатію здасть ся.
 Не стану-ж думать, як ви назвете
 Мої пісні, що виплили із серця.
 Коли в поета щиро леть ся спів,
 Дак що йому ваш сьміх, або ваш гнів?
 Не божевілле в тім! не неморальність!
 Що з серця йде, то правда й ідеальність.

Прегарна строфа! І як би автор був на ній і закінчив свій „Заспів“, то сей „Заспів“ безперечно робив би сильне вражінє. На жаль, у авторі зараз же обізвав ся фільольоґ, і нуж він спішить ослабити вражінє сеї строфи ось яким коментарієм: „От і все, що я можу одказати тим тверезим людям, котрі захочуть, ба вже по части й захотіли добачити в моїх поезиях або дитячий, сьмішний сентименталізм, що зовсім не личить екстра-ординарному професорови сухої арабської фільольогії, або які небудь думки дегенератські, декадентські (дарма, що од декадентизма я завсїгди одвертав ся), ба навіть думки антиморальні. Антиморальність моя лежить у тім, що в ненормальнім „Нечестивім коханні“ пречистої, безгрішної душі я добачив більше ідеальної високости, ніж у звичайнім „Коханні по людському“. А в нотці до сих слів автор спішить додати: „Завважу, що в обох циклях віршів не має нічого гісінько автобіографічного“.

Отже ми від себе повинні сказати авторови, що „зовсім не личить екстра-ординарному професорови“ числити ся з такими дитячими та глухими закидами, які він вкладає в уста своїх опонентів, а тим більше обороняти ся від них такими наївними штучками, як та, що буцім то його ліричні поезії не мають у собі нічого автобіографічного. Аджеж лірична поезия в тім і має свою суть, що вона вислов дійсного чуття; инакше вона буде пустою фразеологією, на якій кожний тямущий зараз пізнаєть ся. Нині, коли в ліричних партіях навіть Шекспірових драм силкують ся віднайти ремінісценції його власного я, д. Кримський не повинен змовляти в нас, що його ліричні циклі не мають у собі нічого автобіографічного. Аджеж ми від разу пізнаємо його в кождім віршику.

„Вже забрали ся у кут!
 Пан професор! В вас і тут
 Думи про науку!“

Тай щó справді є в його ліричних циклях таке, чого б він мусів соромити ся та відрікати ся? Ми далі придивимо ся їм близше, а тепер ще кілька слів про „Заснів“. Автор у дальшій прозовій уступі жалуєть ся, що в своїх поезиях не зумів відповідно звеличити красу природи, „своє божество“, і силкуєть ся висловити сей жаль ще й віршиком — признати ся, віршиком вовсім непоетичним, таким непоетичним, як його закінченє:

Текла сльоза... Змивала ся картина, —
 Виходила неясна ляпанина.

Кращеб зробив автор полишаючи осуд читачам і не упереджаючи їх від разу, що його малюнки природи не мають високої стійности. Я прим. сказав би навпаки: ті вірші, де автор малює красу природи і передає нам свої вражіння зібрані з природи — найкращі в його збірці. Так само без потреби автор у дальшій прозовій міркуваню розводить ся над тим, хто повинен, а хто не повинен читати його вірші. Не розумію ціли такого міркуваня і друкovanja таких тез. Читатиме, хто схоче; може як раз фізично здоровий, тверезий, практичний чоловік знайде найбільшу впадобу в тих віршах, що виявлять йому душу так неподібну до його власної. Автор резервує для себе читачів „трохи слабих, із надломаною життєвою снагою або нервами, тих, що вміють і легко плакати і солодко нудьгувати і молитись Богови і умилятись“, — значить, без малого тих самих декадентів та дегенератів, від яких він на попередній сторінці відрікав ся. Таких суперечностей у самих основних поглядах автора знайдемо ще більше; можливо, що вони всі впливають із боротьби між поетом і екстра-ординарним професором та його окруженєм. Автор сам признаєть ся, що „носячи в груди чийся образ“, він

В нїм бачив тільки те, що поетичне.
 І одкидав усе, що прозаїчне, —

і що поезия мала на него ось який вплив:

Як попадав ся я в буденний бруд,
 Робила ти одно з великих чуд:
 Ховала все під фантастичним флером,
 Як під сріблястим, місячним етером.

Можна би сперечати ся про вартість такої поезії, яка замість прояснювати зір поета тільки затуманює його, замість освітлювати йому шлях для виходу з болота буденщини окрашує те болото „фантастичним флером“ і робить чоловікови приємнішим побут у ньому. На жаль, се й є прикмета всякої ідеалістичної поезії, тоб то такої, яка ніби то соромливо заслонює перед нашими очима погані явища, прикрі житеві моменти, вколює фантастичними образами нашу уяву і наше сумління, упоює нас гамішем там, де би треба різкого голосу труби або й цвігнення батогом. Наш автор на щастє звичайно не хорує такою ідеалістичною хоробою, але він очевидно за слабій на такі різкі тони; він загуканий йоговірками посторонніх людей, які вважають його „психонатом“, і не осьмілюєть ся дати волю своїй природі, своєму сердцю.

Я зупинив ся трохи довше на „Заспіві“ д. Кримського, бо він найкраще характеризує вдачу сего поета, а висловлені в нім погляди викликають дискусію. Я не буду далі розбирати вірш за віршем і цикль за циклем, а зупинюсь тільки на деяких творах, які мені видають ся гідними близької уваги. Поперед усього на циклю „Нечестиве кохання“. Сей цикль без сумніву найкращий, найбільше заокруглений у цілім томі, та разом із тим змальована в ньому історія найбільше турбує автора і він по просту не вміє дати собі з нею ради. Діло в тім, що авторови, чи то пак тому „професорови“, якого душевний стан малюють вірші, довело ся в Сирії закохати ся в жінці якогось иньшого чоловіка. Якийсь час він носив ся мовчки зі своєю пристрастю, а в кінці підчас візиту в якімсь нейтральнім домі признав ся їй до своєї любови. Пані не відповіла на його признанє ані одним словом, а тільки гордо, з „мовчазливою зневагою“ зирнувши на бідного професора відійшла. Пів року промучив ся він оттак своїм чутєм, поки в кінці поїздка на Ліван і довший побут на високих горах по троха не вспокоїв його. Здавалось би, історія проста і навіть буденна (коли віденути на бік орієнтальну декорацію), але наш автор зумів внести в поодинокі моменти сеї історії стілько щирого чуття, зумів так влучно підхопити різні сцени й настрої, що цикль, особливо уступи „Із книжки першої“ читаємо з правдивим захватом. Зараз перша стріча з фатальною дамою:

Я обірвав розмову...
 В очах мені туман,
 І тільки серце шепче:
 „Уже собі не пан!“

Мовчу... А тихі очі
 На мене підвелись,
 Допитливо спинились,
 Пронизують наскрізь.

Справді, повне майстерство в відданню того першого, побідного вражіння жіночої краси, того фатум, що спадає на чоловіка без вини і без заслуги, невпинно, моментально. Ніяка рефлексія, ніякі резони тут не на місці, кожде дальше слово було-б зайве, бо всі духові сили в тім моменті немов спаралізовані. Вони прокинуть ся швидко, прийде рефлексія, розвага, але вона буде вже мати діло з *fait accompli*, з серцем заповненим, з уявою заповненою образом коханої особи. Цікаво, що у нашого автора реакція проти сего першого вражіння проявляєть ся в формі, якої годі-б було надіяти ся від чоловіка, що писав остатню строфу „Заспіва“; навіть хоч би під віршами не було дат, ми мусли-б догадувати ся, що „Заспів“ написаний геть пізнійше, що автор тільки коштом гіркого страждання і тяжкої моральної муки добив ся до того свобідного погляду на сьвятість усякого чутя, який висловлено там. Тут, у „Нечестивім коханню“ панує зовсім иньший, якийсь дико-аскетичний погляд, який осуджує чуте ледво що зароджене на дні серця, осуджує як злочин те, що не встигло ще з чисто фізіологічних рефлексів дійти навіть до обсягу волі, не встигло скристалізувати ся навіть у яку будь конкретну постанову.

Я знаю, нечестиве те кохання,
 Яке на мене отепер находе :
 Злочин воно в очах людей,
 Злочин воно в природі“.

Авторови ані на хвилю не прийде в голову думка, що само чуте, само кохане ніколи не може бути ні чесне ні нечесне, доки лишаєть ся в сфері психічного напруження, бажань та уподобань; що злочином може бути тільки справді чин, діло. Жидівсько-християнська етика, яка свої заборони простягає також у сферу думок, мрій та фантазій, мабуть непорушно панує в душі нашого поета, а на тлі його вразливої та рухливої уяви виплоджує такі моральні дивогляди, як отсей, з поетичного боку зрештою прегарний віршик :

Ні, ніколи від мене не вчуєш,
 Що Тебе я люблю;
 Ціле небо було-б захиталось

На ту сповідь мою.
 Затемнилось би яснеє сонце,
 Поспадали-б зірки,
 Срібний місяць з такого-б нечестя
 Розколовсь на шматки.
 Ні, ніколи од мене не вчуєш,
 Що Тебе я люблю :
 Вся природа була би вжахнулась
 На ту сповідь мою.
 Застоғнали-б могутнії кедри,
 Розчахнулась земля,
 І морську безодню збурило-б
 Нечестиве чуття.

Се не вислов мужеської резигнації чоловіка, що поборює своє чуте не знаходячи взаімности або з огляду на неморальність його можливих наслідків; се жах аскета перед самим чутем, жах перед тим, що сам автор у „Заспіві“ признавав „святим і моральним“, а зараз на слідуєчій стороні знов признає природним.

Минає тиждень. Автор немов починає забувати перше вражінє; чуте немов притайлось у його серці, инколи він дурить себе, що та грішна любов минула його. Та ось його спокусило піти в гостину до одного дому, де мала бути також „вона“.

Я пішов до тих знайомих,
 Не застав тебе я там,
 І занудив ся в розмовах
 З паном дому і з madame.

„В нас кухарка — у-ух, злодійка !“
 Шепче пані потайки :
 „От сьогодні вкрала серце
 І гусячі печінки.“

Печінки гусячі вкрала...
 Ще і серце. — Бідна гусь ! —
 От і в мене вкрали серце,
 Я-ж нікому не жалюсь.

Як бачимо, герой не без гумору, але нервово роздратованє робить його розсіяним; він жде когось. Залунав звінок у прихожій.

Біль у серцю... Сперло духа...
 Вся моя істота слуха :
 Хто-б се міг тепер прийти ?
 Може Ти ? Напевне Ти !

Ні, се якась поважна пані. Автор знесилений обертає ся до вікна і безнадійно вдивляє ся в темну, дожджливу ніч. Нараз чує за собою голос.

Хто всю душу загоркнув,
Мов потяг до себе?
Я схопив ся як від сна,
Одірвав ся від вікна,
І гляджу — на Тебе!

Привитань... стиск рук... Пані промовляє жартливо:

Вже забрали ся у кут?
Пан професор! В вас і тут
Думи про науку?

Пан професор спалахнув, пробубонів щось про те, що й у него крім любови до науки є серце, та пані неохочим жіночим інстинктом силкуєть ся відвести розмову від сеї теми. „Пан професор, ви слабі?“ — говорить вона, а дурний професор відразу й випаляє з найбільшої гармати:

„Не професор я тобі!
Кинь таку шанобу!
Слухай: я тебе люблю,
За раба тобі стаю,
Буду раб до гробу“.

Розумієть ся, пані зирнула на него з жахом мов на божевільного, а потім обернула ся мовчки і відійшла. Ось і весь роман бідного професора. Правда, далі йдуть іще дві низки прегарних віршів, але все те лише квітки на могилі його „грішного“ кохання, якому ніколи не судилось дійти навіть до сїней, не то до передпокою дійсного гріха. І ще раз питаємо, щож тут є таке ненормальне, нечестиве, чи як поправляє себе автор у „Заспіві“, ненормальне? Ми не можемо добачити нічого ісінько, хіба що схочемо вважати ненормальними та дегенератськими ті гризоти сумління, які робить собі поет ще не сповнивши ніякого злого діла. Та й се, коли придивити ся добре, не жаден новочасний декадентизм, а радше непереварений пережиток стародавнього аскетизму, що вважав дотик жінки, саму думку про неї гріхом.

Другий цикл „Кохання по людському“ не має такого суцільного характеру, як отсей і складаєть ся в значній частині з перекладів чужих поезій — арабських, перських, грецьких (прегарна поезійка Сапфони), іспанських, німецьких. На скільки є тут ори-

гінальних поезій нашого автора — а є між ними дуже гарні, — з них можемо виврозуміти, що се спомини з його побуту на Кавказі, де він видужав від своєї грішної сирийської любови, закохався злегка в якійсь панночці, але тяжко хоруючи на груди жив дожидаючи смерти та потапаючи ніколи в дуже песімістичних думках. Остаточно перемагають думки про рідний край, про потребу служити йому і працювати для него. Автор докоряє сам себе:

Мільйони стогнуть з голоду, з неправди, —
Я-ж готов у стогнах ще й шукать принади.
Гей, удар же, Музо, ти в новій струни,
На новій співі, на новій душі!

Всі весняні чари, принади гірської природи не можуть заглушити в його душі того чути:

Нехай соловейко верзе про кохання,
Дуренька пташина!
У мене коханка, у мене є любка,
То рідна країна.

І поет кінчить сей цикл, згадуючи Шевченкове свято на Кавказі, могутнім закликом, парафразою жидівського невольницького псалма:

Нене, голубко! до тебе я лину;
Тут я чужий чужениця.
Аще забуду тя, Єрусалиме,
Будь ми забвения десниця!

Най до гортані язик мій прилипне,
Скоро тебе позабуду,
І в чужині одібу ся од служби
Нашому рідному люду.

Батьку Тарасе! ти чуй присягання!
Ми, українські діти,
Матір і бідного менчого брата
Будем во віки любити.

Будем бороти ся, їх визволяти
З пазурів сина Едома!
Каже надія: Діждем ся напевне
Вольного рідного дома.

На сьому горячому заповіті нашого поета я й кінчу отсей огляд. Признаюсь, я не вичерпав і десятої частини того, що слід би віднести в тій книжці, майже не торкнувся перекладів, описів при-

роди, пісень радості й тихої меланхолії, які удають ся нашому авторови може краще від усіх иньших. Та дарма. Все се такі річи, що кождий читач і сам потрапить відчути й зрозуміти їх. Я хотів тільки заохотити всіх до читання книжки д. Кримського, бо вона — поважне і тривке надбане нашої літератури, збірка богата змістом, різнородна незвичайними, новими поетичними формами, викінчена з погляду мови ясною і прозорою, як скло (я завважив лиш кілька слів, по мойому не наших, прим. блиск, розквітають, розквітло, сарна — польовізви, хоч може і вживані де-де нашим народом, та все таки їх треба вистерігати ся). Побажаємо талановитому поетови як найбільше епізодів „нечестивого кохання“, яке плодить такі гарні поезії, а вченому професорови-арабістови, щоб пильнував своїх арабських фоліантів і не мудрував лукаво над тим, що виллеть ся з чистої і щирої душі поета, а твердо стояв на погляді про сьвятість широго чуття і сьвятість творчої духової сили.

Іван Франко.

Дещо про наші домашні болячки.

Хто придивляється до нашого життя, мусить завважити в ньому деякий безперечний поступ на різних полях. Певна річ, економічний стан широких народніх мас не поліпшився, хоч і тут зріст парцеляції панських дібр та зріст селянських економічних організацій (крамниць, задаткових товариств, кас Райфайзена і т. п.), свідчить про корисну зміну бодай у деяких точках. Не поправився й загальний політичний стан Русинів, навіть навпаки, остатні вибори до сойму краєвого виявили в широких масах якусь апатію, знеохоту та брак політичної організації. Не поправилися й партійні відносини серед руської інтелігенції, навіть навпаки, зріст москвофільства в деяких сторонах грозить новим заколотом, новими небезпеками для нашого розвою. Але що найважніше — національна свідомість серед широких мас зробила значний прогрес; проявляє ся чим раз більше зацікавлене справами не лише політичними, але й культурними та просвітними, ширшими по звичайній обрії селянського життя (справа університету, літератури). Народ горне ся до купи, організує ся на різних полях, учить ся і домагає ся науки; стягає ся по троха до купи й інтелігенція, уступає давнє партійне та кружкове затісненє та нетолеренція, беруть перевагу свобідніші течії, немов свіжі соки починають звільня кружити в тілі, що довго було безвладне, спаралізоване.

Певна річ, процес сеї народньої реґенерації не йде ані швидко ані гладко. Щоб не йшов швидко, про те дбають тисячні ворожі сили, що свідомо й несвідомо стромляють нам поліна в колеса. Щоб не йшов гладко, не відбував ся без болючих конвульсій, про се дбає наш власний народній організм, поцсований

довгими віками неволі та інерції, довгим розстроєм та розбитєм. Про се дбають ті наші домашні болячки, яких у нас так багато і які час від часу грозять здусити то тут то там розпочату роботу або бодай звести її на мавівці.

Важке становище тих, хто хоче бороти ся з тими нашими хибами. Бо коли супроти зверхнього ворога більше менше нема поділених опіній, то ті домашні болячки ховають ся в найріжійших формах, так що нераз виступити проти них значить — стягнути на себе закид, що виступаєш против якихось народніх сьвятощів, нападаєш на національне sanctissimum. От тим то наша преса найчастійше обходить ті болючі місця мовчанкою, або, коли й заговорить про них, то тільки з вузко-партійного становища, стараючись як найчорнійше підмалювати хиби противника — не для того, що ті хиби шкодять загальній справі, але для того, аби допекти противникови. Признати, що у того противника є щось добре, робить ся щось на користь загальної справи, а що в таборі самого критика є щось не до ладу — а борони Господи! Сего у нас не буває. Ми ще не доросли до тої об'єктивности в осуджуваню людей і партій, яку дає вироблене почуте національної солідарности і тої любови до спільного всім і дорогого всім діла, яку витворює тільки ряд спільно здобутих і чесно виборених успіхів.

В остатніх роках, в часі більшого оживлення нашого народного життя ті наші болячки не то що не щезли, але почали де-де виступати з більшою силою і готові знов не в однім пункті пошкодити нашому розвоєви. Се чує кождий; ближе втаємничені або обдаровані буйнішою фантазиею шепчуть про се поміж собою по кутках, але прилюдно не забере ніхто голосу; бачите, справа делікатна, прийшлось би нарушувати ті й ті впливові особи — і болячка нетикана гниє собі та ятрить ся дальше.

Попробуємож заговорити про сю делікатну справу по зможі делікатно й дискретно, не маючи на оці ніяких осіб, а тільки власне ті шкідливі сторони у вдачі й характері деяких осіб, зрештою нераз дуже шановних і пожиточних. Цевно, ми не віримо в чудотворну силу слова, не віримо в те, що ті люде від кількох натяків поправлять ся. Алеж громадська організація може знайти способи зробити ті хиби одиниць нешкідливими, а дуже часто й сама дискусія може прояснити не одно таке, що при загальній мовчанці тяжить мов камінь на всіх душах. Нехайже отсе наше слово буде початком такої дискусії і нехай вона ведець ся у нас з пошано-

ванєм правди і з любовю до спільної, всім нам дорогої справи! В таких разі ми певні, що вона вийде на користь ріжних спеціальних справ, а тим самим і на користь загалу.

Редакція.

I.

З загальним поступом, який проявляєть ся у нас в остатніх часах, закрадають ся чим раз сильнійше й деякі такі хиби, яким конечно треба дати стрим, бо інакше можуть вони нам з часом принести необчислені шкоди. На такі хиби повинна в першій мірі звернути свою увагу та частина нашої преси, що, так сказати, держить руку на живчику нашого суспільного життя. Та що доси вона не зробила того, то ми займемо ся сими хибами бодай в побіжнім нарисі, надіючись, що й він може мати якунебудь користь. Розуміть ся, претенсії вичерпати їх не маємо і дальшу дискусію в тім напрямі полишаємо иньшим.

Найбільшою болячкою в нас, се безперечно так звані „амбітники“. Се такі люди, що визначають ся незвичайно великими особистими амбіціями і претенсіями. Нині в цілім світі відносини уладжені так, що хто хоче мати яку силу і значіне — все одно, чи се народ, чи громада, чи одиниця — мусить мати власні сильні організації в ріжних напрямх людського життя, на які в кождім випадку міг би оперти ся. І чим більше таких організацій, тим більша сила відповідної одиниці. Для переведеня їх треба одначе великого числа робучих рук, багато сильної волі, енергії, а головне — великої терпливости. Русини не нивішні і могли вже сегодня мати силу тут у Австрії, з якою кождий мусів би числити ся — та на жаль не мають її ще, скільки треба. А чому? Власне через занадто великі амбіції ріжних людей. Такі „амбітники“ тримають ся звичайно сеї засади, що коли де вони не „пани“, то й ліпше, аби не було такої і такої організації. Кождий з них думає, що вже вродив ся на генерала, тому рядовим не хоче ніде ніколи бути, хоч би й під найліпшим генералом, бо се разилоб його особисту „волю“, „гідність“, „принципи“ і т. д. Він не вступає про те до організації, де видить сильного супірника, або вступає з неї, переконавшись, що для свого вивешеня не вдіє нічого. Опісля шукає нових доріг для осягненя своїх намірів. Коли при тім має деякі здібности і хоч трохи характерности, то творить яку будь

нову організацію, хоч не значну, хоч слабу, але „свою“, де не він слухає, але його слухають, де робить те, що хоче, що знає і як знає. Коли має деякі здібности, але більше безхарактерности, тоді йде на службу до чужих і думає, що з тим йому ліпше, бо хоч там не дібать ся генеральських шліфів, то може добити ся чогось иньшого, от хочби — масенької посади... І се не зле поплачує. Колиж такий „амбітник“ не має здібностей, тільки амбіційки, тоді усуваєть ся від публичного життя, забиваєть ся в першу ліпшу нору, і удаючи непризнаного генія, стає до всего індіферентним і пропадає поволи живцем, не лишаючи по собі ніяких слідів у памяти суспільности, хоч міг би був полишити працюючи власне на становищі звичайного рядового, звичайного чорного робітника. І коли в нас без уваги на те все трапляють ся одиниці, що не зважаючи на ніщо, йдуть просто до раз виміреної ціли, не цураючись ніякої хоч і як „простої“ роботи і зносячи в додатку тисячні прикрости й докори, а замість признання дістаючи кольки в бік, то тим більша належить ся їм шана за їх витривалість і пожертвовань, хоч і вона приходить у нас звичайно аж по смерті, тай то не все...

Другою болячкою є в нас „політики“, ті дожорослі, що вважають себе сотвореними на керманців народа. Се вже звісно не від них, що руський інтелігент мало що не кождий коли не фільольог, то політик з уродження. Біда тільки, що як раз фахових фільольогів і політиків у нас доси так мало. Ті наші вроджені політики в приватних розмовах при столі, при чарці розвязують мигом найскрутніші питання, перетворюють карту Европи, а на ділі переважна частина з них не тільки не має ніяких потрібних до того фахових відомостей, але й ніякого таланту. Тим тільки й поясняєть ся, що наші політики незвичайно короткозорі, не вміють орієнтувати ся в найпростійших справах, роблять вічно елементарні помилки, які відбивають ся опісля сильно і шкідливо на цілій суспільности, змінюють свої переконання, як рукавиці, уважають нині білим те, що вчора вважали чорним, вагають ся всюди, де треба рішучого виступу, не вміють користувати ситуації, переходять із одного табору до другого і т. д. Більша частина таких політиків мріє тільки про мандати, думаючи тим способом виплисти на верх; коли не вдасть ся се в однім місці, вони переносять ся зі своїми лярами і пенатами в друге; коли-ж удасть ся і вони дібють ся свого — тоді показуєть ся, що з їх діяльности виходить один великий пшик. Наступає у їх прихильників розчаровань, до-

кори, — але се все по невчасі. Такі політики знають іще тільки, що мусять належати до якоїсь партії, але там не стоять вони звичайно на ніякім принципіальнім становищі. Їм усе одно, які хто має погляди і коли тільки їх підпирає, то він уже й порядний і розумний чоловік; колиж хто пізнаєть ся на фарбованих лисах — ого! тоді хоч пропадай! Тоді він дурень, ретроград і т. д. хоч би дійсно був найліпший і найпорядніший чоловік. Ноги підставляти иньшим більша частина таких політиків знає добре, але коли кому навкучить ся таке підставляване ніг з боку „сторонників“ і він плюне на все та відсунеть ся від усього, а його місце займуть вони, заразсінько показуєть ся, що вони не доросли до своєї задачі та що роблять гірше від попередників, яких уперед критикували явно і скрито, по різних кутиках.

Третьою болячкою є в нас „критики“. Вони звичайно не роблять самі нічого, бо боять ся, щоби їх хто не скритикував, за те багато кричать і критикують усіх і все, але так ґрунтовно, що не лишають на нікім сухої нитки, вдираючись навіть у приватні справи. Коли випадково зложуть ся обставини, що й на них упаде яка частина роботи, тоді вони або вимовляють ся браком часу, або своєю критикою під'юдають одних людей проти других, із якими мають робити, посваруєть їх між собою, позаводять усюди нелад, а опісля заслоняючись „неможливими відносинами“ втікають від призначеної роботи, підсмішкуючись тихцем над „дурнями“.

Останніми часами починає в нас витворювати ся новий рід іще одної болячки в виді так званих „кореспондентів“. Вони відзначають ся тим, що потрапляють що иньше говорити, а що иньше писати, потрапляють писати в однім органі так, а в другім, зовсім відмінного напрямку, інакше про ту саму справу. Між Русинами вони великі руські патріоти, але се не стоїть їм зовсім на перешкодї всувати ся до різних руських товариств, бути присутним на довірочних зборах, обовязати ся доховати тайни — і зараз же про те саме написати кореспонденцію до якого будь польського дневника, хоч би й найбільше шовіністичного, найбільше нам ворожого, а надто стати на становищі того дневника, ба навіть перевишити його становище. Якою етикою кермують ся ті люди, ми не будемо над тим застановляти ся тут; се якась для нас незрозуміла „надетика“. Але дивуємо ся, що Русини не звертають на те уваги, не елімінують їх з між себе, допускають до всяких дискретних справ і т. д. Що більше: руська преса мовчить також про все се, якби

набрала води в рот, не добачаючи, що се може не одну важну справу вбити в самім зароді. Аргумент „або ми знаємо хто то?“ зовсім тут не на місці; в нас нема ще тих „кореспондентів“ аж так багато, аби не можна було пізнати, хто вони. Самий стиль зрештою, самі справи, порушувані „кореспондентами“ зраджують їх аж надто виразно. Ми згадаємо про двох таких кореспондентів — про першого на разі зовсім коротко.

Всім у пам'яті ще статі „Dziennika P.“ з літа і осени мин. року про руські справи. Все, що там писало ся про вибори, про Народну Торговлю, про Академічну Громаду, про Наук. Тов. ім. Шевченка, вказувало, що се писав Русин і то такий, що обертаєть ся постійно в руських кружках, має зносини з ріжними людьми. Тон, в яким писано статі, (який самі редактори мусіли ще лагодити), поодинокі фрази і вислови вказували також, що то за Русин писав їх. Руська преса бачила ту їдь, яка аж верхом переливала ся зі статей, але ані словом не заикнула ся про їх автора. Поодинокі люди догадували ся автора — нераз і не зле — але не мали відваги приперти його до стіни та здискредитувати. Наслідки того такі, що він незабавки знов стане там писати, скоро тільки справа перетреть ся і підозріння — відомі йому — замовкнуть.

Недавно виринув другий такий кореспондент у „Nowej Reformie“, що підписуєть ся буквою „D.“ Що він Русин, се заявила сама редакція в примітці до першої статі, названої „Listy ruskie“. Що він обертаєть ся в руських кружках, се докажемо низше. Тимчасом поговоримо про дві нові його статі (ч. 9 і 14, з 12 і 18 січня), що дотикають університетської справи.

Наперед про статю в 14 ч. Ціле її вістре звернене проти митрополіта Шептицького за його становище в справі сецесії богословів. Автор станувши на становищі львівських польських унів. професорів, послугуєть ся навіть їх фразами, пр. що вони „mają jak najlepszą wolę uwzględnić słuszne żądania akademików ruskich“. (Се показало ся не тільки в відозві сенату, до якого не хто иньший належить, як професори, в бесіді проф. Пілята та Рідігера в соймі, але і в ріжних польських газетах, інспірованих професорами, про що знаємо документно). Він закидає митрополітови, що міг перешкодити сецесії, але не хотів, наперед їдучи довго з Риму, а опісля не поступивши так, як того сподівали ся всі (очевидно Поляки!), а дальше говорить про депутацію москвофілів у митрополіта, які при stara pasta з ним хотіли вплинути на своїх вихо-

ванків, аби не прилучували ся до сецесії, про поріжненє митрополіта з намісником, та про віїзд його до Відня в університетській справі.

З того, що автор знає про поріжненє митрополіта з намісником, показуєть ся, що він має зносини з висшими сферами, інакше не знав би нічого, бо такі справи не публікують ся. З того, що він знає навіть зміст промови москвофільської депутації, виходить, що він має зносини з найблизшим окруженєм митрополіта, бо від москвофілів не міг довідати ся про те; вони в таких справах занадто дискретні... Се перший слід, який зраджує автора. Про дальші буде низше.

В статі, надрукованій в ч. 9, говорить ся про три меморіяли, внесені доси Русинами до міністерства в справі університету. Тому, що про сі меморіяли знають мало навіть позальвівські Русини, далі тому, що Русинам буде цікаве становище пана кореспондента в сій справі, ми подамо сей уступ у перекладі.

„В справі подій у львівськїм університеті — пише кореспондент — предложено міністерству з руського боку аж три меморіяли. Перший предложила міністрови Гартльови депутація руської молодіжи. Той меморіал — се акт обжалуваня проти властей львівського університету. Його зрадаговано так досадно, що міністер просьвіти не відіслав сенатови університету цілого меморіялу „zur Aüsserung“ чи „Berichterstattung“, як то звичайно буває в таких випадках, але переслав витяг із річевих зажалень. Другий меморіал у тій справі, що мав вияснити причини демонстрації і сецесії руських студентів, який завезла Гартлеви депутація старших львівських Русинів — не уступає першому що до досадности, навпаки, перевисшає все, що коли небудь чув парламент про утиск Русинів із уст опозиційних руських послів. Поведенє львівських університетських властей супроти жадань руської молодіжи представляє меморіал як одно маленьке огниво нескінченного ланцюха „кривд“; стараєть ся виказати, що університетські власти не кривдять Русинів із власної волі, але під впливом систематичної русиножерної акції урядових галицьких властей, під впливом львівського намісництва, яке при помочи інших властей стремить свідомо до цілковитого здавленя і знищеня руського народа. Свідомість того звязку в поступуваню університетських властей з поступованєм політичних властей при виборах, Бобжиньского в польонізації руського шкільництва і т. д. мала,

по словам авторів меморіалу, бути причиною того роз'ярення серед руської молодіжи, яке, коли-б не сецесія, було би мусіло довести „до розливу крові.“

„Меморіал підписали всі націонали Русини без ріжниць партій, не виключаючи ц. к. радників і надрадників.

„Так зрадагований меморіал, хоч кінчить ся жаданем заложення самостійного руського університету, а як переходової акції цілковитої утравкізації теперішнього львівського університету, має загальніший зміст, що виходить уже поза рами університетського питання, і є меморіалом в польсько-руським питанню, очевидно зі становища авторів.

„Теперішні польсько-руські відносини в Галичині описані там так, як коли-б Русин, що хоче користати з конституційних прав, був признаний всіма властями в Галичині за виймленого з під права, що Русини не вірять у нинішню політичну карту Європи, яка їм каже, що вони в Австрії, а не в давній шляхотській Польщі (?). Про зміст меморіалу свідчить найліпше те, що опозиційні руські послы заявили, що такого меморіалу не можна подавати міністрови і радили його переробити. Та що делегати не мали до того повновласти „низше підписаних“, то не послушали ради тих послів.

„Зовсім иньший характер має меморіал, висланий в останніх днях грудня минулого року. Той меморіал, зрадагований правниками, має на цілі уможливити руській молодіжи поворот на львівський університет. Молодіж заявила, що верне під отсими умовами: 1) коли ректор відкличе яким небудь способом закиди зтичнія і т. д., які поробив руській молодіжи в відозві сенату; 2) коли не будуть примушені слухати викладів професорів Фіялка і Твардовского; 3) коли студенти в усіх своїх зносинах із властями університету будуть признані за „сторону“, отже коли їм будуть прислугувати ті самі язикові права, які прислугують „стороні“ у всіх ц. к. урядах.

„Друга точка усунена вже по части, бо митрополіт Шептицький звільнив богословів від обовязку слухати викладів проф. Фіялка. Перша точка буде мабуть безпредметова наслідком задавнення. Меморіал займаєть ся головно інтерпретацією постанов і розпорядків язикових, що не тільки реґулюють язикове питає в галицьких урядах взагалі, але виданих також спеціально для львівського університету.

„Автори меморіялу доходять до висновку, що на підставі теперішніх постанов і розпорядків студенти університету мають право послугувати ся в своїх зносинах із університетськими властями якою будь кравною мовою, а університетські власти мають обов'язок зі свого боку відповідати їм і звертати ся до них у своїм урядованю, чи устно, чи письменно, в кравній мові сторін, т. є. до Поляків по польськи, до Русинів по руськи. Тільки у внутрішнім урядованю мають право університетські власти на підставі теперішніх розпорядків послугувати ся виключно польською мовою. Студент університету, що не є частиною унів. власти, є супроти тих властей тільки стороною і як такий має право жадати, аби з ним урядовано по руськи.

„З тої причини меморіал не домагаєть ся ніякого нового розпорядку на користь Русинів, тільки просить інтерпретації теперішніх розпорядків у повисшій дусі. Така інтерпретація з боку міністерства задецидувала би про поворот Русинів на львівський університет.*) — На скільки нам відомо, над сею справою радить також комісія, зложена з професорів правничого факультету, але в результаті станула на просто противнім становищі, що студент у своїх урядових зносинах із властями університету не є стороною“.

Конець статі, що говорить про становище намісника в університетській справі, для нас не цікавий, тому його пропусекаємо.

Із цілої сеї статі виходить, що: 1) автор її мусить мати тіснійші зносини з університетом, бо інакше не знав би, ані що зробив міністер із меморіалом студентів, ані що робить університетська комісія, про яку він згадує; 2) що він мусів бути на нарадах над меморіялами, бо інакше не знав би їх змісту, доси піде не публікованого; міністер чейже не пересилав йому їх до реферату.

*) Як видно — автор одним замахом пера розвизав ціле університетське питане, ставши цілковито на становищі польських професорів; і вони хотіли-б, аби студенти повернули тай аби все лишило ся *in statu quo*, бо про саме урядоване шкода й говорити. Добра сатисфакція для студентів і взагалі Русинів, нема що казати! Цікаво одначе, що автор ні словом не зраджує свого погляду на язикові права руських професорів, немов стидаєть ся, та на найважвійше жадане і студентів і всіх Русинів — окремого руського університету. Отже се, що становило головну причину сесесії, мало-б бути заступлене — руським урядованем! Більшої іронії не міг написати і польський кореспондент. В. Г.

Ба що більше, він знає навіть, хто підписував меморіяли і вказує, що їх підписували навіть ц. к. радники — немов би ті підписи були злочинами, за які належалоб їх покликати до відповідальности, як покликвано деяких урядників на донос „Dziennika“ за участь у вічах у справі університету та проф. Грушевського за участь у комерсі. Ми знаємо, що за відповідне становище деяких Русинів у деяких справах їх чекає з польського боку відповідна нагорода — sic itur ad astra, — але знаємо також, що те становище не все виходить їм на здоров'я.

Варто би Русинам подумати троха над тим, яке становище зайняти їм на будуще супроти таких кореспондентів. Коли хто раз покермував ся такою етикою, що виволік публично справи, яких не повинен був виволікати, коли хто раз між Русинами показував ся Русином, а між Поляками Поляком, той повинен перейти зовсім на службу останніх і не киринити Русинам навіть у найгарнійших і найліпших справах, або не розуміючи, що робить, або роблячи умисно зле.

Володимир Гнатюк.

Хроніка і бібліографія.

І. З літератури і науки.

Нові матеріали до життєписі Шевченка. Часопись „Донская Рѣчь“ надрукувала офіційльні документи про визволення Шевченка з заслання. Документи сі дають змогу зовсім на певний ґрунт поставити той момент з життя нашого Кобзаря. С. Є.

Десяті роковини смерті Ол. Потебні. 29 листопада в Харкові святковано десяти роковини смерті проф. Потебні. В університеті йому присвячено було два засідання, де читано споминки про його, листи та біографічні матеріали. Найбільш цікаві для нас змістом своїм листи, що писав Потебня до Беликова спочатку 60-х років. „Наши дѣды и отцы — пише в одному з листів Потебня, — были крѣпки в своей народности невольно, сами того не сознавая; они могли еще оставаться украинцами; мы уже можемъ быть крѣпки только сознаниемъ своей особенности. Предстоитъ опасность, искавши свою народную особность, нахо-

дитъ не то, что есть, а то, что хотимъ; но чистое, правдивое стремление всегда выведетъ на вѣрный путь“. („Харьк. губ. Вѣдомости“, ч. 315, „Южный край“, ч. 7217). Таке признання в устах такої людини, як Потебня, мусять бути великим доказом неминучости українського національного руху. С. Є.

Ще про проф. Флоринського. В XI книжці „Русской Мысли“, у бібліографічному відділі стрічаємо замітку на відому вже нашим читачам насквільну брошуру Флоринського „Малорусскій языкъ и „українсько-руський“ літературний сепаратизмъ“ (відбитка з „Кієвлянина“). Доводячи коротенько до відома читачів, що то за брошура і яку саме ціль мав Флоринський видаючи її, що се тільки „скромная попытка прихлопнуть всеучениѣйшей аргументаціей украинское движеніе“, поважний орган каже між иншим: „Через що неодмінно повинно впливати з признання української мови нарічем непризнане її права на існуванне і дальший роз-

виток? Проф. Флоринський силкуєть ся удати з себе непристрасного і безсторонного суддю на колишню суперечку про давно вже „порішену долею“ (в давнишнемъ спорѣ, давно ужъ взвѣшенномъ судьбой), але в його тоні часто-густо чути окремі „київлянські“ нотки та недвозначні натяки та морганія. Шкода, що таку роль добровільно бере на себе хоч який такий, а все ж професор“. Даремно жалкує поважна часопись об тім, що „професор“ Флоринський відограє бридку роль. Без провокаторів сучасна російська держава не була-б можлива. .

В тій же таки книжці подибуємо другу рецензію на працю д. Житецького „Энеида Котляревскаго и древнѣйшій списокъ ея въ связи съ обзоромъ малорусской литературы XVIII в.“ Книга д. Житецького, каже журнал, краща праця, що викликана не що давнім ювілеєм „батька нової української поезії“ і найкращий доказ того, який глибокий інтерес може представляти українська література під пером талановитого чоловіка. „Представляє інтерес“ українська література і для професора-насквіянтя з провокаторським нахилом, але тільки інтерес для підлих цілей. *Г. Ков.-Кол.*

До цензури подано з Києва:

1) Додаток до збірника поезій „Вік“, 2) Марківського — Росповідки, збірник поезій, 3) Жарка — Рожевими ранками, поезії, 4) Катренка — Дитинячі згадки про всячину, 5) Сфремова — Оселя, читанка про дітей наймолодшого віку. *С. Є.*

Дозволено цензурою „Літературний Збірник“, присвячений

пам'яті Кониського, але чимало творів, що до його увійшли були („Ціповяз“ Коцюбинського, „Метелик“ Яновської, „Право і злидні“ Потапенка, „Споминки про Шевченка“ Мордовця, некрольоги, бібліографію та дрібні замітки), цензура заборонила. *С. Є.*

Переклади українських творів.

Д. Грабовський друкує по російських часописях гарні переклади українських поезій; в „Восточномъ Обзорнѣи“ надруковано „Журавли“ Франка, в „Сибирской жизни“ (ч. 111) — дві поезії Шевченка („Солнце заходитъ за темныя горы“ і „Кукуеть кукушка“), в „Кіевской газетѣ“ — поезії Кониського. *С. Є.*

„Волынь“ ч. 273 надрукувала переклад оповідання Василя Загаєвича „Легка смерть“, друкованого в мініятюрах IV кн. „Лігер. Наук. Вістн.“ — „Легкая смерть. Василя Загаєвича, Переводъ съ малороссійскаго Е. Г.“ Злагоджено переклад чепуренько, не відступаючи від оригіналу.

Г. Ков.-Кол.

Професора Володимира Антоновича обібрала російська Академія Наук почесним членом за праці з української історії та археології. *С. Є.*

Рецензії на українські книжки. Д. Коваленко-Коломацький надрукував прихильні рецензії на „Чорну Раду“ Куліша („Югъ“, ч. 1067) та „Оповіданне про Богдана Хмельницького“ Комаря („Одесскія Новости“, ч. 5465).

Часопись „Сѣверный Край“ (ч. 311) помістила прихильну оцінку збірки оповідань Ів. Франка „В поті чола“, що вийшла в російським перекладі.

В ч. 1091 часописі „Югъ“ надруковано прихильну оцінку популярних брошур М. Левіцького: „Селянські знахорі та баби-шептухи“, „Сибірська язва“, „Лихі хвороби на очі“, що вийшли в Києві недавно. С. 6.

Ювілеї наших письменників.

В січні 1902 р. минує 35 літ літературної праці Михайла Комарова, а в травні — 30 літ літературної діяльності Панаса Мирного. Бажаємо обом замітним трудовникам на нашій літературній ниві довгого, щасливого життя та сили на нові праці. С. 6.

Літературні ювілеї. Російська література в кінці минулого року святкувала кілька ювілеїв своїх працівників: 1) 40-літній ювілей беллетриста та публіциста К. Станюковича, що почав свою літературну діяльність перекладами поезій Шевченка, 2) 50-літній ювілей П. Вайнберга, талановитого поета і перекладача на російську мову творів європейських класиків, 3) 30-літній ювілей художника і беллетриста М. Каразина, 4) 40-літній ювілей наукової діяльності проф. М. Стороженка і 5) 30-літній ювілей проф. Ів. Лучицького. Проф. Стороженкови належить кілька розвідок з історії українського письменства („Геніальний горемька“ — про Шевченка), а проф. Лучицькому ціла низка монографій з історії України: „Слѣды общиннаго землевладѣнія въ лѣвобережной Украйнѣ“ (1882), „Общинное землевладѣніе въ Малороссіи“ (1882), „Малороссійская сельская община и сельское духовенство въ XVIII в.“, „Казачьи владѣнія Золотоношскаго уѣзда“, „Сборникъ матеріаловъ для исторіи

общественныхъ земель и угодій въ лѣвобережной Украйнѣ XVIII в.“, „Объ отношеніи сельской малороссійской общины къ приходскому духовенству въ XVIII в.“ та ин. С. 6.

Як поважають. Великоруси своїх письменників, розповідає в XI кн. „Русской Мысли“ звисний у Росії письменник Євген Чіріков, якому довело ся в літку бути в Ярославі при Волзі, питомому місті покійного російського письменника М. О. Некрасова. Згадавши в Ярославі про Некрасова д. Чірікову спало на думку довідатись, чи немає чого в місті, що вязало ся-б з пам'яттю небіжчика. Він дізнав ся, що єсть безплатна читальня, що прозиваєть ся Некрасовською. Отже розпитавшись, як її найти, каже д. Чіріков, я пішов і знайшов. Два ганки побіч. Над одним, що гірший, вивіска: „Безплатная читальня, основанная въ память Н. А. Некрасова“ над другим — „Казенная винная лавка“.

— Як се прикро! — скаржив ся я у читальні.

— Раніш ще гірше було.

— Як то?

— Тут, де зараз „монополька“, був горілчаний склад Ө. А. Некрасова, що братом доводить ся покійному поету... Так і були дві вивіски: одна читальня Некрасова, а друга — горілчаний склад Некрасова...

Зацікавив ся я, чим виявив ся поет Некрасов у читальні його імени. Шкода! У Некрасівській читальні майже нічого немає некрасівського! „Генерал Топтигни“, „Мазай і зайці“, „Дядюшка Яків“, взагалі ті речі, яких небагато можна стріти у дитячих книж-

ках (у хрестоматіях), а із періодичних „Паломник“, ще „Паломник“, ще „Паломник“ і „Нива“. Якесь глузування, прикре глузування в пам'яті Миколи Олексієвича! По стінах портрети письменників здебільшого з часів Очакова, а портрета М. О. Некрасова нема у Некрасівській читальні. Вийшов я в сумному настрої і постояв біля будинку, подивився... Люде йдуть, але здебільшого до „монопольки“, що виглядає якось весело і побідоносно... Яка іронія! „Монополька“ вельми успішно конкурує з читальнею М. О. Некрасова! — закінчує д. Чіріков. *Г. Ков.-Кол.*

Нові переписні листки. Накладом львівського купця Е. Миколайчака вийшла недавно серія переписних листків, зложена з дванайцяти штук. Ціла серія коштує 1.44 кор. поодинокий листок 16 сот. Дуже гарно викінчені листки з портретами Котляревського, Шашкевича, Шевченка (без шанки), Шевченка (в 26 р. життя), Шевченка (в шапці, 2 штуки), Федьковича, Драгоманова, Лисенка. Менше вдатні вийшли листки з портретами Костомарова, Вересая і видом Шевченкової могили. На кождім листку надруковані дуже добре дібрані цитати з відповідних авторів; при Шевченку (в 25 р. життя) приміром поданий отсей цитат:

За карії оченята, за чорні брови
Серце рвало ся, сьміялось, виглядало мову,
Виливало як уміло, за темні ночі,
За вишневий сад зелений, за ласки дівочі.

При Драгоманові — звисний його вислов: Неправда — не просвіта. При Лисенку поданий початок його композиції: Кругом

неправда і неволя і т. д. Русини, що люблять висилати своїм знайомим переписні листки, повинні звернути увагу на сю серію листків і купувати їх намісь ріжних чужих. *В.*

II. Нові книжки.

Хроніка українсько-руського Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, 1901, вересень-грудень. Рік 1901. Вип. IV. Ч. 8. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 24, 8°. Ціна 30 сот. Зміст: Засідання Виділу. — Засідання секцій (Ф. Примак — Причинки до історії розвитку і інволюції желеви thymus у риб кістко-скелетних. Др. І. Горбачевський — Про виказане закраски крові. Др. І. Горбачевський — Про повстане товщу в звириннім організмі. Др. О. Дакура — Причинки до певного ставлення діагнози тифа на підставі бактеріологічних дослідів. Др. В. Левицький — Теорія перстенів Сатурна. Той сам — Нові праці в теорії функцій аналітичних. Той сам — Додаток до теорії дробів ланцюгових та групи модулової. Др. С. Рудницький — Про плями сонічні). Засідання комісії. — Участь Товариства у природописно-лікарським з'їзді у Празі і ювілею „Геогр. Общества“ в Іркуцьку. — Відзиви в справі збираня етнографічних матеріалів і предметів до музея Товариства. — Товариства й інституції, що дальше приступили до обміну виданнями з Товариством. — Нові видання Товариства.

Хроніка українсько-руського Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. Р. 1902. Вип. I. Ч. 9. З друкарні Наук. Тов. ім.

Шевченка. Ст. 56, 8^о. Ціна 50 сот. Зміст: Справозданє Товариства за р. 1901: Діяльність Виділу. — Діяльність секцій і комісій. — Наукові виданя. — Дійсні члени. — Члени комісій. — Персональ Товариства. — Інституції, що обмінювали ся виданнями з Наук. Товариством у 1901 р. — Стан бібліотеки. — Стан музея. — Рахунок наукових видань. — Касове справозданє.

Т. Г. Шевченко. Повисти. Томъ 1-ий. Київ, 1901. Типографія П. Барскаго. Ст. 234, 8^о. Ціна 40 коп. (на ліп. папері 75 коп.). Зміст: 1) Наймычка. Ст. 3—105. 2) Безщасний. Ст. 106—184. 3) Варнакъ. Ст. 185—232.

Т. Г. Шевченко. Повисти. Томъ 2-ий. Київ, 1901. Типографія П. Барскаго. Ст. 244, 8^о. Ціна 40 коп. (на ліп. папері 75 коп.). Зміст: 1) Капытанша. Ст. 3—93. 2) Музыка. Ст. 94—196. 3) Княгыня. Ст. 197—241. — Повісти Шевченка були, як відомо, писані по російськи. По українськи видані вони тепер перший раз разом. Виданє зроблене дуже гарно і прикрашене портретами автора. Видавцям належить ся подяка за такий рідвяний дарунок українській публиці. Може з часом вийдуть вони і в нас, бо в Галиччї вони дуже мало знані. Замовляти київське виданє можна у книгарні Наукового Тов. імени Шевченка. В.

Алекса Борковскій. О, щаслива Руси! (З деякими змінами передрук фейлетонів „Дѣла“ чч. 245—249 з 1901). Весь дохід призначений на фонд рускої акад. молодіжи. У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 32, 8^о.

Наталь Вахнянин. Оповіданя і гуморески. Львів, 1902. Накладом Л. Лопатинського. З друкарні В. А. Шийковського. Ст. 202, 8^о. Ціна 2 кор. (в оправі 2-50 К). Зміст: 1) Три недолі. Ст. 3—16. 2) Лемент побожного кацапского люду. Ст. 17—20. 3) Наші Бойки у Відни. Ст. 21—25. 4) Et nos inducas, Ст. 16—31. 5) Око за око. Ст. 32—37. 6) Огець Александр. Ст. 38—71. 7) Паломники. Ст. 72—65. 8) Інтервю о. Івана з д-ром Вичосою. Ст. 76—81. 9) Новий ревізор з Петербурга. Ст. 82—86. 10) Фотографія. Ст. 87—92. 11) Інтервю дра Вичоси з о. Петрушевичем. Ст. 93—99. 12) Про се і те. Ст. 100—104. 13) На „Бурах“. Ст. 105—113. 14) Образки з галицького житя. Ст. 114—120. 15) З неділі. Ст. 121—127. 16) Ловці. Ст. 127—132. 17) Великий чоловік малого місточка. Ст. 133—138. 18) Крикун. Ст. 139—144. 19) Чоботи. Ст. 145—152. 20) З того сьвіта. Ст. 153—158. 21) Прочитайте. Ст. 159—164. 22) Іван Смакушевскій. Ст. 165—178. 23) Як я став політиком? Ст. 179—189. 24) Під сіраком. Ст. 190—196. 25) По Маланці. Ст. 197—201.

Альманах руско-українських богословів. Зібрав Олександр Сушко. Львів, 1902. Накладом власним. З друкарні В. А. Шийковського. Ст. 198, 8^о. Ціна 3 кор. Зміст: 1) Ол. Маліцкій, Мамо, мамо (вірш). Ст. 1. 2) Яр. Левицкій, Поезії Федьковича. Ст. 2—17. 3) П. Карманьскій, Царю небесний, Маївка, Я член людства, Молитва, Душа стражда, Сон (вірші). Ст. 17—25. 4) Ю. Кміт, Станіслав Пшибишевскій. Ст. 26—

44. 5) О. Фацьківч, До бою (і інші вірші). Ст. 45—60. 6) Яр. Сіминович, Душа і тіло. Нарис. Ст. 51—73. 7) Гр. Плакида, Щира любов, Туга (вірші). Ст. 74—77. 8) Римшук, Руска колегія в Римі і її питомці. Ст. 78—98. 9) К. Курилло, В задумі (поезії в прозі) Ст. 101—116. 10) Ол. Сущко, Ђзуїти в заведеню Унії на Русі в доберестейській добі. Ст. 119—195. 11) О. Маліцький, 3 молитов преждеосвященних (вірші). Ст. 196—198.

М. Грушевський. Ясновельможный свать. Оповідання. Харьковъ, 1901. Ст. 32, мал. 8°. Ціна 3 коп.

Доброскоць. Хамъ. Оповідання. Харьковъ, 1901. Ст. 32, мал. 8°. Ціна 3 коп.

Квитка - Основьяненко. Перекотыполе. Оповідання. Харьковъ, 1901. Ст. 48, мал. 8°. Ціна 4 коп.

Старыцький М. П. Якъ ковбаса та чарка, то мынетъ ся й сварка. Комедія въ 1 дїи. Зъ старої подїи. Київъ, 1902. Ціна 30 коп.

Маніфест комуністичної партії. (Бібліотека українського робітника. Ч. 1). Львів, 1902. Видавництво української соціаліст. партії. Друкарня удїлова. Ст. 50, 8°. Ціна 40 сот.

Календаръ для Американськихъ Русинівъ на рѣкъ 1902. Накладомъ „Руского Народного Союза“. Olurphant, Pa. 1901. Зъ друкарнї спѣлки „Свободы“. Ст. 210 (+календаріюм і оголошеня), 8°. Ціна 50 центів. Наші американські переселенці національного напрямку дали вже доказ, що вмють видавати календарі для народа, про що в своїм часі була згадка в нашім журналі. Сього-

рїчний календаръ не уступає ні в чім попередньому. Крім звичайного календарського відділу містить він добірний відділ літературно-науковий і інформаційний. В першім надруковані такі популярні статі: 1) Тарас Шевченко, його житє і значіне, М. Лозинського 2) Борба за волю. І. Джордж Вашингтон і борба за независимість Спол. Держав, Ст. Макара. П. Петро Дорошенко і Иван Мазепа, А. Л. 3) Дешо про тіло чоловіка, за Верхратским А. Б. 4) Перегляд Русей заморських за минулий рік, Ярослава. Крім того містять сей відділ кілька віршів, оповіданє Ст. Макара „Компанічний стор“ і ин. Інформаційний відділ містить цілий ряд дуже цінних уваг для емігрантів, вказує їм, які мають права, які обовязки, як повинні заховувати ся в ріжних справах і ин. Велике число ілюстрацій — се також не мала атракційна річ для робітників. Взагалі календаръ робить дуже приємне вражіне на читача і належить безперечно до найліпших наших популярних видань. В.

Календар для бразїлійскихъ Русинів. У Львові, 1901. З друкарнї удїлової. Ст. 32, мал. 8°. Ціна 1 мільрейс. Іще один календаръ — сим разом трошки відмінний від иньших, бо призначений для наших кольоністів у Бразилїї. Він невеличкий — очевидно задля того, що транспорт його до Бразилїї коштував би багато. Літературний відділ, що містять три статі: 1) Вісти про край Бразилїю. 2) Рідна мова. 3) Що то таке організація — також не дає багато цікавого (остання статя непригідна для кольоністів, бо написана так, як для Галичан і тільки

де мали-б стояти слова: Галичина, Поляки і т. д. стоять: Бразилія, Бразилійці і ин.), але як на початок, то й се добре. Тепер збирає окремий комітет складки на закупню малої машини друкарської для наших кольоністів; коли їх збереть ся стільки, що буде можна купити машину і на місци друкувати бодай якусь невеличку газетку, тоді певно постарають ся кольоністи також за видане ліпшого, хоч би й невеликого календаря.

В.

Революція 1848 р. у Франції. Переклад. Видання „Р. У. II.“ Ч. 4. 1902. Ст. 52, мал. 8°.

Страйк чы бойкотъ? Писля В. Будвышового. Видання „Р. У. II.“ Ч. 5. Кьивь, 1902. Ст. 28, мал. 8°.

Зоря. Ч. 1. Сѣчень, 1902. Зміст: 1) Панъ та Иванъ въ дорожѣ. Поезія Ст. Руданьского. 2) Рѣздвяна свѣчка. Оповіданє Б. Ленкого. Коломыя, 1902. Зъ друкарнѣ Мих. Бѣлоуса. Ст. 18, 8°. Се нове місячне видавництво, якого кождий випуск має коштувати 10 сот.

Новорічник листоноша. Перемішль, 1902. З друкарні Й. Стифіого. Ст. 8, 16°.

Das Ansiedlungswesen in der Bukowina seit der Besitzergreifung durch Oesterreich. Mit besonderer Berücksichtigung der Ansiedlung der Deutschen. Mit Benützung der urkundlichen Materialien aus dem Nachlasse von I. A. Wickenhauser, von Raimund Friedrich Kaindl. Innsbruck, 1901. Verlag der Wagnerschen Universitätsbuchhandlung. Ст. XVI+537, вел. 8°. — В сій книжці німецького ученого, звісного в нас із числених етнографічних роз-

відок про Русинів, говорить ся про поселенє в Буковині тих народів, що доси живуть у ній, отже: Русинів, Волохів, Вірмен, Поляків, Жидів, Циганів, Липованів, Малярів, Словаків і Німців. Для нас найцікавіший другий розділ книжки, що говорить про поселенє Русинів.

В.

Югъ, херсонський дневник, надрукував у 1100 ч. (6 січня 1902 р.) дуже прихильну статью про Наукове Товариство ім. Шевченка.

Slovanský Přehled надрукував у 4 ч. за сей рік статью Вол. Гнатюка про руську пресу в 1901 р. п. н. „Rusinský tisk roku 1901“.

Sonntagsblatt der New Yorker Volkszeitung передрукувала з віденського „Die Zeit“ в 1 ч. з дня 5 січня статью дра І. Франка „Das Polenthum nach zwei Fronten“.

Етнографічні замітки по часописах. В ч. 260 „Волини“ д. Бен-ський надрукував статью „Дѣвичій празникъ св. Андрея“, де переказано, як на Україні справляють свята Андрія („калита“). В ч. 1078 „Юга“ надруковано статью про „Бесіди“, як народний звичай.

С. Є.

Польські часописи „Slowo“ та „Kurjer Polski“ надрукували прихильні статі про спілковий рух на Україні та організатора спілок Миколу Левитського.

С. Є.

Варшавська польська преса досить прихильно відносить ся до вимагання Русинами українсько-руського університета у Львові. „Prawda“ (ч. 48) та „Slowo“ обстоюють за те, що справедливі домагання Русинів мусять бути задоволені, і що Русини стоять уже на такому ступні культур-

ного розвитку, що можуть удержувати власний університет. С. 6.

Neue Wiener Rundschau, що виходить на місці давніших „X-Strahlen“, помістила в 16 ч. (20 грудня 1901) невеличку статтю п. н. „Polen und Ruthenen“, де побіч університетського питання порушає також інші польсько-руські справи.

III. Театр і музика.

Український театр. Жовтень 1901 р. Труппа М. Л. Кропивницького до 1 падолиста давала вистави в Полтаві; з нових пєс виставлено: „Супротивні течії“, драма, і „Нашествіє варварів“, — обидві Кропивницького. З 1 падолиста ця труппа грає в Одесі, в великому мійському театрі, а далі гратиме в Кишиньові та Києві. 2) Труппа Ратмірової, починаючи з жовтня, грає в Харкові; репертуар сїєї труппи складає ся переважно з опереток; виставляють ся також і російські оперетки. 3) Труппа Решетникова у вересні та спочатку жовтня давала вистави також у Харкові; виставила між иньшим: „Орли України“, драму Виленського та „Покритка, або краса дівоча“, драму Розумовської. 4) Труппа Ярошенка в жовтні давала вистави в Миколаєві; з новинок виставляє оперу Монюшки „Галька“ українською мовою. 5) Труппа Науменка грає в Маріуполі; поєспіх не великий. 6) Труппа Нечая давала вистави протягом жовтня в Кривому Розі. 7) Труппа Лучайської в літку грала в Астрахані. Опріч сих постійних вистав маємо звістки про аматорські вистави українські: в Ки-

їві (в народних „чайних“), Одесі, Миколаєві (вистави для робітників) та Алешках.

Листопад і грудень. Труппа д. Кропивницького з 1 грудня давала вистави у Кишиньові, а звідти переїхала до Києва, де гратиме до великого посту. Труппа Суходольського в листопаді перебувала в Симферополі, а з кінця грудня даватиме вистави в Харкові. Труппа пані Квітки дала кілька вистав у Петербурзі в листопаді. Труппа Решетникова протягом листопада й грудня виставила у Харкові чимало нових пєс („Нечиста сила“, „Горобина ніч“, „Бідолашна“, то-що), але жадна з їх не має літературної вартости. Труппа Фігнера-Бурлаченка в листопаді давала вистави в Томську. Труппа Лукашевича, що в осени грала в Києві, розпала ся. Про поодинокі аматорські вистави та концерти маємо звістки: з Києва („Невольник“, „Бурлака“, „Мартин Боруля“), Полтави („Повернув ся із Сибіру“), Херсона („Наймичка“, „Невольник“, „Тарас Бульба“), Одеси („Жидівка вихрестка“, „Поревізія“), Миколаєва (концерт), Лубеня (концерт), Дорпату („Невольника“ виставили студенти університету) та Петербурга („Запорожець за Дунаєм“). С. 6.

Про вистави труппи Кропивницького в Полтаві пишуть нам відтам:

Від 15 вересня до 1 падолиста у Полтаві давала вистави труппа Кропивницького під управою Саксаганського та Садовського й при участі Заньковецької. Крім штук старого репертуару виставлено три нові: „Хазяїн“ Карпенка-Карого, комедія

на 4 дії та „Супротивні течії“ й „Нашествіє варварів“ — Кропивницького: крім того Заньковецька для свого бенефісу відновила драму Старицького „Не так склалося як жадалося“. З нових творів звертає увагу на себе „Хазяїн“ Карпенка-Карого. Ця драма може бути доказом для ворогів укр. театру, що укр. драматурги, коли їм дати трохи пільги, вміють писати на сучасні текучі теми й досить „інтересно“. „Московскія Вѣдомости“, коли „Хазяїн“ був виставлений у Москві, признали драмі високу артистичну вартість і життєвий інтерес, але виваїшли величезну „несуразність“: на їх погляд ніяк неможливо, аби пан Золотницький, учитель гімназії Калінович і дочка мільонера — Пузиря, що скінчила гімназію з золотим медалем, могли розмовляти по українському; тієї-ж думки й рецензент „Одесскихъ Новостей“. Мабуть вони надто наївні люди, бо рецензент „Одесскихъ Новостей“ отверго признаєть ся, що його сьмішило, коли чув поруч з чисто українськими словами такі слова як „ідеї“, „прогрес“ і ин. Із драм Кропивницького варта уваги двоактова комедія „Нашествіє варварів“, де автор, безумовно великий знавець закулісового життя українського театру, виводить усі роди варварів, які ще й доси нападають і нівечать українську сцену. Другу драму „Супротивні течії“ треба признати надто невдачною. Нам здаєть ся, що Кропивницький може давати чудові побутові малюнки (наприклад: „Дві селя“), „По ревізії“, але драми з „тенденцією“ йому овсі не вдають ся. Трупа мала значний успіх, а Кро-

пивницький, Саксаганський, Садовський, а надто Заньковецька весь час були причиною до щирих овацій.

Бенефіс Заньковецької викликав бурю ентузіазму і був справдешнім сьвятком для її поклонників.

П. Дмитренко.

Вистави укр. трупи Сусллова у Вільні. В сьому році цілий літній сезон у Вільні грала укр. трупа д. Сусллова. Ця трупа лічить ся одною з поважніших укр. труп у Росії, і справді, в її складі знаходимо таких артистів і артисток, як дд. Суслов, Левицький, Василенко, Загорський, Манько; д-ки Зарницька, Шевченко. На жаль, репертуар трупи зовсім не міг нас задовольнити, бо переважно складав ся з пєс без усякого літературного і морального значіння, пєс, званих взагалі „драмами з гопаком і горілкою“. Здебільшого становились отсі пєси: „Нещасне коханє“, „Козирь-баба“, „Розбите щастя“ (всі фабрикаці д. Манька), „Сватанє на Гончарівці“, „Пісні в лицях“, „Царицині черевички“ і т. иньші. Такі твори ставились по кілька разів. Значна частина вистав була уділена російським пєсам: „Тейша“, „Рабыни веселья“, „Малка Шварценкоф“ (сензаційна новинка!). Виконувались пєси взагалі не погано, тільки мусимо зазначити великий шарж у виконаню роль у коміків, найбільше у д. Манька. З більшменьш серіозних творів були виставлені: „Доки сонце зійде, роса очі вість“ (2 рази), „Мартин Борула“, „Крути та не перекручуй“ (3 р.), „За двома зайцями“, „Безталанна“, „Катерина“ (5 р.), „Мазена“, „Назар Стодола“.

При кінці листопада трупа д. Суслова знову завитала у Вільно і заповіла шість вистав; були виставлені шість пєс „найкращих в українському репертуарі“, як було оголошено на плякаті. Се були: „Наталка-Полтавка“, „Шельменко-деньщик“, „Майська ніч“, „Циганка Аза“, „Ой не ходи Грицю“ і „Гейша“ (?). Трупа мала матеріяльний успіх. *Д. Д — ко.*

Одеська часопись про український театр. „Одеській Листокъ“ (ч. 283) помістив дуже прихильну оцінку відомої комедії Карпенка-Карого „Хазяїн“. „Автору, каже часопись, пощастило утворити щось оригінальне, й зачепити нові сфери побутового устрою села, соціяльно-економічні відносини народного життя...“ В ч. 276 тої самої часописи надруковано невеличку замітку з приводу ювілею літературної діяльності Марка Кропивницького. Взагалі-ж „Одеській Листокъ“ майже в кожному числі (279, 281, 283, 284 й далі) містить прихильні рецензії на вистави українського драматичного товариства, що грає тепер в Одесі, а в ч. 284 (вечірнє виданнє) помістив портрети Кропивницького, Заньковецької, Саксаганського та Садовського.

С. Є.

Статі про український театр. В херсонській часописі „Югъ“ (ч. 1075 і 1079) надруковано дві статі д. Коваленка-Коломацького з приводу українського театра і вистав для народа. Автор справедливо каже, що на кону народного театра повинно виставляти лиш кращі пєси з ідейного й артистичного боку і не потурати тим глядачам, що вимагають безглузких фарсів. Театр — школа, тим

то він повинен навчати на щось добре, а не потурати гіршим інстинктам.

С. Є.

Портрети українських діячів. „Одеській Листокъ“ помістив портрет М. Лисенка (ч. 313 вечірнього видання) і Кропивницького (ч. 295 і 306).

С. Є.

Українська пісня перед судом Лубенських педагогів. Спочатку грудня київські студенти дали концерт у Лубнях; співали переважно українські пісні. Начальство гімназіяльне заборонило гімназістам та гімназісткам слухати того концерту. Була думка пустити учнів хоч на генеральну репетицію, але й тут на перешкодї стало начальство, домагаючись, щоб усї українські пісні викреслено з програми („Кієвская Газета“, ч. 335). Суворий народ — оті Лубенські падагогі: навіть українська народна пісня в їх очах річ небезпечна й шкодлива.

IV. Некрольоги.

І в а ч Миклашевський й. 2 грудня помер у Харкові професор політичної економії Іван Миколаевич Миклашевський. Нєбіжчик, з роду Українець, родився р. 1858 в Чернигівщині; вчився в університетах у Петербурзі та Одесі, а опісля був професором у Москві, Ярославі та Харкові. Миклашевський відомий своїми працями переважно з історії економічних відносин: „Очерки крєстьянскаго хозяйства въ Малороссіи“, „Законъ о сбереженіи лѣсовъ въ Россіи“, „Къ исторіи хозяйственнаго быта Московскаго государства“, „Задачи економіи и политики сельскаго хозяйства“

та ин. В особі талановитого ученого наука втратила замітну силу.

С. Є.

Микола Наумов. Д. 9 грудня помер у Томську вельми популярний колись у Росії письменник Микола Іванович Наумов. Народився він 16 травня р. 1838 в Тобольську; на ниву літературну виступив р. 1848 і незабаром звернув на себе загальну увагу своїми оповіданнями з народного та солдатського життя. Добре знання народного побуту, яке придбав він ще змалку, дало йому вельми багатий матеріал для його творів, що в 60-х та 70-х роках друкувалися по всіх кращих виданнях російських. Оповідання Наумова раз-у-раз переняті сумним, майже безнадійним кольором; умови народного життя не дають йому ясних тонів. Такі його більші твори: „Сила солону ломить“, „Въ тихомъ омутѣ“, „Въ забытомъ краю“, „Шаутина“ та ин. В кінці 80-х років Наумов тяжко занедужав і до самої смерті нічого вже не писав і не друкував. На нашу мову було перекладене, скільки тямимо, одного його прегарне оповідання „Горная идиллія“, друкowana в фельетоні „Дѣла“ дець у 80-их роках 19-го в.

С. Є.

Митрофан Ремезов. Д. 2 грудня помер у Москві відомий беллетрист Митрофан Нілович Ремезов. Небіжчик виступив на літературну ниву вже підстаркуватим чоловіком у 80-х роках і працював переважно в місячнику „Русская Мысль“, містачи тут беллетристичні й публіцистичні праці свої. З його творів більш відомі: „Нашихъ полей ягоды“, „Красавица Дунька“, „Ничь

деньги“, „Забытая тетрадка“, „Дѣти генерала Вранова“, „Юдея и Римъ“, „Картины жизни Византии“, „Византия и Византийцы“ та ин.

С. Є.

Микола Шугуров. Д. 6 листопада 1901 р. помер Микола Васильович Шугуров, голова окружного суду в Ніжині. Небіжчик народився р. 1843 в Чернигівщині, вчився в московському університеті, служив у судових інституціях в Одесі, Стародубі, Києві та Ніжині. Шугурову належить чимало заміток та монографій з української етнографії, штуки та біографій українських діячів (бібліографію їх подано в XII кн. „Кіевской Старини“ за р. 1901).

С. Є.

Лідія Лесевичова. Д. 21 листопада в с. Матюшівці в Полтавщині померла дружина відомого російського філософа Вол. Лесевича — Лідія Парменівна. На світ вона народилася р. 1844 в Москві, брала велику участь в суспільному житті російської поступової інтелігенції і переклала на російську мову кілька оповідань Франка.

С. Є.

У. 3 громадського життя.

Українська громада в Швайцарії. В Берні університетська українська молодіж заснувала літературну читальню. Спершу вона звалась „українсько-польсько-литовською“ і до неї міг належати тільки той Українець, Поляк або Литвин, який почуває себе „щирим“ Українцем; але недавно ухвалено назвати читальню „українською“ і дати можливість належати до товариства кожному, хто так чи сяк бажає добра і розвою

Україні і взагалі цікавить ся її духовим житєм. Громада одержує часописі: „Літературно-Науковий Вістник“, „Молоду Україну“, „Волю“, „Кіевську Старину“ і „Свободу“ американську. а також багато ріжних книжок. У лютому громада лагодить ся съвяткувати роковини Т. Г. Шевченка. Побажаймо їй від щирого серця широкого розвою! *Аскело.*

Руська мова в Угорщині. Пряшівський єпископ, др. І. Валій, видав недавно циркуляр до підчищеного духовенства, де звертає увагу, аби вчено в народніх школах стілько „матірної мови“, щоб ученики розуміли церковне богослуженє. Малярські шовіністичні газети піднесли на те великий крик, думаючи, що се спинятиме мадаризацію. Тимчасом їх перестраха зовсім неоправданій. „Матірної мови“ не навчить дїтїй у школі ніякий учитель, ані духовний, бо сам її не вміє — на скільки се дотикає руської мови — і вперед мусів би її вчити ся від дїтїй. Друге — богослуженє відправляеть ся в пряшівській єпархії на церковно-славянській мові — на скільки її не виперла ще малярська, а наука сеї мови не спинить певно мадаризації, ані не розбудить у дїтях національного почутя. *В.*

Кілько Русинів у станіславській гімназії? В попередній книжці подали ми внесенє руських послів у соїмі на заснованє укр.-руської гімназії у Станіславі. Цікаво отже буде знати, чи ті домаганя Русинів мають реальну підставу, чи ні. Се покажет ся найліпше з числа учеників Русинів, записаних сього року до станісл. гімназії. Число їх у по-

одиноких клясах таке: I — 46, II — 27, III — 23, IV — 34, V — 18, VI — 12, VII — 9, VIII — 6, разом 175. З уваги, що австрійський закон приписує як нормальне число 25 учеників на одну клясу, видимо, що в числі Русинів бракує ще 25 учеників, аби вони могли бути відлучені до окремої нормальної гімназії. З уваги одначе, що з заведенєм у новій гімназії укр.-руської викладової мови число учеників збільшило би ся з а р а з через те, що до неї вписало би ся багато учеників із найближчих польських гімназій (буцацької, бережанської, стрійської), можемо бути певні, що отворенє цілої гімназії нараз не було-б передчасне. Коли-ж би її отворювано поступенно почавши від першої кляси і заводячи що року нову клясу аж до осьмої, то зовсім певна річ, що станісл. укр.-руська гімназія не числила-б тоді менше учеників від иньших провінціальних польських гімназій. *В.*

Петербурзьке товариство ім. Шевченка. В „Волині“ знаходимо звістку про петербурзьке Шевченкове товариство запомоги молодим людям з України, що побирають вищу освіту в Петербурзі. Газета, згадуючи, що 29/ХІ минулого року скінчило ся три роки від часу заснованя сього товариства, подає деякі відомости з його діяльности в р. 1901. Число членів товариства доходить до 300. В році 1901 товариство видало більш як 20 запомог, а отсе недавно постановило утворити в Петербурзі спільне помешканнє за для жіноцтва родом з України (уроженокъ Юга Россіи), що побирають освіту в петербурьських

вищих школах. Звичайно, що Товариство має на меті допомагати лише Українцям; але визначення в статуті Товариства „уроженцевъ Юга Россіи“ якесь цілком неадекватне; виходить так, ніби то на ту допомогу мають право не тільки Українці, але й Жиди, Татари, Вірмени, Грузини і інші кавказські тубольці. Та таке визначення залежало, оскільки нам відомо, не від організаторів сього товариства. Як іноді у нас по селах не від батька-матері залежить обібрати ймення своїй дитині, — піп розсердиться за щось та й назве дитину якоюсь Іною, або Піною і батько-мати мусять коритись тому, — так і російський урядник, що затверджував статут товариства, додав в словах „Українців“ сепарацию, а в „Малороссів“ — тенденцію, та й вигадав від себе „уроженцевъ Южной Россіи“, організатори-ж звичайно мусіли тільки піддатись.

Г. Ков.-Кол.

3 Орельських степів. Коре-спондент „Придиѣпр. Края“ в ч. 1407 подає сумну звістку про сучасне становище мешканців Орельських степів, властиво про села лівого берега річки Орелі. „Ся місцевість, — каже дописувач — була колись одною з найроскішніших малолюдних місцевостей нашого кдаю, яку пізніш зайняли поміщики (дідичі). Тепер колишні привілля та роскіш зробили ся страшенною тісною та вбожеством. Візьміть якесь перше

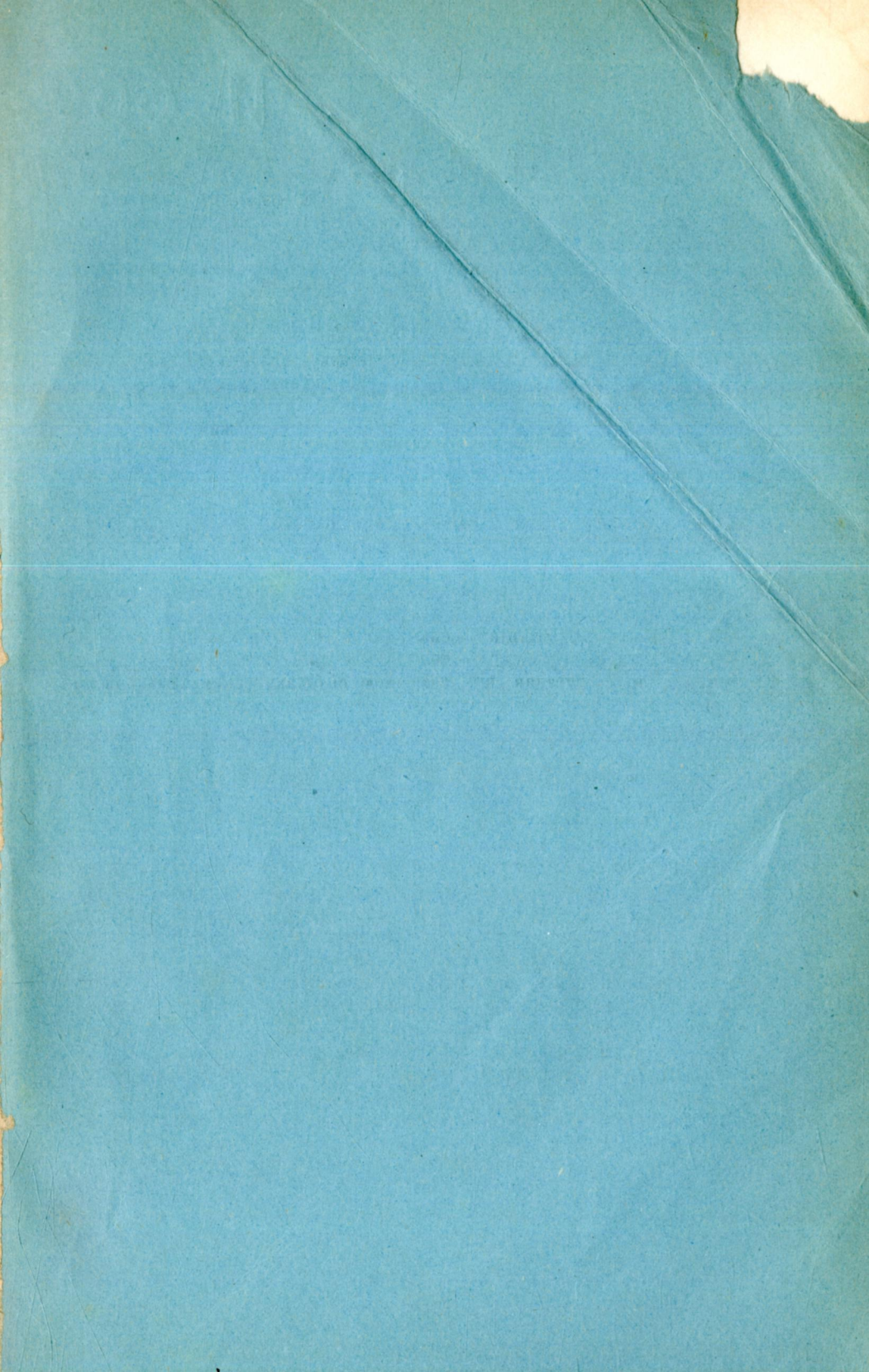
з приорельських сіл (Чорноглазівка, Чернявщина, Павлівка і ин., не кажучи вже про силу сілце та хуторів) і ви здивуєтесь їх цілковитому занепадові. Грунти дідичів усі перейшли у володіння або окремих одиниць, або спільщиків (товариств). Недавно довелося мені відвідати сілце Олексієвку, що має 60 дворів, ніяк неогороджених навіть, з напіврозваленими хатами. І в отсіх 60 обідраних хатчинах живе 300 людей на якійсь сотні десятин ґрунту...

Олексієвці були кріпаками дідичів Чернявських, що надгородили їх, коли виїшла воля, трьома десятинами „наділу“ на кожен двір. З того масу минуло сорок літ, народу подвоїлося, а ґрунтів не побільшало, і на трох десятинах живе тепер три-чотири двори. Що-ж далі буде? Перед будущею сі бідаки закривають очі повторячи все одну фразу: „Та вже лучче не буде, а гірше нікуди...“

„Що до духової поживи, то Олексієвці цілком позбавлені її, і навіки. Років зо три перед сим сьвященникови с. Чернявщини, що до його парохвії належить Олексієвка, після довгих і чималих заходів удалось достукатись відкриття земської школи. Поки що, дали місце сій школі в руїнах колишньої коршми... О. Стефавій з жахом згадує стан, у якому знаходилась та школа. Небавом її закрили і через брак засобів справа на тім і стала.

Гр. Ков.-Кол.

И-6692

Л Е В А Д А

2

ВИДАЄ

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА
У ЛЬВОВІ.

Виходить 1 раз кожного місяця с. ст. книжками коло 12 аркушів великої вісімки.

За редакцію відповідає: Володимир Гнатюк.

Редакція і адміністрація: у Львові, ул. Чарнецького ч. 26.
Число телефону 624.

Передплата, платна у Львові, вносить:

В Австрії з пересилкою на чверть року: 5 корон; на першу чверть року передплата не приймаєть ся.

В Австрії з пересилкою на пів року 10 корон

„ „ „ цілий рік 16 корон

В інших державах по обчисленю пересилки.

З Росії приймаєть ся тільки піврічна передплата в сумі 4 рублів.

Нові передплатники на 1899, 1900 і 1901 р. дістають усі книжки, почавши від 1-ої. 1-ого річника (1898) перші чотири книжки вичерпані; за ціну 12 корон (6 руб.) можна дістати кн. 5—12, з додатком початків статей, що їх продовження містять ся в сих книжках.

Поодинокі книжки коштують 2 кор.

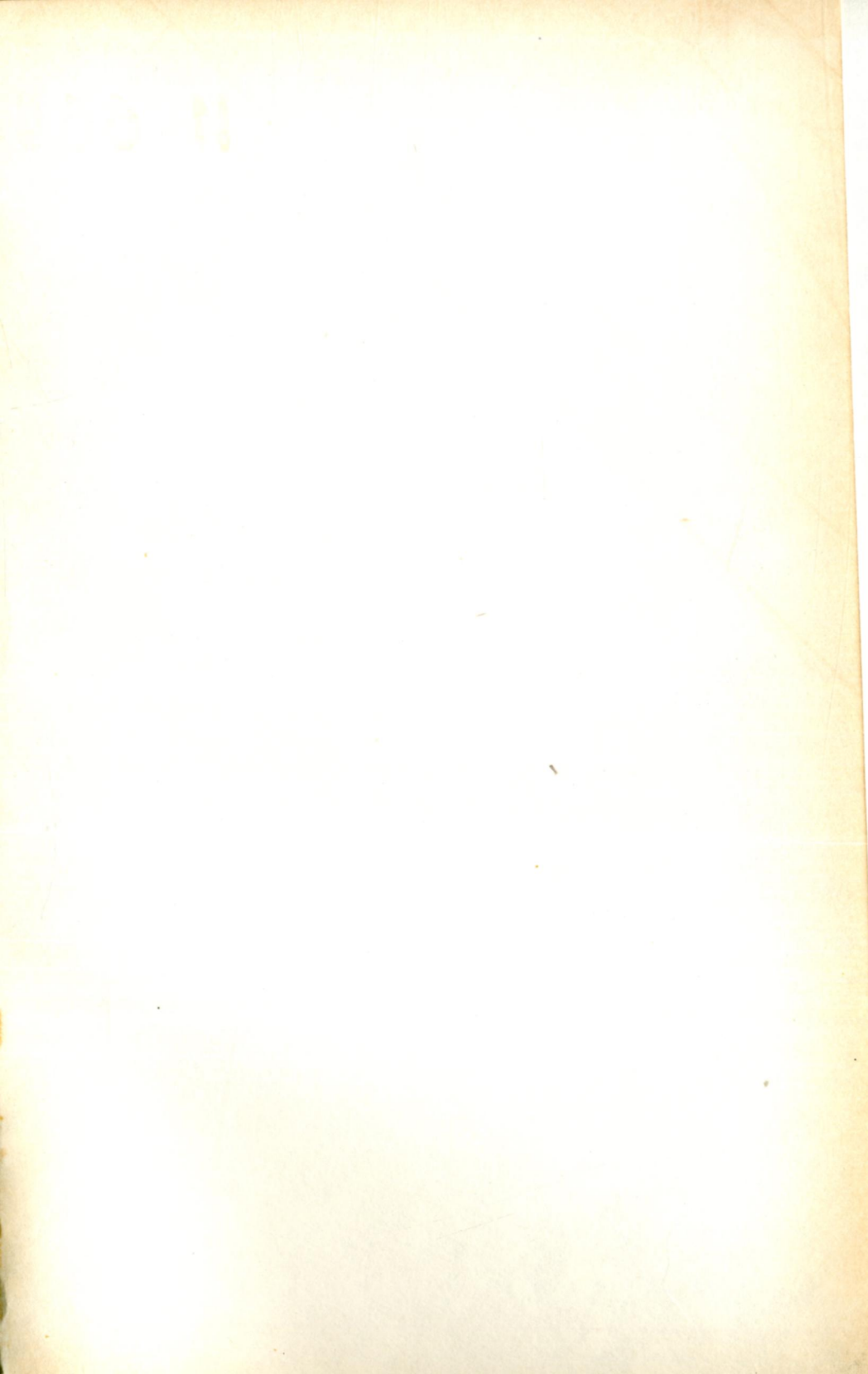
З двох перших здекомплетованих річників продають ся поодинокі книжки по 40 сот.

Річна передплата може бути оплачена в трьох ратах: 3 січня н. ст. 6 кор., 3 львівя н. ст. 6 кор., 3 серпня н. ст. 4 кор.

Книжки висилають ся раз на місяць; хто надсилає передплату по виході книжки, дістає належні книжки при найближній розсилці.

Всякі влати для Наукового Товариства імени Шевченка приймає за поквітованем „Книгарня Кіевской Старини“ (Київ, Безаконська, 14). З усіякими реклімаціями належить звертати ся просто до Наукового Товариства.

и. 6692
1902 2

